

לאון טרוצקי

תולדות המהפכה הרוסית

כרך ב

תורגם מרוסית מאת אברהם שלונסקי

תולדות המהפכה הרוסית - כרך ב

מאת לאון טרוצקי

תורגם מרוסית מאת אברהם שלונסקי

ספר א'

מבוא

רוסיה אחרה מאד לחולל את מהפכתה הבורגנית, עד כי הוכרחה להפכה לפרוליטארית. רוצה לומר: רוסיה היתה נחשלה מאד אחרי שאר הארצות, עד כי הוכרחה להקדימן, – על כל פנים, במקצועות מסוימים. הדברים נראים כבטלים, ואילו ההיסטוריה מופלגת בפליאות כאלה. אנגליה הרכושנית הקדימה הרבה את שאר הארצות, עד כי הוכרחה להיות נחשלת אחריהן. הקפדנים סבורים, כי הדיאלקטיקה אינה אלא שעשוע-שכל בעלמא. ולאמתו של דבר משקפת היא את תהליך ההתפתחות, הקיים ומונע בכוח הניגודים.

הכרך הראשון של הספר הזה בא להסביר, על שום מה נמצא המשטר הדימוקראטי, – שאחר לרשת את מקומו של הצאריים, – מחוסר כל כושר חיים. הכרך הזה מוקדש להשתלטות הבולשביקים. גם כאן, כבכרך הקודם, יסוד להרצאת הענינים הוא דרך הספור, בעובדות עצמן צריך הקורא למצוא יסוד מספיק למסקנות.

אין המחבר מתכוון לומר בזה, כי הוא מונע עצמו מהכללות סוציולוגיות. לולא באה ההיסטוריה ללמדנו, כי עתה ניטל ממנה כל ערכה. התכניתיות האדירה של המהפכה הרוסית, המסקניות שבשלבי התפתחותה, לחץ-ההמונים שאין להתגבר עליו, המושלמות של הפלגות הפוליטיות, בהירות הסיסמאות, – כל זה מקל במידה מרובה את הבנת המהפכה בכלל, וממילא גם את הבנת החברה האנושית. שהרי על סמך כל מהלך ההיסטוריה אפשר לומר בוודאות גמורה, כי דווקא במהפכה עשויה החברה, על כל ניגודיה הפנימיים, לגלות בשלימות לא רק את האנאטומיה שלה, אלא גם את "נשמתה".

ביתר התכוונות בא הספר הזה לסייע להבנת אפיה של ברית המועצות. לא זוהי אקטואליותו של הנושא הנידון כאן, שמהפכת אוקטובר התחוללה לעיני הדור החי עמנו היום, – גם לעובדה זו יש, כמובן, ערך לא מועט, – אקטואליותו היא שהמשטר אשר עלה מתוך המהפכה, חי, מתפתח וקוד לאנושיות חידות חדשות. השאלה בדבר ארץ המועצות אינה יורדת מעל הפרק בכל העולם כולו. ואף-על-פי-כן לא נוכל להבין את הקיים, אלא אם כן נסביר לעצמנו תחילה, איזו הדרך נתהווה הקיים. ההערכות הפוליטיות הגדולות מצריכות פרסקטיבה היסטורית.

לתיאור שמונת ירחי המהפכה, – מפברואר עד אוקטובר שנת 1917, – נדרשו שני כרכים גדולים. על סמך הכלל המוסכם לא האשימה אותנו הבקורת באריכות ההרצאה. יכול אדם לפרסם צילום של פסת היד: צילומו יתפוס רק עמוד אחד. אבל אם יבוא אדם לפרט את תוצאות החקירה המיקרוסקופית של כל רקמות היד, יצטרך לפרסם כרך שלם.

המחבר אינו מדמה בנפשו, כי חקירתו היא שלמה וממצה, ואף-על-פי-כן הוכרח במקרים רבים לנקוט בשיטות הקרובות יותר לבחינה מיקרוסקופית מאשר לצילום. כל פעם שנדמה לנו, כי הננו מנצלים יתר על המידה את אורך-רוחו של הקורא, מחקנו ביד רחבה את גבית העדות, את וידויי המשתתפים, את המאורעות השניים במעלה; אבל לאחר-כך חזרנו והכנסנו הרבה מן המחקר. לדאגה זו, שדאגנו לפרטי הפרטים, המריצה אותנו הכוונה להראות את עצם מהלכה של המהפכה בצורה המוחשית ביותר. ואגב, קשה היה למחבר להמנע מן הנסיון לנצל עד גמירא את היתרון שיש בתיאור דברי הימים על פי "הטבע החי". אלפי ספרים מוצאים לאור כדי לתת גירסא חדשה לרומן של פלוני אלמוני, לסיפור פקפוקיו של בעל המרה השחורה או הקאריירה של רודף הכבוד. הגבורה של פרוסט זקוקה לכמה עמודים מצוחצחים, כדי להרגיש שאין היא מרגישה כלום. ואנו זכאים, כמדומה, לדרוש, על כל פנים, במידה מעין זו, שימת-לב גם לדרמות היסטוריות של קיבוצים, המעלות מן החדלון מאות מיליונים יצורי אדם, המשנות צביון אומות ומתפרצות לנצח נצחים אל תוך חייה של האנושיות. איש לא מצא עד כה פגם בדיוקם של מראה-המקומות שבכרך הראשון: ואין זו מלאכה קלה כלל. על פי רוב מסתפקים המתנגדים בעיון סברה, שהפניה הפרטית יכולה להתבטא בצירוף המלאכותי והחד-צדדי של העובדות והטקסטים. סברה זו, שאינה צריכה ראייה כשהיא לעצמה, אינה אומרת כלום על הספר הנדון, ופחות מזה – על דרכיו המדעיות. ואלו אנו רואים היתר לעצמנו לעמוד בתוקף על דעתנו, כי שיעור הסובייקטיביות נקבע, מוגדר ונבחן לאו דווקא על פי מזגו של כותב העתים, אלא בעיקר על-פי טיב שיטתו.

האסכולה הפסיכולוגית הצרופה, הרואה את מסכת המאורעות כמעשה-משזר של הפעולה החפשית של היחידים או פלגותיהם,

מניחה לשרירות-הלב בקעה רחבה להתגדר בה, אפילו אם כוונותיו של החוקר רצויות ביותר. השיטה המטריאליסטית כופה את בעליה למשמעת, מכריחה אותם להסתמך על העובדות כבודות-המשקל של המבנה הסוציאלי. הגורמים היסודיים של התהליך ההיסטורי הם, לדידנו, המעמדות. עליהם נשענות מפלגות פוליטיות. הרעיונות והסיסמאות הרי הם בחזקת פרוטרוט של האינטרסים האובייקטיביים. כל דרך-החקירה היא מן האובייקטיבי אל הסובייקטיבי, מן הכלל אל הפרט, מן היסודי אל ההזדמנותי. והיא העושה סייגים חמורים לשרירות לבו של המחבר. אם יבוא מהנדס-כורה למחוז שלא חקרוהו עדיין, יקדח בו קדיחות וימצא עפרות ברזל מגניטי, הרי הוא רשאי לשער תמיד, כי אין זה אלא מקרה של מזל: לבנות מכרה לא כדאי. ואם יבוא המהנדס הזה ועל סמך הטית מחוג המגנט, למשל, יאמר, כי הדעת נותנת, שבמעמקי האדמה ספונים אוצרות של בצר, ואחר-כך יקדח במקומות שונים של החבל הזה וימצא עפרות ברזל מגניטי, הרי גם הספקן הגדול ביותר לא יעיז לטעון, כי אך מקרה הוא. איזוהי השיטה המוכיחה? זו שאליה כפופים הכללי והפרטי גם יחד.

את הוכחות האובייקטיביזם המדעי יש לבקש לא בעיניו של כותב העתים ולא בטעמי קולו, אלא בהגיון הפנימי שבעצם ההרצאה: אם האפיזודות, העדויות, הספרות, הציטטות והוראות המחוג המגניטי של הנתוח הסוציאלי מתכוונים זה עם זה, הרי יש לו לקרא הערובה הבטוחה ביותר לביסוסן המדעי של המסקנות. וביתר בירור: המחבר נאמן לאובייקטיביזם במדה שספרו חושף באמת את הכרחותה של מהפכת אוקטובר ואת סבות נצחונה. הקורא יודע, כי במהפכה מבקשים אנו בראש וראשונה את התערבותם הממשית של ההמונים בחיתוך גורלה של החברה. אנו מנסים לגלות מאחורי המאורעות את התמורות שחלו בהכרה הקבוצית. אנו פוסלים את הנימוקים הסתמיים בדבר "סטיכיותה" של התנועה, שעל פי רוב אינם מסבירים כלום ואינם מלמדים כלום. המהפכות מתחוללות על פי חוקים מסויימים. אין הכוונה לומר בזה, כי ההמונים הפועלים בקיאים בחוקי המהפכות: אבל הכוונה לומר, כי התמורות המתחוללות בהכרתו של ההמון אינן מקריות, אלא כפופות להכרזת האובייקטיבי, הניתן לבירור עיוני, ועל ידי כך מניח יסוד לראית הנוגד ולכוון הדברים. היו מן ההיסטוריונים הסובייטיים הרשמיים, שניסו, – אף על פי שהדבר נראה כמפתיע, – לפסול את הקונצפציה שלנו, משום היותה אידיאליסטית כביכול. הפרופיסור פוקרובסקי, למשל, טען, כי לא הערכנו די הצורך את הגורמים האובייקטיביים של המהפכה: "בין פברואר ואוקטובר היתה מכשלה כלכלית רבה"; "במשך הזמן הזה התקוממו האכרים על הממשלה הזמנית"; דווקא ב"תזוזות האובייקטיביות" הללו, ולא בתמורת התהליכים הפסיכיים, יש לראות את הכוח המניע של המהפכה. בחריפות הראויה לתהילה, שבה הוא מציע את השאלות, מצליח פוקרובסקי להוכיח על צד היותר טוב את קלישות ההסבר הכלכלי-וולגארי בהיסטוריה, הבא לעתים קרובות במקום המרכיזם. התמורות הראדיקליות, המתחוללות במשך המהפכה, מסתבכות, לאמתו של דבר, לא על ידי זעזועי משק אפיזודיים, המתרחשים בשעת המאורעות עצמם, אלא על ידי השינויים העצומים, שנצטברו בתוך יסודות החברה בהמשך כל התקופה הקודמת. אין שום ספק, כי קודם למיגור המונרכיה, וכן גם בין פברואר ואוקטובר, היתה ההתנוונות הכלכלית מעמיקה והולכת, והיא שהבעירה וגם הגבירה את חמת ההמון, – ומעולם לא הסחנו דעת מעובדה זו. אך טעות גסה ביותר יטעה הסובר, כי המהפכה השניה התחוללה שמונה חדשים לאחר הראשונה משום שְמַנְת-הלחם פחתה במשך הזמן הזה מליטרה וחצי לשלושת רבעי הליטרה. בשנים הראשונות אחרי מהפכת אוקטובר היה מצב המכולת בהמון הולך ורע בלי הפסק. ואף על פי כן כל המדינאים הקונטר-מהפכניים, שקיוו לביאת ההפכה החדשה, יצאו בפחי נפש. והדבר יהיה לחידה רק בעיני האיש הרואה בהתקוממות-המונים מרד "סטיכי", היינו: התפרצות של עדר, שמנהיגים השכילו להשתמש בה בחריצות. לאמתו של דבר, לא על המחסור לבדו יתחולל מרד, – שאלמלי כן היו ההמונים מורדים בכל עת ובכל שעה. לשם כך צריך המשטר החברתי, שרפיונו הוכח בעליל, לעשות את המחסור הזה קשה מנשוא, והתנאים החדשים והרעיונות החדשים צריכים לבוא ולפתוח פתח למוצא מהפכני. ואחר כך מסוגלים ההמונים הללו עצמם לשאת משנה-מחסור לשם המטרה הגדולה, שעניניהם נפקחו להבינה.

ההסתמכות על מרד האכרים, כעל "גורם אובייקטיבי" שני, היא שבשאת ברורה שבעתים. מאליו מובן, כי מלחמת הפרולטריון היא נסבה אובייקטיבית, כשם שבדרך כלל נעשות פעולותיו של מעמד אחד מניעים חיצוניים להכרתו של המעמד השני. אבל הסיבה האמתית, שעוררה את מרד האכרים עצמו, שְרֵשָה בתמורות, שחלו בהכרתם של בני הכפר; בירור טיבן של התמורות הללו הוא תוכן אחד הפרקים שבספר הזה. אל נשכח, כי המהפכות נעשות בידי אנשים, אם כי עלומי-שם. המטריאליזם אינו מסיח דעת מן האדם המרגיש, החושב והעושה, אלא הוא מפרשו ומסבירו. וכי יש לו להיסטוריון תפקיד אחר זולת התפקיד הזה? ¹ כמה מבקרים מן המחנה הדימוקראטי, הנוטים לעשות שימוש בראיות שאינן מגוף הענין, מצאו ביחסו ה"אירוני" של המחבר אל המנהיגים הפרשנים ביטוי לסובייקטיביזם פסול, הפוגם במדעיותה של ההרצאה. הננו רואים היתר לעצמנו לחשוב, כי אמת-מדה זו אינה ודאית. דברתו של שפינוזה: "לא תבכה, לא תצחק – אלא הבן תבין" מזהירה רק על הצחוק שאינו במקומו ועל הדמעות שאינן בזמנן; אך אין היא שוללת מן האדם, אפילו אם הוא היסטוריון, את הזכות למנֵת דמעותיו וצחוקו, בשעה שהם מוצדקים ע"י הבנת החומר, שהיא נכונה בעצם. האירוניה האינדיבידואליסטית הטהורה, המתפשטת, כהבל-פה של מהיכי-תיתי על פני כל עניני האנושיות ורעיוניה, הוא הסוג הגרוע ביותר של הסנוביזמוס: היא מזויפת, גם ביצירה אמנותית וגם במחקר מדעי. אבל יש אירוניה, שמקורה בעצם יחסי החיים. וחובה היא להיסטוריון ולאמן לחשוף אותה מחביונים. הפרת ההתאמה שבין הסובייקטיבי לאובייקטיבי היא, בדרך כלל, מקור המקורות גם לקומי וגם לטראגי בחיים ובאמנות. שדה הפוליטיקה עלול פחות מכל להיות פטור משעבוד לחוק הזה. האנשים והמפלגות מגוחכים לא מצד עצמם, אלא מצד יחוסם ותנאיהם. כשהמהפכה הצרפתית הגיעה לתקופתה המכרעת, נמצא גם המצוין שבז'ירונדיסטים עלוב ומגוחך בצדו של היעקוביני הפשוט ביותר. ז'אן מארי רולאן, איש בעל-צורה, כמפקח המנופקטורות בליאון נראה כקריקטורה חיה על פני הרקע של שנת 1792. לעומת זאת: שיעור קומתם של היעקובינים הוא לפי שיעור המאורעות. יכולים הם לעורר איבה, משטמה, זועה – אבל לא אירוניה. הגבורה של דיקנס, המנסה

לעצור את גאות הים במכבד לנקוי הרצפה, היא דמות קומית מלכתחילה, משום אי ההתאמה הפאטאלית שבין האמצעים והמטרה. אם נאמר, כי גברת זו מסמלת את הפוליטיקה של המפלגות הפשרניות במהפכה, יראו הדברים כגוזמא יתירה. והרי צ'רְטְלִי, שהיה באמת הרוח החיה במשטר דו-השלטון. התוודה אחרי מהפכת אוקטובר לפני נאפוקוב, אחד המנהיגים הליברליים: "כל מה שעשינו בימים ההם היה נסיון-שוא לעצור בכפיסי-עץ קלוקלים נחשול סטיכי של הרס וחורבן". המלים הללו נשמעות כלעג אכזרי, ולעצמו של דבר הרי הן המלים האמתיות ביותר מכל מה שאמרו הפשרנים על עצמם. להמנע מאירוניה בתאור דמותם של "מהפכנים", המנסים לעצור מהפכה בכפיסי-עץ, משמע לעשות כרצון הקפדנים: לעשוק את המציאות ולחטוא לאובייקטיביזם. פטר סטרוֹבְּה, מונרכיסטן שהיה לפני מרכסיסטן, כתב בשבתו באמיגראציה: "הגיבוי במהפכה ונאמן למהותה היה רק הבולשביזם, ולפיכך היתה ידו על העליונה במהפכה". בערך כך אמר על הבולשביקים גם מילוקוב, מנהיגו של הליברליזם: "הם ידעו, להיכן פניהם מועדות, והלכו בכיוון האחד, שקבעוהו מראש, אל המטרה, שנעשתה קרובה עם כל נסיון בלתי מוצלח של פשרנות".

ואחרון אחרון – אחד המהגרים הלבנים מן הידועים פחות, שניסה להבין את המהפכה על פי דרכו, כתב לאמור: "ללכת בדרך זו יכלו רק אנשים שרוחם חזק מצור... שהם מהפכנים לפי "משלח ידם" ואינם חוששים להפיח רוח מרד המשמיד כל". על הבולשביקים אפשר לומר – וגם ביתר תוקף – כל מה שנאמר לעיל על היעקובינים: הם הולמים את התקופה ואת תפקידיה. קללות רבות ניתכו על ראשיהם, אך האירוניה לא פגעה בהם: כי כאן אין לה קליטה.

במבוא לכרך הראשון הוסבר, משום מה מצא המחבר, כי מן הראוי לדבר על עצמו, כעל משתתף במאורעות, בלשון נסתר ולא כמדבר-בעדו: הצורה הספרותית הזאת, שנשמרה גם בכרך השני, כשהיא לעצמה אינה, כמובן, תריס בפני הסובייקטיביזם; אך היא, על כל פנים, אינה מחייבת אותו. יתר על כן: היא עומדת ומזהירה על ההכרח להמנע ממנו. במקרים רבים היינו מפקקים, אם כדאי להביא דעה מדעות בני הדור, המציינת את תפקידו של מחבר הספר הזה במהלך המאורעות. אפשר היה לוותר בנקל על כמה מן הציטטות, לולא היה הנדון חשוב לאין ערוך מן הכללים המוסכמים של נימוסין נאים. מחבר הספר הזה היה יושב ראש המועצה הפטרורגאדית לאחר שהבולשביקים כבשו בה את הרוב; אחר כך נשיאו של הועד הצבאי-המהפכני, אשר ארגן את מהפכת אוקטובר. את העובדות הללו אין הוא יכול ואינו רוצה למחוק מן ההיסטוריה. הסיעה השלטת עכשיו ב.ס.ס.ר. הספיקה במשך השנים האחרונות להקדיש למחבר הספר הזה מאמרים רבים וספרים לא מעטים והציבה מטרה לעצמה להוכיח, כי פעולתו היתה מכוונת תמיד להרע לענייני המהפכה. ואם כן, מה טעם ראתה המפלגה הקומוניסטית למנות "אויב" עקשני כזה בשנות הסכנה הגדולה ביותר שישמש בכהונות האחריות ביותר? תיקו. להבליע בשתיקה גמורה את הויכוחים הריטורוספקטיביים, הרי זה להמנע במדת מה מלהעמיד את מהלך המאורעות על אמתותם. לשם מה? העמדת פנים של "לא-איכפת" דרושה לאיש, המתכוון לגנוב את דעת הקורא ולהכניס בלבו מסקנות שאינן נובעות מעצם העובדות. אנו בוחרים לכנות את הדברים בשם המפורש, בהתאם לפירוש המלות. ולא נכחיש, כי בשבילנו אין המדובר כאן ענין של עבר בלבד. כשם שהאויבים במלחמתם נגד האיש, משתדלים לפסול את תכניתו, כן מחייבת המלחמה לתכנית מסוימת את בעליה, שיקבע את מקומו האמתי במאורעות. אם אין פלוני מסוגל לראות במלחמה למטרות גדולות ולמקומו תחת הדגל שום דבר חוץ מרדיפה אחרי הכבוד, הרי יכולים אנו רק לגלגל עליו את רחמינו – להוכיח את טעותו על פניו אין אנו מקבלים על עצמנו. מכל מקום, עשינו כל מה שאפשר כדי שהשאלות "האישיות" לא יתפסו בספר זה מקום יותר מן הראוי להן. אחדים מידידי הברית הסובייטית – לעתים קרובות הרי הם ידידי השלטון הקיים היום ב.ס.ס.ר., שאין ידידותם עומדת אלא כל זמן שהשלטון קיים – האשימו את המחבר, כי הוא מותח בקורת על המפלגה הקומוניסטית או על פלוני ואלמוני ממנהיגיה. אבל איש מהם לא ניסה כלל להכחיש או לשנות מן התמונה שתיארנו ממצב המפלגה בזמן המאורעות. ליהוי ידוע ל"ידידים" הללו, הרואים את עצמם מוסמכים להגן בפנינו על תפקיד הבולשביקים במהפכת אוקטובר, כי ספרנו אינו בא ללמד, היאך לאהוב לאחר-מעשה את המהפכה שניצחה, בדמות הביורוקרטיה שעלתה על גביה, אלא הוא בא ללמד, היאך מתרחשת מהפכה, היאך היא מתפתחת ומנצחת. המפלגה אינה בשבילנו מנגנון, שצדקתו מוגנת בכוח הגזירות הממשלתיות, אלא מעשה-מרכבה של אורגניזם, שאף הוא, ככל גוף חי, מתפתח בניגודים. חישוף הניגודים הללו, ובתוכם פקפוקי וטעויותיו של המטה הראשי, אינו ממעט, לדעתנו, אפילו כמלוא נימא את ערכה של הפעולה ההיסטורית העצומה, שהמפלגה הבולשביסטית הטילה על כתפיה בפעם הראשונה בדברי ימי העולם.

ל. טרוצקי

פרינקיפו, 13 במאי 1932

פרק א: ימי יולי – התכונה והראשית

בשנת 1915 עלתה המלחמה לרוסיה בסך 10 מיליארדים רובל; בשנת 1916 – 19 מיליארד; ובמחצית הראשונה של שנת 1917 כבר היה שיעורה 10 וחצי מיליארדים. בראשית שנת 1918 צריך היה החוב הממשלתי להגיע עד 60 מיליארדים. היינו: כמעט להגיע לשעור כל אוצרות האומה שנאמדו ב-70 מיליארדים. הועד הפועל המרכזי שקד על הצעת נוסח לכרוז בדבר מלוה צבאית, המכונה בשפת נופת-צופים בשם "מלות-החופש". והממשלה באה לידי מסקנה פשטנית, כי בלי תוספת מלוה חיצונית כבירה לא רק תקצר ידה מלשלם את דמי ההזמנות בחוץ-לארץ אלא גם יבצר ממנה לסדר את חובותיה הפנימיים. הגרעון במאזן המסחרי היה

מתרבה והולך. ממלכות-ההסכמה בקשו, כנראה, להניח את הרובל על קרן הצבי של ההשגחה הפרטית. וביום שהשתרע הכרוז בדבר "מלות החופש" על גבי העמוד הראשון של עתון המועצה "איזווסטיה", הודיע "מבשר הממשלה" על שער הרובל שירד פלאים, וכבר לא היה בכוחו של מכבש הדפוס להשיג את הטמפו של האינפלציה. את שטרי-הכסף הישנים והסולידיים, שברק כוח-הקניה שלהם מלשעבר עדיין לא הועם, התחילו לדחוק פסות הנייר הצהובות, שדמותן כעין פתקי בקבוקים, ושהבריות כינו אותן בשם "קֶרְנָקוֹת". והבורגני והפועל, איש איש לפי דרכו, הוסיפו לכינוי זה לית זלזול.

בדבור-פה היתה הממשלה קובעת תכנית לסידורו ותיקונו של המשק, ואף כוננה לשם כך מוסדות אדירים. אך מלחמת-תמיד היתה נטושה בין הדבור והמעשה של משטר פברואר, כמלחמה הנטושה בין רוחו ובשרו של הנוצרי ירא-השמים. מוסדות ההסדר, שהוקמו בביררה מתאמת, יותר משעמלו לבלום את האינטרסים הפרטיים, שקדו על שמירת בעלי העסקים מפני הקפריזים של השלטון הממלכתי המתמוטט ומתפורר. חבר-העובדים בהנהלה והפקידים הטכניים של התעשייה היו מתחלקים לשני מחנות; הפקידים הגבוהים, שנפל עליהם הפחד מפני כוונות השויון שהיו לפועלים, הגנו בגלוי על בעלי העסקים. הפועלים התייחסו בשאת נפש להזמנות הצבאיות, שהובטחו מראש למשך שנה ושנתיים לבתי-החרושת המטים לנפול. אבל גם מבעלי העסקים ניטל חשק התעשייה, ששקרה יצא בחרדתה. הפסקת העבודה בבתי-החרושת, על פי פקודה מכוונת מגבוה, התחילה לקבל צורה של טכסיס שיטתי. תעשיית המתכת צומצמה ב-40 אחוז, תעשיית האריגים – ב-20 אחוז. היה מחסור בכל צרכי החיים. המחירים נתיקרו עם האינפלציה והירידה במשק. הפועלים רצו לפקח על המנגנון ההנהלי-מסחרי, הנסתר מהם וחותר את גורלם. המיניסטר לענייני העבודה, סקוֹבְלֵב, היה מפרסם מיניפסטים ארוכים ומטיף מוסר לפועלים, כי לא יתכן שיתערבו בהנהלת העסקים. בכ"ד ביוני הודיע העתון "איזווסטיה", כי עוד כמה בתי-חרושת עתידים להסגר. ידיעות כאלה באו גם מערי השדה. מחצית הקטרים היו טעונים תיקון יסודי; מרבית הקרונות היו בחזית; חסרו חמרי הסקה. המיניסטרוֹן לענייני התחבורה עמד בקשרי מלחמה בלתי פוסקת עם פועלי הרכבת ופקידיה. הספקת המזונות הורעה מיום ליום. בפטרוגרד נשתיירו אוצרות קמח כדי מזון 10–15 ימים, בשאר המרכזים היה המצב מעט טוב מזה. וכשמסילות הברזל משותקות למחצה וסכנת השביתה של פועלי הרכבת מונחת כחרב על הצואר, הרי פירוש הדברים הוא: אימת-רעב בלתי פוסקת. סימני גאולה לעתיד לבוא לא נראו. לא לזאת צפו ולא לזאת חכו הפועלים במהפכה. רע יותר – אם אמנם יתכן רע גדול מזה – היה המצב בתחומה של הפוליטיקה. ההססנות – הוא המצב האנוש ביותר בחיי ממשלות, אומות, מעמדות וגם יחידים. המהפכה היא הפתרון האכזרי מכל פתרוני השאלות ההיסטוריות. דרך ההשתמטות במהפכה היא הפוליטיקה ההרסנית ביותר. מפלגת המהפכה אינה רשאית להסס, כרופא-מנתח, שנעץ איזמל בבשר החולה. ואלו המשטר הכפול, שהוקם במהפכת פברואר, היה בחזקת היסוס מאורגן. הכל הפכו עורף לממשלה. הידידים-על-תנאי נהפכו למתנגדים; המתנגדים – לאויבים; והאויבים הזדיינו. הקונטר-מהפכה היתה מזדיינת בגלוי, בהשפעת הועד המרכזי של מפלגת הקאדטים, ששמש מפקדה פוליטית לכל אלה שהיה להם מה לאבד. הועד הראשי של אגודת האופיצרים שעל-יד המפקדה במוהילוב, שהיו בה מאת אלף מפקדים בלתי מרוצים, ומועצת ברית הגייסות של הקוזאקים בפטרוגרד היו שני מוטות-התנופה הצבאיים של הקונטר-מהפכה. בניגוד להחלטה שנתקבלה בוועידת המועצות ביוני, החליטה הדומא להמשיך את "התיעצויותיה הפרטיות". הועד הזמני שלה שמש כסות חוקית לפעולה הקונטר-מהפכנית, שהבנקים ובתי הצירות של ממשלות ההסכמה סייעו לה ביד רחבה. לפשרנים נשקפו סכנות מימין ומשמאל. הממשלה הביטה בחרדה כה וכה והחליטה בסתר להקציב סכום כסף ליסוד "משרד לרגול-שכנגד", היינו: בולשת פוליטית חשאית. ובימים ההם בערך, באמצע יוני, קבעה הממשלה, כי הבחירות לאסיפה המכוננת יהיו ב"ז בספטמבר. ואף-על-פי שהקאדטים השתתפו במיניסטרוֹן, בכל זאת התנגדה העתונות הליבראלית בכל תוקף למועד זה, שנקבע באורח רשמי ושאינו לא האמין בו ואיש לא עמד עליו בכובד-ראש. עצם דמותה של האסיפה המכוננת. שהיתה מזהירה כל-כך בראשית מארס, כהתה ונטשטשה. בסופו של דבר היה הכל לרועץ לממשלה, אפילו כוונותיה העלובות והרצויות. ורק בשלושים ביוני מצאה הממשלה עוז בנפשה וביטלה את אפיטרופסותם של האצילים בכפרים, את מפקדי הזמסטוות, ששמש בלבד היה שנוא על האוכלוסין מיום שהתקין אלכסנדר השלישי את תקנתם. אך גם הפקודה הבודדת הזאת, שניתנה מתוך אונס ובאיחור זמן, נהפכה לממשלה לחותם הפחדנות המחפירה. מעמד האצילים התאווש בינתיים מן הפחד שנפל עליו, בעלי האחוזות התגייסו והתקיפו. בסוף יוני דרש הועד הזמני של הדומא מאת הממשלה שתאחז באמצעים נמרצים להגן על בעלי האחוזות מפני האכרים, ש"עבריינים" מסיתים אותם. בראש-חודש יולי נפתחה במוסקבה הוועידה הכל-רוסית של בעלי האחוזות, שרוב מנינה היה ממעמד האצילים. הממשלה נפתלה נפתולים רבים בנסותה להפנט בדבור-פה – פעם את האכרים ופעם את בעלי האחוזות.

אך רע ביותר היה המצב בחזית המלחמה. ההתקפה, שהיתה בבחינת "קֶבוֹ" האחרון של קרנסקי גם במלחמה הפנימית, נפתלה בעוית הגסיסה. החייל סרב לצאת לקרב. הדיפלומטים של הנסיך לבוב חששו לשאת עיניהם אל הדיפלומטים של ממשלת ההסכמה. המלוה היתה הכרח של פיקוח נפש. הממשלה, שהיתה חדלת אונים ובבחינת שכיב-מרע, בקשה להוכיח את ידה החזקה והתחילה בהתקפה על פינלנד. וככל מעשיה המגונים עשתה גם את התקפתה זו על ידי הסוציאליסטים. ובימים ההם החמיר גם הסכסוך עם אוקריינה, שהביא בהכרח לידי קרע. רחקו הימים, שאלברט תומא היה קושר כתרם לקרנסקי ולמהפכה המזהירה. במקומו של הציר הצרפתי פאליאולג, שנתבשם יותר מדי מריחות הטרקלינים הראספוטניניים, נתמנה בראשית יולי "הראדיקאל" נולנס. העתונאי קלוד אֶנֶה הרצה לפני הציר החדש על אודות פטרוגרד. מנגד לבית הצירות הצרפתית, מעבר לנהר ניבה משם, משתרעת שכונת ויבורג: "זוהי שכונה של בתי חרושת גדולים, שהיא כולה בידי הבולשביקים. לנין וטרוצקי מושלים שם בכפה".

ובשכונה זו בנויים גם הקסרקטין של גדוד התותחנים, ובו למעלה מעשרת אלפים איש ויותר מאלף תותחים: לס-ר.ים ולמגשביקים אין דריסת רגל בקסרקטין של הגדוד. שאר הגדודים הם או בולשביים או נייטרליים. "אם ירצו לנין וטרוצקי לכבוש את פטרוגרד, מי יוכל לעמוד בפניהם?" נולנס הקשיב והשתומם: "והיאך רואה הממשלה מצב כזה ומחרישה?" "וכי מה תוכל

לעשות? – השיב העתונאי – יש להבין, כי לממשלה אין כוח זולת הכוח המוסרי, וגם הוא נראה לי רפה מדי... מאין-מוצא היה מרץ-ההמונים שנתעורר מתפורר למעשים על דעת-עצמם, להתקפות פרטיזנות, לכיבושים מקריים. הפועלים, החיילים והאכרים ניסו לפתור את השאלה שממשלה זו, אשר הם עצמם כוננו, סרבה לפתרה. הסנותה של ההנהגה מתישה את ההמון יותר מכל. התוחלת הממושכת מעוררתו להתדפק ביתר עוז על הדלת, שהשליטים מסרבים לפתחה לפניו, או להתפרץ התפרצות נואשת. עוד בימי ועידת המועצות, כששליחי הפרובינציה הצליחו ברוב-עמל להשיב אחר את זרוע מנהיגיהם שהונפה על פטרוגראד, ניתנה לפועלים ולחיילים אפשרות מספקת לעמוד על הכוונות ועל הרגשות שמרומי הסובייטים רוחשים אליהם. אחרי קרנסקי היה גם צרטלי דמות לא רק זרה אלא גם שנואה על רוב הפועלים והחיילים בפטרוגראד. בקו ההיקף של המהפכה גדלה השפעת האנרכיסטים, אשר מלאו את התפקיד הראשי בועד המהפכני, שנוסד על דעת עצמו במעון הקיץ דורנובו. אבל גם בעלי המשמעת שבפועלים, ואפילו רבים מאנשי המפלגה, נתקצרה רוחם או שנפתחה אזנם לשמוע את דבריהם של קצרי הרוח. ההפגנה של י"ח ביוני הוכיחה בעליל, כי אין משען ואין משענת לממשלה.

“מדוע הם מביטים שם מלמעלה ושותקים?” – שאלו החיילים והפועלים ונתכוונו הפעם לא רק למנהיגים הפשרנים, אלא גם למוסדות ההנהגה של הבולשביקים. המלחמה לשכר העבודה בשעת אינפלציה בשער המחירים היתה מגדילה את עצבנותו של ההמון ומתישה את כוחו. ביחוד חמורה היתה השאלה הזאת בבית החרושת הפוטילובי הענקי, שבו עבדו 36,000 פועלים. בעשרים ואחד ביוני פרצה שביתה בכמה מבתי המלאכה של בית החרושת. המפלגה ידעה היטב, כי התפרצויות נפרדות כאלה לא ישאו פרי. אסיפת באי כח הסתדרויות הפועלים הראשיות ושליחי שבעים בתי חרושת, שנתכנסה למחרת היום בהנהגת הבולשביקים, הכריזה, כי “ענינם של פועלי בית החרושת הפוטילובי הוא ענינו של כל הפרולטריון הפטרוגראדי”, ועוררה את פועלי פוטילוב, ש”יכבשו את כעס החוקי”. השביתה נדחתה. אך שנים עשר הימים שבאו אחר כך לא הביאו עמם כל שינוי לטובה. המון הפועלים של בתי החרושת התלבט ובקש מוצא. בכל בית חרושת היה סכסוך משלו, וכל הסכסוכים הללו עלו למעלה, אל הממשלה. בתזכיר, ששלחה האגודה המקצועית של עובדי הקטרים אל המיניסטר לעניני התחבורה, היה כתוב: “הננו מודיעים בפעם האחרונה: יש גבול לסבלנות. אין כוח עוד להוסיף ולחיות בתנאים כאלה”.

אלה היו דברי קובלנה לא רק על מצוקה ורעב, אלא גם על שניות, על מורך ועל זיוף. ביחוד בערה חמתם של בעלי התזכיר במחאתם כלפי “המעוררים אותנו בלי הרף לרעב ולמלא את החובה האזרחית באורך-רוח”. הועד הפועל מסר בחודש מארס את השלטון לממשלה הזמנית בתנאי שהצבא המהפכני לא יוצא מן המטרופולין. אך הימים ההם חלפו לבלי שוב, חיל המצב השמאיל, שליטי המועצות – הימינו. שאלת המלחמה עם חיל המצב לא ירדה מעל סדר היום. ואף על פי שמן המטרופולין לא הוציאו את הפלוגות בשלימותן, הרי באמתלא של הכרח אסטרטגי היו מתישים באופן שיטתי את הפלוגות המהפכניות שבהן על ידי גיוס חייליהן לגדודים הנשלחים אל החזית. בזו אחר זו הגיעו למטרופולין ידיעות על פלוגות צבא שונות שפורקו בחזית על חטא שחטאו בחוסר משמעת, בסירוב למלא פקודות צבאיות. שתי דיביזיות סיביריות (והרי לפני ימים לא רבים נחשבו הקלעים הסיביריים למצוינים ביותר), פורקו בעזרתו של כוח מזוין. בגיס החמישי בלבד, שהיה הקרוב ביותר למטרופולין, נתבעו לדין (על אי-ציות בהמון לפקודות הצבאיות) 87 אופיצרים ו-12,725 חיילים. חיל-המצב הפטרוגראדי – שהיה בחזקת “אוצר החשמל” למרירותם של אנשי החזית, הכפר, שכונות הפועלים והקסרקטין – כגש בלי הרף. אכרים בני ארבעים שזקנם מגודל דרשו בעקשנות היסטורית שיפטרם לביתם, לעבודת השדה. הגדודים, שחנו בצד ויבורג – גדוד התותחנים הראשון, גדוד הגרינדרים הראשון, הגדוד המוסקבאי, גדוד הרגלים ה-180 ושאר הגדודים, – היו טובלים תמיד בנהר-די-נור של הפרבר הפרולטרוארי. אלפי פועלים היו עוברים על פני הקסרקטין, ובתוכם רבים מתועמלני הבולשביזם שלא ידעו לאות. מאחורי החומות המטונפות שהיו לזרא נערכו כמעט בלי הפסק מיטיגנים נודדים. בעשרים ושנים ביוני, לאחר שההפגנות הפטריוטיות, שנתעוררו עם ההתקפה, לא פסקו עדיין, איקלע לשם בבלי-זהירות האוטו של הועד הפועל, ועליו כתובת: “מי לקרנסקי – קדימה!” הגדוד המוסקבאי עצר את התועמלנים, קרע את הכרוזים לגזרים, ואת האוטו הפאטריוטי שלח אל גדוד התותחנים.

החיילים היו בכלל פחות סבלנים מן הפועלים: משום שהם ולא אחרים הוצרכו להשלח לשדה-קטל ומשום שהתקשו יותר מן הפועלים להבין את הנימוקים של האסטרטגיה הפוליטית. מלבד זאת איש איש מהם החזיק רובה בידו, ואחרי פברואר היה החייל נוטה להפריז על מדת כוחו של הרובה כערך בפני עצמו. אחד הפועלים מותיקי הבולשביקים, ליזדין שמו, סיפר ברבות הימים, כי חיילי גדוד-המלואים ה-180 היו אומרים לו: “מדוע מתמהמהים אנשי שלומנו בארמון קשסינסקיה? נקום נא ונגרש את קרנסקי...”

באסיפותיהם של הגדודים נתקבלו פעם בפעם החלטות בדבר ההכרח לקום, סוף סוף, על הממשלה. משלחות של בתי חרושת שונים באות אל הגדודים לשאול, אם יפגינו החיילים? התותחנים שולחים שליחים לשאר הפלוגות של חיל-המצב לעוררם שיתקוממו נגד המשכת המלחמה. קצרי-הרוח שבין השליחים מוסיפים: הגדוד הפאבלובי והגדוד המוסקבאי וארבעים אלף פוטילובים מפגינים “מחר”. השידולים הרשמיים של הועד הפועל אינם משפיעים. מיום ליום גדולה הסכנה, כי אם לא יבואו אנשי החזית וערי השדה לעזרת פטרוגראד, תכבש העיר חלקים חלקים.

בכ”א ביוני עורר לנין ב”פראבדה” את הפועלים והחיילים שבפטרוגראד להמתין עד שישתלשלו המאורעות ויצריכו להפנות לצד פטרוגראד חיילות-מלואים מרובים. “מבינים אנו את המרירות, מבינים אנו את התרגזותם של פועלי פטרוגראד, אך אנו אומרים להם: חברים, אין תכלית עכשיו בהפגנה”.

למחרת היום נתכנסו למועצה פרטית בולשביקים מאנשי ההנהגה, שהיו כנראה, "שמאליים" מלנין, ובאו לידי מסקנה, כי עם כל הלך-הרוח שבין המוני החיילים והפועלים אסור עדיין לצאת לקרב: "מוטב להמתין, עד שיתבזו המפלגות השליטים בתכלית הבזיון על ידי ההתקפה שהחלו בה, ואז תגיע שעתנו להופיע". כך מספר לאציס, אחד הממונים על הארגון בגלילות, שהיה מן החמומים ביותר בימים ההם. מיום ליום הוכרח הועד להרבות במשלוח תועמלנים אל גדודי הצבא ואל בתי החרושת, כדי להניאם מלערוך הפגנה קודם זמנה. הבולשביקים שבשכונת ויבורג מנידים ראשם במבוכה ומתאוננים במסיבותיהם: "מכריחים אותנו לשמש צנורות לכבוי האש".

אבל הקולות המעוררים להפגנה אינם פוסקים אפילו יום אחד. היו ביניהם גם קולות פרובוקציוניים בהחלט. ההסתדרות הצבאית של הבולשביקים הוכרחה לפנות בכרוז אל החיילים ואל הפועלים: "אל תאמינו לאנשים המעוררים אתכם להפגין בשם ההסתדרות הצבאית. ההסתדרות הצבאית אינה קוראת להפגנה". ולהלן ביתר תוקף: "דרשו מכל תועמלן ומכל נואם, המעוררים אתכם להפגין בשם ההסתדרות הצבאית, תעודה מאושרת בחתימת הנשיא והמזכיר". בכך העוגן המפורסמת שבקרונישטאדט, שהאנרכיסטים מתחזקים בה מיום ליום ומגביהים קולם, נערכים אולטימטומים בזה אחר זה. בכ"ג ביוני פסחו שליחי ככר העוגן על פתחי מועצת קרונישטאדט ובאו על דעת עצמם אל המיניסטרוני לעניני המשפטים לדרוש שיוציאו לחפשי את האנרכיסטים מפטרוגראד, שאם לא כן יתפרצו המלחים אל בית הכלא. למחרת היום הודיעו שליחים מאוראניינבוים למיניסטר המשפטים, כי גם חיל המצב שלהם רוגז, כצבא קרונישטאדט, על המאסר שהיה בקייטנת דורנובו וכי אצלם כבר "מצחצחים את התותחים". קלטו עתוני הבורגנים מחלל האויר את דברי האיומים הללו והטיחו אותם בפני בני בריתם הפשרנים. בכ"ו ביוני באו לפלוגת-המלואים שלהם שליחי גדוד הפרשים הגרינאדירים שבחזית והודיעו: הגדוד מתנגד לממשלה ודורש שהשלטון ימסר למועצות; הגדוד ממאן לצאת להתקפה שהתחיל בה קרנסקי; הגדוד חושש, שמא עבר הועד הפועל ועמו המיניסטרים הסוציאליסטים לימין הבורגנים. עתון הועד הפועל פרסם על הבקור הזה הודעה שתוכה רצוף תוכחת-דברים.

לא רק קרונישטאדט היתה כמרקחה, אלא גם כל הצי הבאלטי, שנקודת הבסיס שלו היתה בעיקר הלסינגפורס. הרוח החיה של הבולשביקים בצי היה, בלי ספק, אנטונוב-אובסינקו, שהשתתף, בעודו קצין צעיר לימים, במרד סיבאסטופול בשנת 1905, היה מנשביק בימי הריאקציה, אמיגראנט אינטרנציונליסט בשנות המלחמה, עוזרו של טרוצקי בהוצאת העתון היומי "דברנו" בפאריס, ובחזירתו מן האמיגרציה נספח אל הבולשביקים. אנטונוב אובסינקו, שהיה פוסח על שני הסעפים בהשקפותיו הפוליטיות, אבל בעל אומץ-רוח בתורת פרט, ואיש אימפולסיבי ופרוע, אך מוכשר לאיניציאטיבה ואימפרוביזציה, – לא היה בימים ההם מפורסם ביותר, אך בהמשך המאורעות של המהפכה תפס מקום לא אחרון. "בועד המפלגה בהלסינגפורס – מספר אנטונוב אובסינקו בזכרונותיו – הבינונו את הכרחות ההבלגה וההכשרה הרצינית. גם מטעם הועד המרכזי ניתנו לנו הוראות מסוימות. אבל הכרנו לדעת את אי-נמנעותה של ההתפרצות, ועיינונו היו נשואות בחרדה אל פטרוגראד". וחמרי ההתפוצצות היו מצטברים שם ומתרבים מיום ליום. גדוד התותחנים השני, הנחשל אחרי הראשון, קבל החלטה בדבר מסירת השלטון למועצות. גדוד הרגלים השלישי סירב לשלוח 14 גונדות אל החזית. האסיפות בקסרקטין הסעירו והלכו מיום ליום. בשעת המיטינג, שנערך בגדוד הגרינאדירים באחד ביולי, נאסר יושב ראש הועד והנואמים המנשביקים הופרעו. הלאה ההתקפה! הלאה קרנסקי! התותחנים היו לבו של חיל-המצב והם שפתחו את הסכרים לפני נחשול יולי. את שמו של גדוד התותחנים הראשון שמענו כבר במאורעות שאירעו בחדשי המהפכה הראשונים. תיכף לאחר המהפכה בא הגדוד, על דעת עצמו, מאוראניינבוים לפטרוגראד "להיות למגן למהפכה", אך מיד נתקל בהתנגדותו של הועד הפועל, שהחליט: להודות לגדוד ולהחזירו לאוראניינבוים. התותחנים סרבו בהחלט לצאת מן המטרופולין: "הקונטרמהפכנים יכולים להסתער על המועצה ולהחזיר את המשטר ליושנו". הועד הפועל נכנע, וכמה אלפים תותחנים נשארו בפטרוגראד, הם ותותחניהם. הם חנו בבית העם ולא ידעו, מה יהא עליהם להבא. אך בתוכם היו פועלים פטרוגרדיים רבים, ולפיכך לא מקרה הוא, כי את הדאגה לתותחנים קבל על עצמו ועד הבולשביקים. בסיועו הובטחה לתותחנים הספקת מזונות ממבצר פטרופאלובסק. וכך נתקשרה הידידות ולא ארכו הימים והיתה זו ידידות איתנה. בכ"א ביוני החליטו התותחנים באסיפתם הכללית: "מכאן ולהבא לא תשלחנה פלוגות אל שדה הקטל אלא אם כן יהא למלחמה אופי מהפכני". בשנים ביולי ערך הגדוד בבית-העם אסיפת-פרידה לפלוגה "האחרונה" שיצאה אל החזית. נאמו לונאצ'רסקי וטרוצקי: גם למקרה זה בקשו אחר כך השלטונות ליחס ערך מיוחד. בשם החיילים השיבו החייל ז'ילין והבולשביק הותיק, סגן-האופיציר לאשביץ. הרוח היתה חמומה מאד, הוטחו דברי גנאי כלפי קרנסקי, אנשים נשבעו שבועת אמונים למהפכה, אך איש לא הציע הצעות ממשיות לימים הקרובים. אלא שבמשך הימים האחרונים היתה בעיר צפיה עקשנית למאורעות. "ימי יולי" הטילו את צלם מראש. "בכל מקום, בכל פנה – כותב סוחאנוב בזכרונותיו – במועצה, בארמון מאריה, בבתי האזרחים, בככרים, בשדרות, בקסרקטין, בבתי-החרושת דברו על הפגנות שיהיו מחר-מחרתים... איש לא ידע בבירור, מי ואיך ומתי יפגינו המפגינים. אך בני העיר הרגישו את עצמם כבערב איזו התפרצות".

ואמנם, ההתפרצות התחוללה. הדחיפה לכך באה מלמעלה, מחוגי השלטון. ביום ב', כשנאמו טרוצקי ולונאצ'רסקי לפני התותחנים על נמנעותה של הקואליציה, פרשו מן הממשלה שלושה מיניסטרים קאדטים ופוצצו את הקואליציה. כאמתלה לכך בחרו לעצמם את מעשה הפרשה שאינו לפי תאבונם הממלכתי, שעשו חבריהם הפשרניים עם אוקריינה. ואלו הסיבה האמתית לכריתות הדימונסטריטבית הזאת היתה אטיותם של הפשרנים, שלא נזדרזו לבלום את ההמון. הקאדטים בחרו דווקא את השעה הזאת מפני – כשלוך ההתקפה, שאמנם, באורח רשמי עדיין לא הודו בו, אלא שהבקיאים בדבר כבר לא היו מפוקפקים בו. הליבראלים מצאו, כי שעת הכושר היא להם לנטוש את בני-בריתם השמאליים כדי שיעמדו בודדים פנים אל פנים מול הכשלוך והבולשביקים. הידיעה על הסתלקות הקאדטים פשטה במטרופולין כהרף עין והכלילה את כל הסכסוכים הקיימים בסיסמא אחת, – או ביתר דיוק: שועה אחת: – צריך לשים קץ לענין הקואליציה שהסתאב! דעתם של החיילים והפועלים היתה, כי בפתרון השאלה,

— מי ימשול להבא במדינה, הבורגנות או המועצות, — תלוי פתרונם של כל שאר העניינים: גם שכר העבודה, גם שער הלחם וגם השאלה אם יוצרכו אנשים ליהרג בחזית בלי דעת לשם מה ולמה. בצפיה הזאת היה גם יסוד-מה של השליה, במידה שהיתה תקוה להמון, כי עם תמורת השלטון יפתרו מניה-וביה כל השאלות הכאובות. אך בסופו של חשבון היה הצדק עמהם: שאלת השלטון קבעה את כל כיוונה של המהפכה להבא, וממילא חתכה גם את גורלו של כל פרט. הסובר, כי יתכן שהקאדטים לא שיערו מראש את הרושם שיעשה הסאבוטז' הגלוי שלהם לגבי המועצות, הרי זה ממעט בהחלט את דמותו של מיליוקוב. למנהיג הליבראליזם היתה כוונה מפורשת להדוף את הפשרנים לתוך סיטואציה מסובכה, שלהחליץ ממנה אפשר יהיה רק במכת חרב. בימים ההם האמין מיליוקוב באמונה שלימה, כי מהקזת דמים נועזה תצמח ישועה.

בבקרן של ג' ביולי השביתו כמה אלפים תותחנים את אסיפת ועד הפלוגות וועד הגדוד שלהם, בחרו נשיא משלהם ודרשו לדון בשאלת ההפגנה המזוינת. מיד היתה האסיפה כמרקחה. שאלת החזית היתה כרוכה בשאלת המשבר בשלטון. יושב ראש האסיפה, הבולשביק גולובין, ניסה לעצור ברוחם של הנאספים בהציעו לקחת תחילה דברים עם שאר חלקי ההסתדרות הצבאית. אך כל רמיזה על דחוי העלתה את חמתם של החיילים. לאסיפה בא האנארכיסטן בלייכמן — אישיות בינונית, אבל צבעונית, על פני הרקע של שנת 1917! הוא לא היה למדן גדול, אך היה לו חוש להבין את נפש ההמון, פיו ולבו היו שוים בקטנות-המוחין הנלהבת שלו, כותנתו היתה פרומה תמיד בחזהו, ושערותיו המקורזלות פרועות ופזורות לכל עבר — ובמיטינגים היה זוכה לחיבה מהולה בהיתול. אמנם, הפועלים התיחסו אליו ברגש עצור, בקצת קוצר רוח, ביחוד פועלי המתכת, אבל החיילים היו מחייכים תמיד לשמע נאומיו, דוחפים זה את זה במרפקיהם ומגרים את הנואם במיטב הביטויים הדשנים: הם התיחסו ברצון למראהו האכסצנטרי, לאומץ-רוחו שאין עמו מחשבה תחילה ולמבטאו היהודי-אמריקני החריף כחומץ. בסוף יוני היה בלייכמן שט בכל המיטינגים, כדג במים. החלטתו היתה מוכנה לו תמיד: יש לקחת רובה ביד ולצאת לראש חוצות. ארגון? "הרחוב יארגן אותנו". המטרה? "למגר את הממשלה הזמנית, כשם שמיגרו את הקיסר, אף על פי שגם בימים ההם לא היתה שום מפלגה שעוררה לכך". נאומים כאלה הלמו בשעה זו על צד היותר טוב את נטית-רוחם של התותחנים, ולא דוקא שלהם. רבים מן הבולשביקים לא הסתירו את קורת-רוחם למראה ההמון הממרה את שידוליהם הרשמיים. המתקדמים שבפועלים זכרו, כי בפברואר בקשו המנהיגים לסגת אחר דווקא בפרוס הנצחון; כי במארס הושג יום העבודה בן 8 השעות על פי האיניציאטיבה שבאה מלמטה; כי באפריל הודח מיליוקוב בידי הגדודים שהפגינו על דעת עצמם. הזכרת העובדות האלה היתה מעוררת את ההמון המרוגז וקצר-הרוח. ההסתדרות הצבאית של הבולשביקים, שנתבשרה מיד, כי במיטינג של התותחנים הגיעו הדברים לנקודת הרתיחה, שלחה לשם את תועמלניה בזה אחר זה. לא ארכה השעה ולמיטינג בא נבסקי עצמו, אחד ממנהיגי ההסתדרות הצבאית, שהיה מכובד על החיילים. לכאורה צייתו לו. אך הלך-הרוחות במיטינג הזה, שנמשך בלי סוף, היה משתנה מפעם לפעם, עם השתנות הרכבו.

"הופתענו מאד — מספר פודבויסקי (גם הוא מאנשי ההסתדרות הצבאית) — כשלעת ערב בא אלינו המבשר והודיע, כי... התותחנים חזרו והחליטו להפגין". במקום ועד הגדוד הקודם בחרו ועד מהפכני זמני, שנים שנים מכל פלוגה, בנשיאותו של הפראפורשצ'יק סימאשקו. שליחים מיוחדים נסעו כבר מגדוד לגדוד ומבית חרושת לבית-חרושת ובקשו עזרה.

התותחנים לא שכחו, כמובן, לשלוח שליחים גם לקרונשטאדט. וכך, בדיוטה שמתחת להסתדרויות הרשמיות, במדת מה גם בחסותן, נתמשכו חוטים זמניים חדשים בין הגדודים לבין בתי-החרושת הסוערים ביותר. ההמון לא התכוון לנתק את קשריו עם המועצה, אדרבא, רצונו היה שהמועצה תקח את השלטון בידיה. ופחות מזה בקש ההמון לנתק את קשריו עם מפלגת הבולשביקים. ההמון רצה לדחוף בכתף, לאיים על הועד הפועל, לעורר את הבולשביקים. מעצמן נצטרפו משלחות, נקודות חבור, מרכזי פעולה חדשים — לא כמוסדות-קבע אלא כתקנות שעה. הנסבות והלך-הרוחות מתחלפים במהירות ומן הקצה אל הקצה, ובעל כרחיה מפגרת גם האורגניזציה הגמישה ביותר, כגון המועצות, וההמון נאלץ לכונן פעם בפעם מוסדות-עזר לצרכי-השעה. בשעת אימפרוביזציות כאלה מתעלים לעתים קרובות אלמנטים מקריים ולא תמיד נאמנים. שמן למדורה יוצקים האנארכיסטים. וגם אחדים מן הבולשביקים החדשים וקצרי הרוח. אין ספק, כי לענין נספחים גם פרובוקטורים ואולי גם סוכני גרמניה, אבל קרוב ביותר לשער, כי אלה הם סוכני "המשרד לרגול שכנגד" משלומי אמוני הרוסים.

וכי אפשר להפקיע חוטים בודדים מן המסכת המורכבה של התנועות ההמוניות? ואף על פי כן אפים הכללי של המאורעות ניכר בבירות גמורה. פטרוגראד הרגישה את כוחה, התפרצה קדימה בלי הבט לצדדין, לא אל ערי השדה ולא אל החזית, ואפילו מפלגת הבולשביקים לא יכלה לעצרה עוד. רק הנסיון יכול היה להועיל כאן.

שליחי התותחנים, שעוררו להפגנה את הגדודים ובתי החרושת, לא היו שוכחים להוסיף, כי יש להפגין בכלי זין. וכי יש דרך אחרת? הרי לא יצאו האנשים בידיים ריקות לתת את גוּם למהלומות האויב? ומלבד זאת, — ושמא זהו העיקר, — יש להוכיח כוח, וחייל בלי רובה אינו כוח. אבל גם בענין זה הושו כל הגדודים ובתי-החרושת: אם להפגין, הרי רק בעופרת על כל צרה שלא תבוא. התותחנים לא הוציאו את זמנם לבטלה: כיון שהתחילו בענין גדול, בעל כרחם הוצרכו לגמרו חיש מהר ככל האפשר. בתעודות החקירה צוינה אחר כך פעולתו של הפראפורשצ'יק סמשקו, אחד מראשי המנהיגים של הגדוד, בזו הלשון: "הוא דרש אבטומובילים מבתי-החרושת. זיין אותם במקלעות, שלחם לארמון הטאברי ושאר מקומות, קבע את מסע ההפגנה, על דעת עצמו הוציא את הגדוד מן הקסרקטין העירה, נסע לבאטאליון המלואים של הגדוד המוסקבאי כדי להשפיע עליו שיפגין, והצליח בדבר, הבטיח לחיילי גדוד התותחנים את עזרת הגדודים של ההסתדרות הצבאית, עמד בקשרי תמיד עם ההסתדרות הזאת, שקנתה שביתה לעצמה בבית קשסינסקה, ועם מנהיג הבולשביקים, לנין, ושלה משמרות לשמור על ההסתדרות הצבאית". שמו של לנין לא הוזכר

כאן אלא לשלימות התמונה בלבד: לנין לא היה בפטרורגראד לא ביום ההוא ולא בימים שלאחר כך – מכ"ט ביוני לא היה בקו הבריאות וישב במעון קיץ בפנילנד. אבל בכל שאר הפרטים מביע סגנונו המצומצם של פקיד בית הדין הצבאי בצורה לא רעה לגמרי את התכונה הקדחתנית שהיתה בין התותחנים. לא פחות קדחתנית היתה התכונה בחצר הקסרקטין. לחיילים, שאין כלי זיין בידם נתנו רובים, לאחדים מהם – פצצות; בכל מכונית-משא, שהובאה מבית החרושת, העמידו שלושה כלי-קלע ומשמשיהם. הגדוד התעתד להפגין בסדר צבאי. בצורה אחת בערך נתרחשו הדברים בבתי החרושת: היו באים שליחים מגדוד התותחנים או מבית החרושת הסמוך ומעוררים את הפועלים שיפגינו. וכאן כאילו חכו להם משכבר: העבודה היתה נפסקת תיכף ומיד.

“דחופים באו אלינו לאחר הצהרים תותחנים אחדים ובקשו שניתן להם מכוניות משא. אף על פי שהקבוץ שלנו (בולשביקים) מיחה, היה בכל זאת הכרח לתת להם את המכוניות... חיש מהר הוטענו המקלעות על המכוניות והוסעו לרחוב נבסקי. ולא היתה עוד שום אפשרות לעצור את הפועלים שלנו... כל הפועלים, כמות שהם, בסגרי-העבודה שלהם, יצאו אל החלוצים”. יש לשער, כי לא תמיד היו מחאותיהם של הבולשביקים בבתי-החרושת עקשניות. המלחמה הקשה ביותר היתה בבית החרושת הפוטילובי. בערך בשעה שתיים אחרי הצהרים, פשטה שמועה בצכים, כי באה משלחת מטעם מפקדת התותחנים ומכנסת מיטינג. כעשרת אלפים פועלים נתאספו ליד המשרד. לקול תרועות-רצון שהריעו הנאספים ספרו התותחנים, כי ניתנה להם פקודה לנסוע בארבעה ביולי אל החזית אבל הם החליטו “לא לנסוע אל החזית הגרמנית, כדי להלחם שם עם הפרוליטריון הגרמני, אלא לצאת למלחמה עם המיניסטרס הרכושניים שלנו... הרוחות נתלהבו. – “קומו ונלך!” – קראו הפועלים. מזכיר ועד הפועלים של בית החרושת, בולשביק, התנגד לכך, והציע לשאול בעצת המפלגה. נשמעו קולות מחאה מכל צד: “רד! שוב רוצים אתם לדחות את הדבר... אי אפשר עוד לחיות כך...” סמוך לשעה הששית באו באי-כוח הועד הפועל, אך דוקא ביאתם לא היתה עשויה להשפיע על הפועלים. המיטינג נמשך בלי סוף, מיטינג עקשני של המון רב-אלפים, המבקש מוצא ואינו מניח שיתנו בלבו את המחשבה כי אפסה תקוה. נשמעה הצעה לשלוח משלחת לוועד הפועל: שוב דחיה. האסיפה לא נתפרדה. בינתיים באה קבוצת פועלים וחיילים ובשורה בפייהם, כי אנשי ויבורג עולים כבר לצד הארמון הטאברי. ושוב לא היתה כל אפשרות לעצור את ההמון. הוחלט ללכת. יפימוב, אחד מפועלי בית-חרושת פוטילוב, מהר לוועד הגלילי של המפלגה לשאול: “מה נעשה?” השיבו לו: “לא נפגין, אך גם להפקיר את הפועלים אי אפשר לנו, ועל כן נלך עמם יחד”. וברגע זה בא חבר הועד הגלילי צ'ודין, ובפיו בשורה, כי בכל הגלילות התקוממו הפועלים, וחברי המפלגה יוכרחו “לשמור על הסדר”. כך נספחו הבולשביקים אל התנועה ונסחפו בה אגב בקשת צידוק לפעולותיהם, המתנגדות להחלטותיה הרשמיות של המפלגה. חיי החרושת שבמטרופולין הושבתו בשעה השביעית בערב. בזה אחר זה קמו פועלי בתי החרושת ועמדו בסך. הסתדרו פלוגות הגווארדיה האדומה. “בתוך המון הפועלים לאלפיהם – כותב מְטֶלֶב, מאנשי ויבורג – התרוצצו גייסים צעירים למאות והקישו בבריחי רוביהם. אלה נתנו צרורות של כדורים לתוך המחסניות, אלה התקינו את הרצועות, אלה חגרו את הילקוטים, האשפות, התקינו את הרמחים, והפועלים, שלא היה נשק בידם, עזרו על ידי הגייסים המזדיינים”.

רחוב סמפסונייב, העורק הראשי של שכונת ויבורג, הומה מאדם רב. מימינו ומשמאלו – גדודי פועלים צפופים. באמצעיתו של הרחוב עובר בסך גדוד התותחנים, חוט השדרה של התהלוכה. בראש כל פלוגה – מכונית-משא, ומקלעות עליהן, מאחורי גדוד התותחנים – פועלים; ובעורף – משלימות את ההפגנות פלוגות הגדוד המוסקבאי. בראש כל פלוגה מתנוסס דגל: “כל השלטון למועצות!” תהלוכת האבל בחודש מארס או הפגנת אחד במאי היו, בודאי, מרובות-אוכלוסין יותר. אבל תהלוכת יולי היתה, בלי ספק, נמרצת יותר, איומת-הוד יותר – וחדסוגית בהרכבה. “מתחת לדגלים האדומים הולכים פועלים וחיילים; כותב אחד המשתתפים. – נעדרים “אותות” הפקידים, הכפתורים הנוצצים של הסטודנטים, מגבעותיהן של ה“גבירות ההוגות חיבה”. – כל זה היה לפני ארבעה חדשים, בפברואר, – בתנועה זו שקמה היום אי אתה מוצא אותם, היום הולכים רק עבדי הרכוש”. על פני חוצות העיר התרוצצו כמקודם רצוא ושוב מכוניות, ועליהן – פועלים וחיילים מזוינים: שליחים, תועמלנים, סְרִירִים, מקשרים, פלוגות שתפקידן להשבית את הפועלים ולמשוך את הגדודים. בידי כולם רובים נטויים. המכוניות העלו מחדש את מחזה ימות פברואר, אלה נתחשמלו ואלה נתבהלו. הקאדט נאבוקוב כותב: “הלא הם הם הפנים הטרופים, המטומטמים, פני חיות הטרף, שכולנו זוכרים אותם מימי פברואר”. כלומר: מימי המהפכה היא, שבאורח רשמי היו הליבראלים מכנים אותה בתוארים: מפוארת ונקיה מדם. סמוך לשעה התשיעית כבר שמו שבעה גדודים את פניהם אל הארמון הטאברי. בדרך נצטרפו אליהם המוני פועלים מבתי החרושת ופלוגות צבא חדשות. בתנועת גדוד התותחנים היה כוח מעורר אדיר. התחילו “ימי יולי”.

החלה פרשה של מיטינגים נודדים. אי-שם אי-פה נשמעו יריות. לפי עדותו של הפועל קורוטקוב “הוציאו מתוך מרתף ברחוב ליטייני מקלעה אחת ואופיצר שנהרג בו במקום”. שמועות משמועות שונות מהלכות לפני ההפגנה, האימה מפציעה קרנים לכל עבר. פשטה שמועה, כי סמוך לשעה השמינית בערב בא בחפזה אוטו מזוין, כביכול, לבית הנתיבות הווארשאי לחפש ולאסור את קרנסקי, שנסע בעצם היום הזה אל החזית, אבל האוטו אחר את הרכבת, וקרנסקי לא נאסר. אחר כך סופר דבר המקרה הזה פעמים רבות כראיה וסימן לקשר. מי ומי היה באותו אוטו, ומי גילה את כוונתו הנסתרת? עד היום לא נתגלה הדבר. קרוב לשער, כי בערב ההוא היו האבטומובילים, המלאים אנשים מזוינים, משוטטים על פני כל העיר, ובודאי גם סמוך למקום בית הנתיבות הווארשאי. דברים קשים כלפי קרנסקי הוטחו בכל מקום. ועובדה זו שימשה, כנראה, יסוד לאגדה הזאת, אם לא נשער, כי אין זו אלא בדוּתא מראשיתה ועד סופה.

העתון “איזווסטיה” תיאר בצורה זו את הסכימה של מאורעות ג' ביולי: “בשעה החמישית אחרי הצהרים יצאו מזוינים: גדוד התותחנים הראשון, חלק מן הגדוד-המוסקבאי, חלק מגדוד הגרינאדירים וחלק מגדוד פאבלובסקי. אליהם נספחו המוני פועלים...”

סמוך לשעה השמינית בערב התחילו נוהרות אל ארמון קשסינסקה פלוגות-פלוגות מן הגדודים במלוא הזיון הצבאי, עם דגלים אדומים ופלאקאטים הדורשים למסור את השלטון לידי המועצות. מן הגוזזטרה נשמעים נאומים... בשעה עשר ומחצה נערך מיטינג בככר שעל יד הארמון הטאברי... הפלוגות בחרו משלחת שתלך אל הועד הפועל המרכזי הכל-רוסי, והיא שמסרה בשמן את הדרישות האלה: פיטורי עשרת המיניסטרים הבורגנים; מסירת כל השלטון למועצות; הפסקת ההתקפה; החרמת בתי הדפוס של העיתונים הבורגניים; הלאמת הקרקע; פיקוח על התעשייה". אם נסיח דעת מן ההגהות של מה בכך: – "חלקי הגדודים", במקום "גדודים", "המוני פועלים" במקום בתי החרושת במלואם, – הרי אפשר לומר, כי כלי מבטאם של צרטלי-דן אינו מסלף את המציאות, וביחוד הוא מציין אל נכון את שני מרכזי ההפגנה: ביתה של קשסינסקה והארמון הטאברי, בגופה וברוחה נסבה התנועה הזאת על שני המרכזים המנוגדים הללו: לבית קשסינסקה הולך ההמון כדי לקבל הוראות, הנהגה, נאום מלהיב; אל הארמון הטאברי – כדי לתבוע ולדרוש, ואפילו לאיים בכוח.

* *

בשעה שלוש אחרי הצהרים באו לוועידה העירונית של הבולשביקים (שהתכנסה ביום ההוא בבית קשסינסקה) שני שליחים מטעם התותחנים והודיעו, כי גדודם החליט להפגין. איש לא פלל ואיש לא רצה בכך. טומסקי הודיע: "לא כמנהג חברים נהגו הגדודים, שהפגינו ולא הזמינו את ועד המפלגה שלנו, שיעיין תחילה בשאלה זו. הועד המרכזי מציע לוועידה: ראשית, לפרסם כרוז כדי לעצור את ההמון; שנית, לנסח כתב אגרת אל הועד הפועל, שיקח את השלטון בידו. אי אפשר עכשיו לדבר על הפגנה ולא להתכוון למהפכה חדשה". טומסקי, פועל מותיקי הבולשביקים, שאת נאמנותו למפלגה הוכיח בשנות גלותו בארץ גזירה ונתפרסם אחר כך כמנהיגן של האגודות המקצועיות, היה לפי אפיו אדם הנוטה בדרך כלל לעצור הפגנות ולא לעוררן. אבל הפעם הוא רק פירש את רעיונו של לנין, שאמר: "אסור לדבר עכשיו על הפגנה, ולא להתכוון למהפכה חדשה". הרי אפילו על הנסיון לערוך בעשרה ביוני הפגנה בדרכי-שלום הכריזו הפשרנים כעל קשר; רובה המכריע של הוועידה היה תמים-דעים עם טומסקי. היה צורך לדחות את שעת ההתפוצצות, ויהי מה. ההתקפה בחזית הטילה רוגזה ומתיחות בכל המדינה. תבוסתה ברורה מראש, כשם שברורה מראש נכונותה של הממשלה להטיל על הבולשביקים את האחריות לתבוסה. יש לתת לפשרנים שהות להסתאב עד גמירא. בשם הוועידה השיב וולודארסקי לתותחנים תשובה, שנתכוונה לומר, כי הגדוד צריך להכנע להחלטת המפלגה. התותחנים מיחו והלכו להם. בשעה הרביעית מאשר הועד המרכזי את החלטת הוועידה. צירי הוועידה משוטטים בחלקי העיר השונים וחוזרים על בתי החרושת כדי לעצור את ההמון מלהפגין. כרוז ברוח זו נשלח ל"פראבדה" כדי שיתפרסם למחרת הבוקר בעמוד הראשון. על סטאלין הוטל להודיע את החלטת הוועידה לישיבה המשותפת של שני הועדים הפועלים. משמע, שאין שום ספק בכוונותיהם של הבולשביקים. הועד הפועל פרסם כרוז אל הפועלים והחיילים: "אנשים נעלמים... מעוררים אתכם לקחת רובה ביד ולהפגין". – ובדברים האלה בקש הועד הפועל לאשר ולקיים, כי הקול הקורא להפגנה לא יצא מטעם איזו מפלגה ממפלגות המועצות. אבל הועדים המרכזיים, של המפלגות ושל המועצות, החליטו מה שהחליטו, ורצון ההמון הוא קם והיה. עם השעה השמינית בערב קרב גדוד התותחנים, ואחרי הגדוד המוסקבאי, אל ארמון קשסינסקה. הבולשביקים הנודעים – נבסקי, לאשביץ, פודבויסקי – יצאו אל הגוזזטרה וניסו להחזיר את הגדודים לקסרקטיהם. אך מלמטה קראו להם: – הבוז! קריאות כאלה לא שמעה עדיין גוזזטרת הבולשביקים – והיה זה אות-אזהרה. מאחורי גבם של הגדודים נראו פועלי בתי החרושת: – כל השלטון למועצות! – הלאה עשרת המיניסטרים הרכושנים! – אלה היו דגלי י"ח ביוני. אך הפעם הקיפום רמחים. ההפגנה קמה והיתה לעובדה אדירה. מה לעשות? כלום יכולים הבולשביקים לעמוד מן הצד? חברי הועד הפטרורגאדי, ועמהם צירי הוועידה ובאי כוח הגדודים ובתי החרושת, מחליטים: לעיין מחדש בשאלה, לחדול משהיות שוא ולכוון את התנועה שהתחוללה באופן שהמשבר הממשלתי יפתר לתועלת העם; לשם כך לעורר את החיילים והפועלים, שילכו בשקט אל הארמון הטאברי, יבחרו שליחים ועל ידיהם יודיעו לוועד הפועל את תביעותיהם. חברי הועד הפועל שהיו באותו מעמד מאשרים את שינוי הטכסיס. את ההחלטה החדשה, המוכרזת מעל הגוזזטרה, מקבל ההמון בקריאות תרועה ובשירת המארסלייזה. התנועה נתאשרה מטעם המפלגה: התותחנים יכולים לנשום לרווחה. חלק מן הגדוד נכנס מיד למבצר פטרופאבלובסק, כדי להשפיע על חיל-המצב שבו ועל כל צרה שלא תבוא להגן מפני התקפה על ארמון קשסינסקה, שהמפרץ הצר קרונוברק מפסיק בינו ובין המבצר. פלוגות החלוץ של ההפגנה נכנסו לרחוב נבסקי, זה העורק הראשי של הבורגנות, הביורוקרטיה והאופיצרים, כאל מקום נכר. מעל המדרכות, מבעד לחלונות, מן הגוזזטרות, צופה הזדון באלפי עינים. גדוד בבית החרושת מגיע, בית החרושת בגדוד. בלי הרף באים המונות חדשים. בזהב על גבי אדום משועים כל הדגלים שועה אחת: – השלטון למועצות! התהלוכה כובשת את נבסקי וכנהר איתן זורמת אל הארמון הטאברי. השלטים המכריזים "הלאה המלחמה" מבעירים את המשטמה העזה ביותר בלב האופיצרים, שבתוכם הרבה בעלי-מומים. בנפנוף-ידיים, בצריחת-קול מנסים סטודנט, קורסיסטית, פקיד לתקוע בלב החיילים את הדעה, כי הסוכנים הגרמנים, העומדים מאחורי גבם, מתכוונים להכניס לפטרורגאד את צבאות וילהלם, כדי לדכא את החופש. נדמה להם, לנואמים, כי נימוקיהם אינם מופרכים. – המרגלים רימו אותם – אומרים הפקידים על הפועלים, המשסעים בפנים זועפות את המדברים על לבם. – נתפתו לקנאים, – משיבים המתונים יותר. – אנשים נבערים מדעת, – מסכימים אלה ואלה. אך לפועלים יש אמת-מדה משלהם. לא מפי מרגלים גרמנים למדו את המחשבות שהביאום היום אל חוצות קריה. המפגינים הודפים מעל פניהם בלי דרך ארץ את מטיפי-המוסר הטרחנים והולכים להם קדימה. הדבר הזה מוציא מן הכלים את הפאטריוטים של נבסקי. פלוגות הסתערות, שבראשן עומדים על פי רוב אינוואלידים ופרשים של צלב גיאורגי, מתנפלים על קבוצות מפגינים כדי להוציא מידם את הדגל. פה ושם פורצות תגרות. האוירא מתלהטת. נשמעות יריות, אחת ועוד אחת. מן החלון? מארמון אַניצ'קין? המדרכות מחזירות יריות כלפי מעלה, בלי מטרה מסוימת. לשעה קלה נבוך הרחוב. עם חצות, – מספר פועל מבית החרושת "געש" – כשעל פני נבסקי עבר גדוד הגרינאדירים, אי-משם על יד הספריה הצבורית ניתכו יריות, שנמשכו כמה רגעים. קמה מהומה. הפועלים נפוצו ברחובות הצדדיים. החיילים רבצו על הארץ: הרי לא בכדי נתנסו רבים מהם בשדה קרב.

מראה פאנטאסטי היה לרחוב נבסקי בחצות לילה, כשגריןאדירים מהגווארדיה רבצו על גבי מדרכותיו וירו יריות. לא פושקין ולא גוגול, משוררי נבסקי, לא תיארוהו ולא שערוהו בדמות כזאת; והרי פאנטאסטיקה זו היתה מציאות: על גבי המדרכות התגוללו הרוגים ופצועים.

* *

הארמון הטאברי חי ביום ההוא את חייו המיוחדים. לאחר שהקאדטים יצאו בדימוס, נתכנסו יחדיו שני הועדים הפועלים, של הפועלים-והחיילים ושל האכרים, לעיין בדברי צרטלי שהרצה הרצאה, היאך לכבס את אדרת הקואליציה ולא להרטיב את צמרה. ויש לשער כי סוף סוף היו מצליחים למצוא את סוד המלאכה הזאת, לולא הפריעו הפרברים הנסערים. הידיעות בטלפון על גוד התותחנים המתכוננים להפגין מעוות את פני המנהיגים בעוית חימה וצער. האומנם אין החיילים והפועלים יכולים להאריך רוח עד שיביאו להם העתוננים את ההחלטה הגואלת? הרוב מלכסן מבטים כלפי הבולשביקים. אך גם להם היתה ההפגנה בגדר הפתעה הפעם. יתר על כן: קאמיניב ושאר באי כוח המפלגה שהשתתפו בישיבה מסכימים ללכת אחרי ישיבת הצהרים אל בתי החרושת ואל הקסרקטין כדי לעצור את ההמון מלהפגין. אחר כך פרשו הפשרנים את הז'סטטה הזאת בערמוניות של טכסיסי מלחמה. הועדים הפועלים החליטו על רגל אחת להוציא כרוז, המודיע, כרגיל, שכל הפגנה היא בגידה במהפכה. ואף על פי כן, משבר השלטון מה יהא עליו? הפתרון נמצא: יש להניח את הקבינט בהרכבו הקצוץ ולדחות את השאלה מעיקרה עד שיוזמנו חברי הועד הפועל מערי השדה. לדחות, למצוא שהות לפקוקים – האם לא זוהי הפוליטיקה המחוכמת ביותר? ורק במלחמה עם ההמון חשבו הפשרנים, כי אסור להחמיץ את השעה. מיד הונע המנגנון הרשמי לשם התגייסות נגד המרד – בכינוי זה הוכתרה ההפגנה מלכתחילה. המנהיגים בקשו בכל מקום את הכוח המזוין, שישמור על הממשלה והועדים הפועלים. בחתימת צ'חאידזה ושאר חברי הנשיאות נשלחו דרישות למוסדות צבאיים שונים שיביאו אל הארמון הטאברי מכוניות משורינות, תותחים, כדורים. ואותה שעה קבלו כמעט כל הגדודים פקודה לשלוח פלוגות מזוינות להגן על הארמון. אך בזאת לא הסתפקו. נודרזה הלשכה והריצה ביום ההוא לחזית, אל הצבא החמישי הקרוב ביותר אל המטרופולין, פקודה טלגרפית "לשלוח לפטרוגרד דיביזיה של פרשים, בריגאדה של רגלים ורכבות משורינות".

המנשביק וויטינסקי, שעליו הוטלה הדאגה לשמירת בטחוננו של הועד הפועל, התוודה אחר כך בסקירתו הרטרופקטיבית: כל יום ג' ביולי הוקדש לאיסוף צבא, לביצור הארמון הטאברי... תפקידו היה לכנס, לפחות, פלוגות אחדות... זמן מה לא היו לנו חיילים כלל. ליד שער הארמון הטאברי עמדו ששה אנשים, שידם קצרה לעצור המון... ולהלן הוא מוסיף וכותב: "ביום הראשון של ההפגנה היו ברשותנו רק 100 איש – יותר מזה לא היו לנו. שלחנו קומיסארים לכל הגדודים בבקשה שיתנו לנו חיילים למשמר... אך כל גוד בקש לראות, מה יעשה משנהו... מן ההכרח היה להפסיק, ויהי מה, את השערוריה הזאת, על כן הבהלנו צבא מן החזית". אפילו במזיד קשה לבדות מן הלב סאטירה על הפשרנים שתהא אכזרית מזו. מאות מפגינים דורשים, שהשלטון ימסר למועצות. צ'חאידזה, העומד בראש המועצות וממילא משמש מועמד לכהונת נשיא, מבקש כוחות-צבא שיהיו תריס בפני המפגינים. על תנועה כבירה הנלחמת לשלטון הדימוקרטיה מכריזים המנהיגים כעל התנפלות של חבורות-בריונים מזוינות על הדימוקרטיה. ולאחר הפסקה ממושכת התאספה בארמון הטאברי סיעת הפועלים שבמועצה, אשר בחירות-המשנה החלקיות בבתי-החרושת הספיקו במשך שני החדשים האחרונים לשנות את הרכבה שינוי ניכר, ולא לשוא חשש הועד הפועל שהבולשביקים יעצמו וישתלטו בה. ישיבת הסיעה, שנדחתה באופן מלאכותי ונועדה סוף סוף על ידי הפשרנים עצמם לפני כמה ימים, חלה בדרך מקרה להיות ביום ההפגנה המזוינת: גם בענין זה ראו העתוננים את יד הבולשביקים. בהרצאתו בסיעה הביע זינובוב בראיות חותכות את הרעיון, כי הפשרנים, בני בריתם של הבורגנים, אינם רוצים ואינם יכולים להלחם עם הקונטר-מהפכה, כי מושג זה מתפרש אצלם כמעשי-חוליגניות בודדים של המאה השחורה ולא כליכודו הפוליטי של מעמד בעלי הרכוש, שכוונתו להשמיד ולאבד את המועצות שהן מרכזי ההתנגדות של העובדים. ההרצאה פגעה במקום התורפה. המנשביקים, שהרגישו את עצמם בפעם הראשונה כמיעוט בתוך המועצות, הציעו לא לקבל שום החלטה אלא ללכת לרובעי העיר השונים ולשמור על הסדר. אך הם אחרו את המועד. הידיעה, כי הפועלים והתותחנים המזוינים כבר נגשו אל הארמון הטאברי, מטילה באולם התרגשות רבה. אל הבמה עולה קאמיניב: "לא עוררנו להפגנה – אמר קאמיניב – מעצמו יצא המון העם אל חוצות קריה. אך מכיון שיצא ההמון, הרי מקומנו בתוכם... תפקידנו עכשיו לשוות לתנועה צורה מאורגנת". את דבריו מסיים קאמיניב בהצעה לבחור ועדה בת 25, שתפקידה להנהיג את התנועה.

טרוצקי תומך בדרישה זו. צ'חאידזה חושש מפני ועדה בולשביסטית ודורש לשוא למסור את השאלה לעיונו של הועד הפועל. הויכוחים נעשים סוערים. משנוכחו המנשביקים והס-רים, כי מספרם הכללי אינו עולה על שליש מנינה של האסיפה, קמו ויצאו מן האולם. דרך זו נעשית בכלל טכסיס החביב של הדימוקרטים: משניטל מהם הרוב מתחילים הם להחרים את המועצות. ההחלטה, המעוררת את הועד הפועל שיטול את השלטון בידו, נתקבלה בהעדרה של האופוזיציה ב-276 דעות. מיד נבחרו חמשה עשר חברי הועדה; עשרה מקומות נקבעו למיעוט; אך איש מהם לא יבוא לתפוסם. העובדה כי נבחרה ועדה בולשביסטית שמשלה לידדים ולאויבים עדות נאמנה, כי סיעת הפועלים במועצה הפטרוגרדית נעשתה מעתה מצודתו של הבולשביזם. צעד גדול קדימה! באפריל היתה מצודתם של הבולשביקים פרושה על שליש פועלי פטרוגרד בערך; במועצה היו הבולשביקים בימים ההם כמות מבוטלת. ואלו עכשיו, בראשית יולי, היו הבולשביקים בסיעת הפועלים קרוב ל 2/3 מן המנין הכללי של הצירים; משמע, כי השפעתם בהמון נעשתה מכרעת. ברחובות הסמוכים לארמון הטאברי נוהרים בסך פועלים, פועלות, חיילים – בתנופת דגלים, בקול שירה ונגינה. באה ארטילריה קלה, שמפקדה מלהיב את ההמון בהודעה, כי כל הגונדות של הדיביזיה שלהם מצטרפות אל הפועלים. המבוי המפולש והגינה שליד הארמון הטאברי מלאים המון עד אפס מקום.

הכל משתדלים להדחק ולתפוס מקום מסביב לבמה שעל-יד שער-הארמון הראשי. אל המפגינים יוצא צ'חאיזדה ופניו קדורנית, כפני איש שהטרידוהו מעסקיו על לא דבר. בשתיקה ובעין רעה מקבל ההמון את פני נשיא-המועצה המפורסם. בקול נרפה וצרוד טוחן צ'חאיזדה פסוקים סתמיים שעוקצם ניטל משכבר. בסבר פנים לא יפות מאלה מקבל ההמון גם את וויטינסקי, שבא לעזרת צ'חאיזדה. "ואלו טרוצקי, – מעיד מיליוקוב – אשר הודיע כי הגיעה השעה שהשלטון צריך לעבור לידי המועצות, נתקבל במחאות כפים רועשות". הפסוק הזה נכתב בכוונה להשתמע לשתי פנים. איש מן הבולשביקים לא אמר, כי "הגיעה השעה". אחד המסגרים, שעבד בבית-חרושת לא גדול דיפולון שבצד פטרוגראד, ספר אחר כך על המיטינג, שנערך ליד חומות הארמון הטאברי: "זוכר אני את נאומו של טרוצקי, שאמר, כי עדיין לא הגיעה השעה שנקח את השלטון בידנו". המסגר מדייק במסירת משמעו של הנאום יותר מפרופיסור להיסטוריה. מפי הנואמים שדברו בשם הבולשביקים שמעו המפגינים על הנצחון שהושג זה עתה בסיעת הפועלים, ועובדה זו הסבה להם תענוג מוחשי, כאילו היתה זו אתחלתא של שלטון המועצות.

סמוך לחצות לילה נתחדשה הישיבה המשותפת של שני הועדים הפועלים: אותה שעה היו הגרינאדירים רבוצים וערוכים לקרב על גבי המדרכות של רחוב נבסקי. לפי הצעת דן מתקבלת החלטה, כי אין זכות לאיש להשתתף בישיבה, אלא אם כן יתחייב מראש לשמור ולקיים את אשר יוחלט. זהו חידוש! בקשו המנשביקים להפוך את המועצה, שבעצמם הכתירוה בשם פרלמנט של הפועלים והחיילים, למוסד אדמיניסטרטיבי של הרוב הפשרני. כשיהיו מיעוט – בעוד חדשיים – יגנו הפשרנים בהתלהבות רבה על הדימוקרטיה במועצות. ואלו היום, כבכל המומנטים המכריעים בחיי הצבור בכלל, נגנזה הדימוקרטיה למשמרת. אחדים מצירי איזורי הביניים עזבו את האסיפה לשם מחאה; הבולשביקים לא באו כלל: הם ישבו בארמון קשינסקה ודנו על הפעולות שיש לעשותן מחר. בהמשך האסיפה באים צירי מחוז הביניים והבולשביקים אל אולם הישיבה ומוסרים מודעה, כי אין איש רשאי לבטל את המנדט שלהם, שניתן להם מאת הבוחרים. הרוב משתמט בשתיקה, והצעת דן משתכחת בצנעא. הישיבה נמשכת כגסיסה. בקולות יגיעים מוכיחים הפשרנים את צדקתם זה לזה. צרטלי, כמיניסטר לעניני הדואר והטלגרף, קובל על הפקידים הנמוכים: "רק עכשיו נודע לי דבר השביתה בדואר ובטלגרף... אשר לדרישותיהם הפוליטיות, הרי גם הם סיסמתם: "כל השלטון למועצות!" שליחי המפגינים, הצרים על הארמון הטאברי מארבע רוחותיו, בקשו רשות כניסה לישיבה. הכניסום בחרדה ובטינא שבלב. ואלו הצירים האמינו בלבב שלם, כי הפשרנים לא יוכלו הפעם למנוע מהם את עזרתם להם. הרי גם עתוני המנשביקים והס-רים, שחמתם בוערת על הקאדטים שהסתלקו, מוקיעים היום את המזימות והסאבוטז' של בני בריתם הבורגנים. וסיעת הפועלים הביעה את דעתה לטובת שלטון המועצות. ובכן, מה יש להתממה עוד? אך דברי הקריאה הנלהבת, שחימה ותקוה עדיין משמשות בהם בערבוביה, נופלים רפויים ומוזרים בחלל האויר הקרוש של הפרלמנט הפשרני. מחשבה אחת מטרידה את המנהיגים: היאך להפטר חי-שמהר מן האורחים הבלתי קרואים? הם מתבקשים להסתלק אל היציע: לגרשם החוצה, אל המפגינים, – הרי זה מעשה בלתי זהיר יותר מדי.

מן היציעים שמעו התותחנים בהשתוממות את דברי הווכחים, שמטרתם היחידה היתה להתממה: הפשרנים חכו לביאת הצבא הנאמן. "ברחובות צובא המון מהפכני – אומר דן – אך ההמון הזה עושה מעשה קונטר-מהפכני". בדברי דן תומך אברמוביץ, אחד ממנהיגי ה"בונד", קפדן שמרני, שכל חושיו נפגעו במהפכה: "הננו עדי ראייה לקשר" – אומר אברמוביץ בניגוד לעובדות ומציע לבולשביקים שיכריזו בגלוי, כי "זהו מעשה ידיהם". צרטלי מעמיק את הפרובלימה: "להפגין ולדרוש: כל השלטון למועצות, – כלום יש בזה סיוע למועצות? אלו רצו בכך המועצות, כי עתה עבר השלטון לידיהן. בשום מקום אין התנגדות לרצונן של המועצות... מעשים כאלה הולכים לא בקו המהפכה, אלא בקו הקונטר-מהפכה". את הרעיונות הללו לא יכלו שליחי הפועלים להבין בשום פנים. נדמה להם, כי מרוב מוח לקה שכלם של המנהיגים. וסוף דבר חוזרת האסיפה ופוסקת בדעה כללית (נגד 11 איש) כי ההפגנה המזוינת היא נעיצת חרב בגבו של הצבא המהפכני וכדו'. לאט-לאט נמוג ההמון איש איש לשכונתו. כל הלילה לא פסקו המכוניות המזוינות מלשוטט בעיר, בקשרן את הגדודים, בתי החרושת, מרכזי הגלילות. וגם עכשיו, כבסוף פברואר, סיכם ההמון את תוצאות יום ההתקפה. אבל הפעם עשו את הדבר בהשתתפות מערכת-הסתדרויות מורכבת של בתי החרושת, המפלגות, הצבא, שטכסו עצה בלי הפסק. בגלילות היה ברור מעצמו, כי אי אפשר לה לתנועה שתפסק באמצע הדרך. הועד הפועל דחה את פתרונה של שאלת השלטון. ההמון ראה בדחיה זו פסיחה על שתי סעפים. המסקנה היתה ברורה: צריך להוסיף וללחוץ. גם ישיבת הלילה של הבולשביקים וצירי מחוז הביניים שנערכה בארמון הטאברי, בשעת כינוסה של ישיבת הועדים הפועלים, סיכמה את תוצאות היום שחלף וניסתה לנחש, מה ילד יום. הידיעות מן הגלילות העידו, כי ההפגנה שנערכה היום היתה רק ראשית התעוררותו של ההמון, שכן הציגה לפניו לראשונה את שאלת השלטון במלוא חריפותה. מחר יבואו בתי החרושת והגדודים וידרשו במפגיע את התשובה עליה, ושום כוח לא יעצורם להכלא בקצוי העיר. הווכחים לא נסבו על השאלה: לעורר לכיבוש השלטון או לחדול, – כפי שאמרו אחר כך המתנגדים, – אלא על השאלה: לעשות נסיון להפסיק את ההפגנה – או לעמוד מחר בראשה.

בשעה מאוחרת בלילה, בסוף השעה השלישית, נהרו אל הארמון הטאברי פועלי בית חרושת פוטילוב, המון בן 30 אלף נפש, שרבים מהם באו עם נשיהם וטפם. התהלוכה יצאה בשעה 11 בלילה, ובדרך נספחו אליה שאר בתי החרושת שאחרו. אף על פי שהשעה היתה מאוחרת, הצטופף בשערי נארווה המון רב, עד כי נדמה, כי איש לא נשאר בשכונה. הנשים צעקו: "הכל צריכים ללכת... אנו נשמור על הבתים"... נשמע צלצול פעמוני "כנסית המושיע" ומיד ניתך מטר כדורים, כמתוך מקלעה. מלמטה ירו אל מגדל הפעמונים. "ליד ה'גוסטיני דוור' הסתערה על המפגינים כנופית יונקרים וסטודנטים והוציאה מידם את השלט. הפועלים התנגדו, פרצה מהומה, מישוהו ירה, ראשו של כותב הטורים האלה נמחץ. צלעותיו וחזהו נרמסו ברגלים". – אלה הם דברי הפועל פימוב, הידוע לנו כבר.

פועלי פוטילוב חצו את כל העיר, שכבר נשתררה בה הדממה, והגיעו לבסוף אל הארמון הטאברי. בהשתדלותו הרבה של ריאזאנוב, שהיה בימים ההם מקושר עם האגודות המקצועיות, ניתנה למשלחת בית החרושת רשות הכניסה לועד הפועלים. המוני הפועלים הרעבים והעיפים עד מות חנו ברחוב ובגן, ורבים השתרעו תחתיהם בתקותם לקבל תשובה. פועלי בית החרושת פוטילוב, הרבוצים על הארץ בשעה השלישית בלילה מסביב לארמון הטאברי, שבו מצפים מנהיגים דימוקרטיים לביאת הצבא מן החזית, – זהו אחד המחזות המחרידים של המהפכה בשעת המעבר הפתאומי מפברואר לאוקטובר. לפני שתיים-עשרה שנה השתתפו רבים מהפועלים האלה עצמם בתהלוכת יאנואר אל הארמון הטאברי, שבראשו התנוססו איקונין ודגלי הקודש. דורות חלפו מאותו יום אחד בשבת. ועוד דורות יעבדו במשך ארבעת החדשים הקרובים. מעל לשיבת המנהיגים והאורגניזטורים של הבולשביקים, המתווכחים על יום מחר, פרוש עב הענן של בית חרושת פוטילוב, הרובץ בחצר. מחר לא יבואו הפועלים לעבוד בבית החרושת: וכי אפשר לעבוד לאחר ליל נדודים? בינתיים מתבקש זינובייב אל הטלפון; מקרונשטאדט מצלצל ראסקולניקוב, להודיע: מחר, עם השכמת הבוקר, יעלה חיל-המצב של המבצר על פטרוגראד, שום אדם ושום דבר לא יוכלו לעצרו. קצין-ים צעיר חכה בכליון-לב ליד הקצה השני של חוט הטלפון: האמנם יצוה עליו הועד הפועל להתבדל מן המלחים ולהבאיש את ריחו בעיניהם? לדמותו של בית החרושת הפוטילובי, שפשט כמחנה, מצטרפת דמות אחרת, לא פחות אדירה, דמות אי המלחים, המתכונן בשעות-הנדודים בלילה זה להיות עזר לפטרוגראד, עיר הפועלים והחיילים. לא, המצב ברור יותר מדי. ושוב אין מקום לפקפוקים. טרוצקי שואל בפעם האחרונה: אולי כדאי בכל זאת לנסות ולעשות את ההפגנה בלתי מזויינת? לא, גם זה אינו בגדר האפשרי. פלוגת יונקרים אחת תניס רבבות אנשים בלתי מזויינים, כעדר כבשים. החיילים וגם הפועלים יתיחסו בחימה להצעה כזאת, כאל פח־קוש. התשובה נמרצת ומתקבלת על הדעת. פה אחד מתקבלת החלטה לעורר מחר את ההמון שימשיך את ההפגנה בשם המפלגה.

זינובייב פודה את נפשו של ראסקולניקוב, היוצאת על יד הטלפון. מיד נכתב כרוז אל הפועלים והחיילים: – הפגינו! כרוז הועד המרכזי, שנכתב ביום על הפסקת ההפגנה, נחתך מתוך הסטריאוטיפ; אך השעה מאוחרת כבר ואין שהות להחליפו בנוסח אחר. הדף החלק של “פראבדה” עתיד להיות מחר עדות חותכת נגד הבולשביקים: אין זאת, כי אם נבהלו ברגע האחרון ובטלו את הכרוז המעורר למרד. ושמה להיפך: שמא חזרו בהם מן הכרוז הראשון המעורר להפגנה בדרכי שלום, כדי להביא את הדברים לידי מרד? אבל החלטתם האמיתית של הבולשביקים נתפרסמה בעלון מיוחד. היא עוררה את הפועלים והחיילים, ש”יודיעו לועדים הפועלים שנתכנסו לשיבה את רצונם על ידי הפגנה מאורגנת בדרכי שלום”. לא, אין זה כרוז המעורר למרד!

פרק ב: “ימי יולי” – השיא וההתרפן

הנהגת התנועה למעשה עוברת מעכשיו לגמרי לידי הועד הפטרוגראדי של המפלגה, שראש תועמלניה היה וולודרסקי. גיוס חיל המצב מוטל על ההסתדרות הצבאית. עוד בחודש מארס הועמדו בראשה שני בולשביקים ותיקים, שההסתדרות חייבת להם תודה רבה על התפתחותה להבא. פודבויסקי – אישיות מובהקת ומיוחדת במינה במחנה הבולשביזם, שיש בה מתכונות המהפכן הרוסי מן הנוסח הישן, מן הסמינריסטים, איש בעל מרץ כביר, אם כי בלתי בעל משמעת, בעל דמיון יוצר, שאמנם נהפך על נקלה ל”פלא-יועץ”. לכנוי “פודבויסקיות” בפי לנין נתוספה ברבות הימים לויית-גוון של לגלוג, שיש בו גם טוב-לב וגם אזהרה. אך חסרונותיה של נפש יוקדת זו עלולים היו להתגלות בעיקר לאחר כבוש השלטון, כשעודף האפשרויות והאמצעים האיצו יותר מדי את מרצו הבזבזני ואת השתוקקותו למעשים שיש בהם מן הדיקורטיביות. בתנאי המלחמה המהפכנית לכבוש השלטון היה פודבויסקי – בכוח אמיצותו האופטימית, מסירות נפשו והתמדתו ללא-לאות – מנהיג של חיילים מתעוררים, שאין לו דוגמה ותמורה. נבסקי, – מי שהיה פריבט-דוצנט, איש בעל אופי פרוזאי יותר מפודבויסקי, אך מסור למפלגה לא פחות ממנו, לא איש-הארגון כל עיקר ורק בדרך מקרה ביש נתמנה לאחר שנה להיות מיניסטר סובייטי לענייני התחבורה. הוא היה איש פשוט בהליכותיו, מעורב עם הבריות ונוח בנימוסיו, ובתכונותיו אלה נתחבב על החיילים.

מסביב למנהיגים הללו נתלקטה חבורה של עוזרים מקורבים, חיילים ואופיצרים צעירים, שאחדים מהם זכו למלא ברבות הימים תפקיד לא קטן. אור לארבעה ביולי תופסת פתאום ההסתדרות הצבאית את המקום בראש. על יד פודבויסקי, שסגל על נקלה את הפונקציות של הפקוד, מתכונן מניה וביה המטה הראשי. אל כל פלוגות חיל המצב נשלח קול קורא קצר בצירוף הוראות. כדי להגן על המפגינים מפני התנפלות ניתנה פקודה להעמיד מכוניות משורינות ליד הגשרים, המובילים מקצו העיר אל טבורה, ובצומת הרחובות החשובים ביותר. עוד בלילה העמידו התותחנים משמר משלהם ליד מבצר פטרופלובסק. בטלפון ועל ידי רצים נתבשרו חיילות המצב של אוראנייבובים, פטרגוף, קראסנויה סילו ושאר המקומות הסמוכים למטרופולין על ההפגנה העתידה להעריך מחר. ההנהגה הפוליטית הכללית מוסיפה, כמובן, להיות בידי הועד המרכזי. רק עם בוקר חזרו התותחנים אל צריפיהם עיפים וקפואים מקור, אף על פי שהימים היו ימי יולי. גשם הלילה הרטיב את פועלי פוטילוב עד עור בשרם. רק סמוך לשעה האחת עשרה מתלקטים המפגינים. פלוגות הצבא יוצאות ביתר אחר. גם היום משוטט כל גדוד התותחנים הראשון בראש חוצות. אך היום איננו עוד המעורר, כמו שהיה אתמול. את המקום בראש תפסו פועלי בית החרושת. אל התנועה נספחו גם בתי החרושת שעמדו אתמול מן הצד. ובמקום שהמנהיגים מהססים או מתנגדים, מכריחים צעירי הפועלים את התורן, חבר ועד פועלי בית החרושת, שיצפור צפירה להפסקת העבודה. בבית החרושת הבאלטי, שמנשביקים וס-ר.ים היו בו הרוב, הצטרפו להפגנה רק כארבעה אנשים מחמשת אלפי הפועלים. בבית החרושת לנעלים “סקורוחוד”, שזמן רב היה נחשב כמשגב עוזם של הס-ר.ים, נשתנה הלך-הרוחות תכלית שינוי, עד כי הוכרח הציר הותיק של בית החרושת מן הס-ר.ים להוקיר רגליו משם משך כמה ימים. כל בתי החרושת

שבתו, נערכו מיטיגנים, נבחרו מנהיגים להפגנה ושליחים למסירת הדרישות לוועד הפועל.

שוב נהרו ברחובות מאות אלפי איש אל הארמון הטאברי, ושוב היו רבבות אנשים סרים לפי דרכם אל ארמון קשסינסקה. התנועה היום אדירה ומאורגנת משהיתה אתמול: ניכרת ידה המנהלת של המפלגה. אך האוירה היום חמומה יותר: החיילים והפועלים דורשים לפתור את המשבר. הממשלה מתלבטת, כי ביום השני של ההפגנה ניכר רפיונה יותר מאתמול. הוועד הפועל מחכה לביאת צבא נאמן, ומכל מקום מתקבלות אליו ידיעות, כי פלוגות אויבות עולות על המטרופולין. מקרונשטאדט, מפרטהוף החדש, מקראסנויה סילו, מן המצד קראסנאיה גורקה, מכל הסביבה הקרובה, על פני הים והיבשת, נוהרים מלחים וחיילים. עם תזמורת, עם כלי מלחמה, והגרוע מכל: עם שלטי הבולשביקים. כמה מן הגדודים מובילים עמהם, ממש כבימי פברואר, את האופיצרים שלהם ומעמידים פנים, כאילו בפקודתם הם מפגינים.

“עוד ישיבת הממשלה נמשכת – מספר מיליוקוב – והנה באה ידיעה מן המפקדה, כי ברחוב נבסקי התחילו יריות. הוחלט להעביר את הישיבה אל המפקדה, שם היו הנסיך לבוב, צרטלי, המיניסטר לעניני המשפטים פרברזב, שני עוזריו של המיניסטר לעניני הצבא. רגע נדמה, כי אין תקומה לממשלה. גדודי פריאבראז’נסק, סימונוב, איזמאילוב, שלא נספחו אל הבולשביקים, הודיעו לממשלה, כי הם מקיימים “נייטרליות”. בככר הארמון עמדו להגנת המפקדה רק אינוואלידים וכמה מאות קוזאקים”. בבקרו של ד’ ביולי פרסם הגניראל פולובצב הודעה, כי הגדודים המזוינים יוצאו מפרטורגראד; עצה חמורה ניתנה לאוכלוסין שיגיפו את השערים ולא יצאו מפתח ביתם אלא בשעת הכרח מיוחד. הפקודה האימה היתה בבחינת ירית-ריק. המפקד על צבאות המחוז לא הצליח להעמיד כלפי המפגינים אלא פלוגות קטנות של קוזאקים ויונקרים. במשך היום גרמו הללו לתגרות דמים וחילופי יריות על לא-דבר. הדגלי של הגדוד הדוני הראשון, אשר הועמד לשמור על ארמון החורף, הודיע לוועדת החקירה: “ניתנה פקודה לפרק את הנשק מעל קבוצות-אנשים לא גדולות, יהיו מי שיהיו, ומעל מכוניות מזוינות. קיימנו את הפקודה הזאת ופעם בפעם היינו יוצאים דחופים מתוך הארמון, כרגלים ערוכים לקרב, ומפרקים את הנשק”. ... ספרו הפשטני של פראפורשצ’יק הקוזאקים מתאר נכונה גם את יחסי הכוחות וגם את מראה הקרבות. גייסות “פורצי גדר” יוצאים מן הקסרקטין גדודים-גדודים ופלוגות-פלוגות, כובשים את הרחובות והככרים. חיילי הממשלה עושים את מעשיהם מן המארב, בחתף, בפלוגות קטנות, כלומר: דווקא בצורה היאה לפארטיזנים מורדים. “חלוף היוצרות” מסתבר בזה, שכמעט כל כוחה המזוין של הממשלה עוין אותה, ועל צד היותר טוב – מתיחס אליה בנייטרליות. הממשלה עומדת בכוח ההרשאה מטעם הוועד הפועל, שהוא עצמו כל קיומו אינו אלא באמונת המוונים, כי הנה יתעורר, סוף סוף, ויקח את השלטון בידו.

התנופה הגדולה ביותר ניתנה לתנועה משהופיעו מלחי קרונשטאדט על במת פטורגראד. עוד אתמול שקדו שליחי התותחנים בחיל המצב של מבצר הים. לפי האיניציאטיבה של האנארכיסטים שבאו מפרטורגראד נתקהל ב”ככר-העוגן” מיטיג, שהיה הפתעה להסתדרויות המקומיות. הנואמים קראו לעזרת פטורגראד. רושאל, סטודנט ממחלקת הרפואה, אחד הגבורים הצעירים של קרונשטאדט ואהוב ככר-העוגן. ניסה לנאום נאום מתון. אלפי קולות שסעוהו. רושאל, שהורגל בקבלת פנים אחרת, הוכרח לרדת מעל הבמה. ורק בלילה נתברר, כי הבולשביקים בפטורגראד מעוררים להפגין. והיא שהכריעה בדבר. הס.ר.ים השמאליים (בקרונשטאדט לא היו ואי אפשר שיהיו ימניים) הודיעו, כי גם הם מוכנים להשתתף בהפגנה. האישים הללו היו חברים במפלגתו של קרונשטאדט, שאותה שעה היה מגייס בחזית גדודי צבא להכות את המפגינים. הלך-הרוח שהיה בישיבת הלילה של הסתדרויות קרונשטאדט הכריח גם את הקומיסאר רך-הלבב של הממשלה הזמנית פארצ’בסקי להצביע בעד העליה לפטורגראד. נתכנה תכנית, גויסו כלי שיט, לצרכי הדיסאנט הפוליטי ניתנו מאוצר הנשק 75 פודים צרכי יריה. במשכוכיות ובספינות-מסע נכנסו כעשרת אלפים מלחים, חיילים ופועלים מזוינים אל מוצא הניבה בשעה שתיים עשרה בצהריים. הם עלו אל שני חופי הנהר ונתקהלו לתהלוכה, רוביהם על כתפיהם ובראשם תזמורת. מאחורי פלוגות המלחים והחיילים – טורי טורים של פועלי מחוז פטורגראד ומחוז וואסיליאוסטרובסק, וחבורות של הגווארדיה האדומה. מזה ומזה – מכוניות משוריות, ומעל לראשי המפגינים – דגלים ושלטים עד אין מספר. ארמון קשסינסקה נמצא בקרבת מקום. סוורדלוב, הגויץ, הצנום, השחור כזפת, אחד מראשוני המארגנים של המפלגה, שהוכנס בוועידת אפריל אל הוועד המרכזי, עמד על הגוזזטה וממקום עמידתו השמיע בקולו העבה והאדיר פקודות מעשיות, כדרכו תמיד: “הסיעו קדימה את חלוץ התהלוכה! עמדו צפופים! לכדו את השורות האחרונות!” את המפגינים ברח מעל הגוזזטה לונאצ’ארסקי, הנכון תמיד להיות מושפע מהלך הרוח הסובב אותו, האומר כבוד בקולו ובמראהו, מליץ נאה בנוסח המדקלמים. אין לסמוך עליו ביותר, אך לעתים קרובות אין דומה לו. מלמטה קבלו את דבריו במחיאות כפים סוערות. אך המפגינים רצו בעיקר לשמוע את לנין בעצמו, – (אגב, הבוקר הזמינוהו שיבוא ממקלטו הארעי בפינלאנד), – והמלחים הפגיעו והתעקשו, עד כי לא היתה לו ללנין שום אפשרות להשתמט, אף על פי שלא היה בקו הבריאות. בנחשול התלהבות פרועה, כדרך אנשי קרונשטאדט, קבלו המפגינים מלמטה את פני המנהיג שיצא אל הגוזזטה. בקוצר-רוח ובמבוכה קלה, כדרכו, חכה לנין עד שתפסק התרועה של קבלת הפנים ופתח את דבריו לפני שנדמו הקולות.

נאומו, שהעתונות האויבת הפכה בו והפכה בו במשך כמה שבועות, הכיל כמה פסוקים: ברכה למפגינים; הבעת הבטחון, כי הסיסמה “כל השלטון למועצות” תכריע סוף סוף; קריאה לאומץ ומשמעת. בתרועה חדשה מתנחשלת ההפגנה לקול צלילי התזמורת. בין ההפגנה החגיגית הזאת לבין האטפה הקרובה, שבה נשפך דם, נפל דבר מתמיה: רק בשדה מארס ראו מנהיגי הס.ר.ים השמאליים מקרונשטאדט, כי בראש ההפגנה מתנוסס שלט גדול מטעם הוועד המרכזי של הבולשביקים, שהופיע לאחר החניה ליד ארמון קשסינסקה. קנאתם המפלגתית בערה להשחית והם דרשו שישלקוהו. הבולשביקים סרבו. אז הכריזו הס.ר.ים, כי הם פורשים מן ההפגנה. אך איש מן המלחים והחיילים לא הלך בעקבות המנהיגים. כל הפוליטיקה של הס.ר.ים השמאליים היתה רצופה תנודות

קאפריזיות כאלה, מהן קומיות ומהן טראגיות. בקרן הרחובות נבסקי וליטייני ירו לפתע-פתאום בעורפה של תהלוכת ההפגנה. נפצעו כמה אנשים, ביתר-אכזריות ירו במפגינים בקרן הרחובות ליטייני ופאנטליימונובי. מנהיג הקרונושטאדטיים ראסקולניקוב מספר, כי מכה קשה היתה למפגינים שלא ידעו: "היכן האויב? מאין, מאיזה צד יורים היורים?" המלחים תפסו את רוביהם, התחילה יריה מבוהלת אל כל הרוחות, כמה אנשים נפצעו ונהרגו, ורק בקושי רב אפשר היה לכונן סדר כלשהו. התהלוכה חידשה את מסעה קדימה לקול צלילי התזמורת, אך מהתרוממות הרוח החגיגית לא נשאר כל זכר וסימן. "נדמה, כי בכל פנה ארב האויב, מעתה לא נחו הרובים בשקט על הכתף השמאלית, אלא הוחזקו ביד". לא מעטות היו תגרות-הדמים בחלקי העיר השונים. קצתם אי אפשר שלא לזקוף על חשבון שבשתות, בלבולים, משגה, יריות-משובה, מהומה. מקרים טראגיים כאלה הם בכחינת "הוצאות הדרך" ההכרחיות במהפכה, שאף היא עצמה בכחינת "הוצאות הדרך" בהיסטוריה. אך אין לפקפק כלל, כי במאורעות יולי היו גם יסודות של נכלי-דמים. הם נתגלו בימים ההם ומציאותם נתאשרה לאחד זמן.

"כשהתחילו החיילים המפגינים – מספר פודבויסקי – לעבור על פני נבסקי והרחובות הסמוכים לו, שעיקר אוכלוסייהם הם בורגנים, נראו מיד הסימנים הרעים מבשרי ההתנגשות: יריות מוזרות, שאין איש יודע, מי ירה אותן ומאין באו... תחילה תקפה מבוכה את שורות המפגינים ואחר כך התחילו האמיצים והעזים ביותר לירות יריות מבוהלות". בעתון הרשמי "איזבסטיה" תיאר המנשביק קנטרוביץ את היריות אל שורות הפועלים בזו הלשון: "ברחוב סאדובי הלך בסך המון בן 60 אלף פועלים מבתי חרושת שונים. כשעברו על פני הכנסייה, נשמע קול הפעמונים, וכמו על פי רמז שניתן מגבוה התחילה היריה מעל הגגות, מתוך רובים ומקלעות. נותר המון-הפועלים אל צדו השני של הרחוב ומיד נשמעו יריות גם מן הגגות שכנגד". בעליות ועל הגגות, שבימי פברואר נמצאו בהם "פרעונוי" של פרוטופופוב, פעלו עכשיו חברי אגודות האופיצרים. ביריות אל המפגינים ניסו הללו וגם הצליחו להטיל מבוכה ומהומה ולהביא לידי התנגשות בין פלוגות צבא. בשעת החפוישים בבתים שמהם ירו נמצאו קני מקלעות ולפעמים גם הקלעים עצמם. אך הסיבה העיקרית לשפיכת הדמים היתה בפלוגות הממשלה, שקצרה ידן להכריע את התנועה, וכנגד זה השיגה ידם לעשות מעשי פרובוקציה. סמוך לשעה השמינית בערב, כשההפגנה היתה בעצם תקפה, נשלחו שתי מאות קוזאקים עם מקלעות להגן על הארמון הטאברי. בלכתם בדרך סרבו הקוזאקים לגלגל שיחה עם המפגינים – ודבר זה כשלעצמו סימן רע הוא – ובכל מקום שאפשר היו כובשים מכוניות מזוינות ומפרקים את הנשק מעל קבוצות קטנות ומובדלות. כלי היריה של הקוזאקים ברחובות, המלאים פועלים וחיילים, היו כהתגרות שאין לעמוד בה, הכל היה מעיד על ההתנגשות הקרובה לבוא. ליד גשר ליטייני מתקרבים הקוזאקים אל המוני האויב הצפופים, שהספיקו להעמיד כאן, בדרכם לארמון הטאברי, כמה מחסומים ומעצורים. רגע שררה דממה מבשרת רע, שהופרה ביריות מן הבתים הסמוכים.

"הקוזאקים יורים בצרורות כדורים – כתוב הפועל מטלב – הפועלים והחיילים מתפזרים למקומות-סתרים או רובצים תחתיהם על גבי המדרכות, מטר האש ניתך עליהם והם משיבים יריות תחת יריות". כדורי החיילים מכריחים את הקוזאקים לסגת אחור. הם מבקיעים לעצמם דרך אל רחוב החוף של הניבה ויורים שלוש יריות מן התותחים (את יריות התותחים מציין גם העתון "איזווסטיה"), אך כדורי הרובים פוגעים בהם, והם נסוגים אחור לצד הארמון הטאברי, פלוגת פועלים הבאה מנגד מכה את הקוזאקים מכה נצחת. הקוזאקים נוטשים את כלי היריה, הסוסים, הרובים, מסתתרים בשערי הבתים של הבורגנים או מתפזרים לכל רוח. ההתנגשות בגשר ליטייני שהיתה ממש מערכת-קרב בזעיר אנפין, היא המאורע הצבאי הכביר ביותר שאירע בימי יולי, והיא כתובה בספר הזכרונות של רבים מאלה שהשתתפו בהפגנה. בורסין, פועל בבית-החרושת אריקסון, שהפגין בקהל התותחנים, מספר, כי בשעה שפגשו בהם הקוזאקים "התחילו הללו לירות מיד ברוביהם. פועלים רבים נפלו שזודים תחתיהם. גם בי פגע הכדור, שפלה אחת מרגלי ונתקע בשניה... רגלי המשותקה ומקל-המשענת מזכרת חיה הם לי מימי יולי". בהתנגשות שהיתה ליד גשר ליטייני נהרגו 7 קוזאקים, ו-19 מהם נפצעו והוממו. מן המפגינים נהרגו 6 ונפצעו כ-20 איש. פה ושם התגוללו פגרי סוסים. יש בידינו עדות מעניינת מן הצד שכנגד. אַבְרִין, זה הדיגלי, שמאז הבורקר היה מתנפל בהתקפות פרטיזאניות על המורדים הריגולאריים, מספר: "בשעה השמינית בערב קבלנו פקודה מאת הגנינראל פולובצב שנלך לארמון הטאברי בפלוגה בת מאתיים איש עם שתי מכוניות מהירות-יריה. באנו עד גשר ליטייני שראיתי עליו פועלים, חיילים ומלחים מזוינים... נגשתי אליהם בראש הפלוגה הראשה ודרשתי מהם שיתפרקו את נשקם. אך דרישתי לא נתמלאה, וכל האספסוף הזה התפרץ ורץ על פני הגשר לצד ויבורג. עוד אני רודף אחריהם, והנה חייל נמוך-קומה ותלוש כתפות הופך אלי את פניו ויורה בי, אך כדורו מחטיא את המטרה. כאות וסימן היתה היריה הזאת, ומיד ירו בנו מכל צד ועבר יריות-רובים מבוהלות. מתוך ההמון נשמעו קולות קוראים: "הקוזאקים יורים בנו!" ואמנם כך היה: הקוזאקים ירדו מעל סוסיהם והתחילו לירות. היה גם נסיון לירות בתותחים, אך החיילים המטירו אש איומה, והקוזאקים נאלצו לסגת אחור ונפוצו בעיר".

אין שום פליאה בעובדה, שחייל ירה בדגלאי: ביולי יכול היה אופיצר של קוזאקים לקוות שיקבל מאת ההמון כדורי-מות ולא דברי ברכה. אך קרובות יותר לאמת העדויות הרבות, האומרות, כי היריות הראשונות באו לא מן הרחוב אלא מן המארב. קוזאק פשוט מפלוגת הדגלאי הנ"ל העיד בבטחה, כי אל הקוזאקים ירו מצד בית הדין המחוזי, אחר כך משאר הבתים בסיסטת סאמור וברחוב ליטייני. בכלי מבטאה הרשמי של המועצה סופר, כי לפני שהגיעו הקוזאקים עד גשר ליטייני, ירו בהם מקלעות מבית-אבן. הפועל מְטָלְב מעיד, כי החיילים חפשו בבית הזה ומצאו בדירתו של הגנינראל אוצר כלי יריה, ובתוכם שתי מקלעות עם כדורים. ואין תימה: בימי המלחמה צברו המפקדים, בדרכי יושר ובדרכי שקר, כלי-זיין מכל המינים. גדול מאד היה חשקם להמטיר מגבוה מטר עופרת על "האספסוף" הזה ולא להיענש. אמנם, היריות פגעו בקוזאקים, אך ההמון בימי יולי היה בטוח, כי במזיד יורים הקונטר-מהפכנים אל חיילות הממשלה, כדי להמריצם על ידי כך לעשות שפטים בלי רחם. במלחמת אזרחים אין שיעור כלל לנכליהם ולאכזריותם של האופיצרים, שעוד תמול שלשום היה שלטונם בלתי מוגבל. פטרוגראד קמתה מרוב הסתדרויות-אופיצרים

חשאיית וחשאיית-למחצה, שאנשי המרומים תמכו בהם ביד רחבה ופרשו עליהם את חסותם. בדין וחשבון הסודי, שמסר המנשביק ליבר כמעט חודש לפני ימי יולי, נאמר, כי לאופיצרים הקושרים היתה דריסת רגל אצל ביוקנן. וכי יכלו הדיפלומטים של אנטנטה שלא לדאוג לביאת השלטון התקיף בהקדם האפשרי? הליבראליים והפשרנים בקשו בכל המהומות את ידם של ה"אנארכיסטים-בולשביקים" וסוכני גרמניה, ואלו הפועלים והחיילים הטילו בבטחה את האחריות לתגרות ולקרבות בימי יולי על החרחרנים הפטריוטיים. ועם מי הצדק? ההמון יכול, כמובן, לשגות במשפטו. אך טעות גסה טועה כל הסבור, כי ההמון הוא עור ופתי מאמין לכל דבר. כשהענין נוגע בנפשו ובשרו הרי הוא קולט עובדות והשערות באלפי עינים ואזנים, בוחן בגופו את השמועות, קולט את אלו ופולט את אלו. כשיש ניגודי-גירסות בעינים הנוגעים לתנועות המונים, הרי קרובה ביותר אל האמת היא הגירסה המקובלת בהמון עצמו. ולפיכך כה עקרים הם בשביל המדע הולכי-רכיל מסוגו של היפוליט טן, אשר בבואם לחקור תנועות-עם גדולות הם מבטלים בתכלית הביטול את קול ההמון ומלקטים בשקידה רבה את להגי-הרכילות של הטרקלינים שהם פרי הבדילות והפחד. המפגינים צרו שנית על הארמון הטאברי ודרשו תשובה. כשבאו הקרונשטאדטים, הזמינה איזו חבורה את צ'רנוב שיצא אליה. הרגיש צ'רנוב את הלך-הרוח של ההמון, והנאום הארפן קצר הפעם בנאומו שלא כדרכו, נגע ולא נגע במשבר השלטון וכשפסק פסוק של גנאי כלפי הקאדטים שפרשו מן הממשלה: "תהי דרכם צלחה!" – שסעוהו קולות מן ההמון: "ולמה לא אמרתם כך קודם?" מיליוקוב מספר, כי "פועל גבה-קומה, שלח אגרוף בפני המיניסטר וצוח בהשתוללות: "קח, בן כלבה, את השלטון אם נותנים לך!"

ואף אם אין זו אלא בדיחה בעלמא, הרי היא משקפת בגסות חריפה את מהותו של המצב ביולי. תשובותיו של צ'רנוב אין בהן ענין. על כל פנים, הן לא כבשו את לב הקרונשטאדטים... כעבור שנים-שלשה רגעים התפרץ מיישהו אל אולם הישיבות של הועד הפועל וקרא, כי המלחים אסרו את צ'רנוב ומבקשים לעשות בו שפטים. בהתרגזות שאין לתארה שלח הועד הפועל אחדים מחשובי חבריו, כולם מן האינטרנציונאליסטים והבולשביקים, שילכו להציל את צ'רנוב. בועדה הממשלתית ספר אחר כך צ'רנוב, כי ברדתו מעל הבמה ראה ליד המבוא כמה אנשים שתנועתם העידה על רגשי איבה. "הם סבבוני ולא הניחוני לגשת אל הדלת... ברנש חשוד, אשר פקד על המלחים שעצרוני, הורה כל הזמן באצבע על האוטו שעמד בקרבת מקום... אותה שעה נגש אל האוטו טרוצקי, שיצא מן הארמון הטאברי, עמד על החלק הקדמי של האוטו שישבתי בו ונאם נאום קצר". טרוצקי הציע להוציא לחפשי את צ'רנוב ובקש את המתנגדים לכך שירימו את ידם. "אפילו יד אחת לא הורמה; והחבורה שהביאתני אל האוטו נסוגה אחור בפחי-נפש. טרוצקי אמר, כמדומה לי, בזו הלשון: בן חורין אתה, האזרח צ'רנוב, לחזור ואיש לא יפריעך... כל המראה הכללי העיד בוודאות גמורה, כי היה כאן נסיון להזמינני ולאסור אותי, נסיון מוכן מראש של אנשים בוערים, – שעשו את מעשיהם שלא מדעת המון הפועלים והחיילים".

שבוע ימים לפני מאסרו אמר טרוצקי בישיבה המשותפת של שני הועדים הפועלים: "העובדות הללו ירשמו בהיסטוריה, ואנו ננסה להעמידן על אמתותן... ראיתי, כי ליד המבוא עומדת כנופיה של בני-בליעל. אמרתי ללונאצ'ארסקי ולריאזאנוב, כי אנשי הבולשת הם, כי מנסים הם להתפרץ לתוך הארמון הטאברי (לונאצ'ארסקי ממקומו: "נכון!")... יכול אני להכירם בתוך המון של עשרת אלפים איש". בעדותו מכ"ד ביולי, בשבתו כבר בתא ליחידים בבית-הסוהר ב"קסטטי" כתב טרוצקי: "...תחילה החלטתי לנסוע באוטו ולצאת מתוך ההמון יחד עם צ'רנוב ועם אלה שבקשו לאסרו, כדי למנוע מריבה ומהומה בהמון. אך קצין-הים ראסקולניקוב, שנגש אלי במרוצה ובהתרגשות, אמר לי: "אי אפשר הדבר... אם תסע מפה עם צ'רנוב, יאמרו מחר, כי קרונשטאדטים אסרוהו, צריך לשחרר את צ'רנוב תיכף ומיד". השתיק המחצצר את ההמון ונתן לי את האפשרות לנאום נאום קצר, שסיימתיו בשאלה: "הרוצה במעשה-אלמות, ירים את ידו!", ומיד ניתנה לצ'רנוב האפשרות לחזור אל הארמון באין מפריע". דברי שני העדים, שהיו גם המשתתפים העיקריים בתקלה זו, ממצים את הצד העובדתי של הענין. אך כל הדברים הללו לא מנעו את העתונות אויבת הבולשביקים מלתאר את מעשה צ'רנוב ואת "המזימה" לאסור את קרנסקי, כראיה החותכת ביותר למרד המזוין שסדרו הבולשביקים. היו לא מעטים – וביחוד בתעמולה שבעל פה – שאמרו, כי טרוצקי עמד בראש מאסרו של צ'רנוב. אפילו עד הארמון הטאברי הגיעה גירסה זו. צ'רנוב עצמו, שבתעודת החקירה הסודית תיאר את פרטי מאסרו הקצר בצורה הקרובה לאמת, נמנע בכל זאת מלהגיד בפומבי דבר וחצי דבר על נושא זה, כדי שלא להפריע את מפלגתו מלעורר חמת קצף על הבולשביקים. מלבד זאת הרי צ'רנוב היה חבר הממשלה שכלאה את טרוצקי ב"קסטטי". אמנם יכלו הפשרנים לבוא ולטעון, כי כנופית קושרים בוערים לא היתה מעיזה לחרוש מזימה מחוצפה כמאסר מיניסטר לעיני ההמון בעצם היום, לולא קיומה, ² כי האיבה שההמון רוחש לי"נפגע" תהיה לו למחסה ולמגן.

ואמנם, יש מקצת מן האמת בדבר. איש מן הקהל לא ניסה מעצמו לשחרר את צ'רנוב. ואילו, נוסף על זה, אסרו אי-שם גם את קרנסקי, כי עתה לא הצטערו על כך, כמובן, לא הפועלים ולא החיילים. מבחינה זו ניכרת היתה השתתפותו המוסרית של ההמון בהתנקשויות הממשיות והמדומות בחיי המיניסטרים הסוציאליסטים, והיא שנתנה סמוכין לדברי המאשימים את הקרונשטאדטים. אבל חששו הפשרנים לשארית הפרסטיג'יה הדימוקרטית שלהם, ועל כן לא יכלו להשתמש בנימוק זה, שיש בו מגלוי הלב. כי אף על פי שהפשרנים התנערו באיבה מכל זיקה למפגינים, בכל זאת הוסיפו לעמוד בראש מערכת המועצות של הפועלים החיילים והאכרים בארמון הטאברי הנצור. בשעה השמינית בערב חיזק הגיניראל פולובצב על ידי הטלפון את לבם של חברי הועד הפועל: שתי מאות קוזאקים נסעו עם כלי יריה אל הארמון הטאברי. סוף-סוף! אבל גם הפעם נכזבה הצפייה. צלצולי הטלפון מהכא להתם ומהתם להכא הגבירו את המבוכה: הקוזאקים נעלמו, ואין איש יודע לאן, כאילו נמוגו, הם, סוסיהם, אוכפיהם ותותחיהם מהירי היריה. מיליוקוב כותב, כי לעת-ערב נתגלו "התוצאות הראשונות מן הפניות שפנתה הממשלה אל הגייסות": להצלת הארמון הטאברי הזדרז, כביכול, ובא הגדוד ה-176. ראייה זו, המדויקת כל כך למראית עין, מענינת מאד. שכן היא מעמידה אותנו על טיבן

של ה-*quid-pro quo* המצויים בתקופה הראשונה למלחמת האזרחים, עם תחילת ההפלגה במחנות. אל הארמון הטאברי בא באמת גדוד ערוך-מלחמה: תרמילים וסגינים מגוללים על שכמם, צפחות וסירים על ירכם. נרטבו החיילים ונתיגעו בדרך, הם באו מקראסוניה סילו. זהו הגדוד ה-176. אך הוא לא נתכוון כלל להציל את הממשלה: בהיותו מקושר עם אנשי מחוזי הביניים, יצא הגדוד הזה, ובראשו שני בולשביקים – לוינסון ומדוידוב, – על מנת לדרוש את מסירת השלטון למועצות. מנהיגי הועד הפועל, שישבו כאל עקרבם, נתבשרו מיד, כי מול החלונות חונה לפוש גדוד חיילים ואופיצרים שבא ממרחקים. דן, שהיה לבוש מדים של רופא צבאי, פנה אל המפקד ובקשו שיתן משמרות לשמור על הארמון. ואמנם עד מהרה הועמדו המשמרות. יש לשער, כי דן בשר את הבשורה הזאת בלב שמח לנשיאות. ומשם נמסרה הידיעה לעתונות. סוחאנוב מלגלג ב"זכרונותיו" על ההכנעה, שבה קבל גדוד הבולשביקים את פקודתו של מנהיג המנשביקים: הוכחה נוספת ל"שטות" שבהפגנות יולי!

למעשה היה הדבר יותר פשוט ויותר מסובך כאחד. כשהוצע למפקד שיעמיד משמרות, פנה הלה אל סגן הקומנדנט התורני, הוא הקצין הצעיר פריגורובסקי. והמזל הרע גרם, שפריגורובסקי זה היה בולשביק, חבר ההסתדרות של מחוז הביניים. מהר הלה ושאל בעצתו של טרוצקי, שעמד, בתוך קבוצה קטנה של בולשביקים, על המצפה באחד החדרים הצדדיים שבארמון. פריגורובסקי קבל, כמוכן, עצה להעמיד מיד משמרות במקומות הדרושים: מוטב שבמבואות ובמוצאות יעמדו ידידים משיעמדו שם שונאים. וכך עמד הגדוד ה-176, שבא להפגין נגד הממשלה, והגן על הממשלה הזאת מפני המפגינים. אילו היתה כאן באמת כוונת מרד, כי עתה הצליח הקצין פריגורובסקי לאסור על נקלה את כל הועד הפועל בעזרת ארבעה חיילים. אך איש לא נתכוון כלל למאסר, חיילי הגדוד הבולשביסטי עמדו על המשמר בנאמנות. לאחר שטואטאו שתי מאות הקוזאקים, שהיו המכשול היחידי בדרך אל הארמון הטאברי, סברו רבים מן המפגינים, כי הנצחון מובטח להם. ואלו האמת היא, כי המכשול העיקרי היה בארמון הטאברי גופא. בישיבה המשותפת של הועדים הפועלים, שהתחילה בשעה הששית בערב, נוכחו 90 שליחים מ-54 בתי חרושת, חמשת הנואמים, שלפי ההסכם ניתנה להם רשות הדבור, פתחו במחאה על הועד הפועל המכנה בכרוזיו את המפגינים בשם קונטר-מהפכניים. "הרואים אתם, מה כתוב על שלטי ההפגנה? – אומר האחד. – אלה הן ההחלטות שקבלו הפועלים... אנו דורשים את סילוקם של עשרת המיניסטרים הרכושנים. אנו רוחשים אמון למועצה, אך לא לאלה שהמועצה רוחשת אמון להם... אנו דורשים שיפקיעו מיד את הקרקעות, שיקבע מיד פיקוח על התעשייה, אנו דורשים מלחמה ברעב הנשקף לנו... והשני השלים ואמר: "לפניכם לא מרד, אלא הפגנה מאורגנת בתכלית הארגון. אנו דורשים את מסירת הקרקע לאכרים. אנו דורשים שיבטלו את הפקודות המכוונות נגד הצבא המהפכני... עכשיו, לאחר שהקאדטים סרבו להשתתף עמכם בעבודה, הננו שואלים אתכם: עם מי עוד תעשו קנוניה? אנו דורשים, שהשלטון ימסר לידי המועצות." סיסמאות התעמולה של הפגנת י"ח ביוני נהפכו עכשיו לאולטימטום מזוין של ההמון. אך הפשרנים כבר נאסרו בעבותות כבדות אל מרכבת בעלי ההון. שלטון המועצות? והרי זה משמע קודם כל פוליטיקה אמיצה של שלום. כריתות מבני הברית, כריתות מן הבורגנות הרוסית, בדילות גמורה. אבדון במשך שבועות אחדים. לא, הדימוקרטיה האחראית לא תלך בדרך האוואנטורות! "התנאים הקיימים – אמר צרטלי – מונעים באוירה הפטרורגידית את האפשרות לקיים כל החלטה חדשה שהיא". ועל כן אין ברירה אלא: "להודות בממשלה בשארית הרכבה, לכנס בעוד שבועיים ועידת מועצות תכופה... במקום שתוכל לעבוד באין מפריע, – מוטב במוסקבה". אך מהלך הישיבה היה נפסק בלי הרף. על שערי הארמון הטאברי דופקים הפוטילובים: הם הגיעו רק לעת ערב, עיפים, מרוגזים ונרגשים עד מאד. "צרטלי! הבו לנו את צרטלי!" המון בן שלושים אלף איש שולח שליחים אל הארמון, מישהו קורא אחריהם, שאם לא יצא צרטלי מרצונו יוציאוהו בעל כרחו. עדיין רב המרחק מן האיום אל המעשה, ואף על פי כן המצב חמור מאד, והבולשביקים ממהרים להתערב בדבר.

ברבות הימים ספר זינובייב: "חברינו הציעו לי שאצא אל הפוטילובים... ים של ראשים, שלא ראיתי מעודי דוגמתו. כמה רבבות אנשים עמדו צופים. הקריאות "צרטלי!" לא פסקו... פתחתי ואמרתי: "במקום צרטלי יצאתי אני אליכם", צחוק בקהל. על ידי כך נשתנה הלך-הרוח, והיתה לי האפשרות לנאום נאום גדול למדי... בסוף דברי עוררתי גם את הקהל הזה שיתפזר מיד בדרכי שלום ובסדר גמור ולא יתפתה בשום אופן לדברי המסיתים אותו לעשות מעשי התקפה כלשהם. הנאספים מוחאים כף בסערה, מתיצבים בסך ומתחילים להתפזר." אפיזודה זו מציינת על צד היותר טוב גם את עוצם הכעס של ההמון, גם את העדר התכנית התוקפנית וגם את תפקידה האמיתי של המפלגה במאורעות יולי. בשעה ששוחח זינובייב עם אנשי פוטילוב ברחוב, פרצה בסערה לתוך אולם הישיבות קבוצה גדולה של שליחי הפוטילובים, שאחדים מהם היו מזוינים ברובים. חברי הועדים הפועלים קופצים ממקומם. "אחדים אינם אמיצים ברוחם ואינם כובשים את עצמם במדה מספקת", – כותב סוחאנוב, שתאר בצורה בולטת את הרגע הדרמטי הזה. אחד הפועלים, "סאנקולוט למופת, חבוש כפה, לבוש כתונת כחולה וקצרה בלי חגורה, ובידו רובה", קופץ אל במת הנואמים, כולו רועד מהתרגשות וחימה: "חברים! העוד ימים רבים נסבול, אנחנו הפועלים, את הבגידה? אתם עושים קנוניות עם הבורגנים ובעלי האחוזות... הננו כאן 30,000 איש מפועלי בית החרושת פוטילוב... אנו נשיג את מבוקשנו!... צ'חאידזה, שרובה הפועל היה מפרכס מתחת לחטמו, עמד באומץ רוח. הוא הרכין את עצמו בשקט מכסאו הרם ותחב בכף ידו הרועדת של הפועל כרוז מודפס: "הנה, חבר, קח, בבקשה, וקרא. כאן כתוב, מה צריכים לעשות החברים הפוטילובים... בכרוז לא נאמר כלום, חוץ מן ההודעה, כי המפגינים מצויים ללכת איש לביתו, שאם לא כן יוחזקו בוגדים במהפכה. וכי מה יכלו המנשביקים לומר חוץ מזה? בתעמולה שמאחורי כתלי הארמון הטאברי, וכן בכל סערת התעמולה של התקופה היא, תפס מקום חשוב זינובייב, נואם בעל כוח בלתי מצוי. קולו המינורי הרם היה מפליא בראשיתו, ואחר כך כובש את הלב במוסיקליות שבו. זינובייב היה תועמלן מלידה. הוא היה מסוגל להדבק בהלך-רוחם של ההמונים, להתרגש בהתרגשותם ולמצוא לרגשותיהם ולמחשבותיהם ביטוי, שהוא אולי רופס במקצת, אבל כובש לבבות. המתנגדים היו מכנים את זינובייב בתואר "גדול הדימוגים בין הבולשביקים". בכינוי זה היו משלמים, כרגיל, תשלום מס לתכונתו החזקה ביותר, היינו: כשרונו להכנס לתוך תוכה של נפש הדמוס ולפרוט על נימיה. אבל אין להכחיש, כי מהיותו רק תועמלן, לא איש העיון ולא איסטרטג מהפכני, היה זינובייב, כל פעם שהשמעת החיצונית לא עצרתו,

נוח לסור אל דרך הדימוגיה, אך לא במשמע הבעלכיתי, אלא במשמע המדיני של המלה הזאת, כלומר: הוא היה מוכן לוותר על אינטרסים בני-קיימא לשם הצלחה בת-חלוף. חושו התועמלני של זינובייב עשאו בעל-עצה חשוב עד מאד, במדה שהמדובר היה על הערכות קוניונקטוריות פוליטיות, אך לא על ענינים עמוקים יותר. באסיפות המפלגה ידע זינובייב להוכיח, לכבוש, להקסים כל פעם שהצטייד ברעיון פוליטי מוכן מראש, אשר נבחן במיטינגים המוניים וכאילו נתמלא מתקוותיהם ושנאותיהם של הפועלים והחיילים. מאידך גיסא מסוגל היה זינובייב באסיפה אויבת, אפילו בועד הפועל של הימים ההם, לשוות לרעיונות הקיצוניים והמפוצצים ביותר צורה מעורפלת וגונבת לבבות ולכבוש את דעתם של האנשים, שהתיחסו אליו באי-אמון לכתחילה. כדי להגיע לידי תוצאות כאלה, שאין ערוך לחשיבותן, לא היה די לו בהכרת צדקתו בלבד; הוא הוזקק להרגשת בטחון מרגיעה, כי האחריות הפוליטית הוסרה מעליו ביד נאמנה ואמיצה. בטחון כזה נתן לו לנין. בהיותו מזוין בנוסחה אסטרטגית מוכנה מראש, החושפת את עצם מהותה של השאלה, היה זינובייב בחריפותו ורגישותו מצליח למלאותה קריאות, מחאות ודרישות מקרוב באו, שקלטן זה עתה מאוירו של רחוב, של בית-החרושת או הקסרקטין.

ברגעים כאלה היה זינובייב בבחינת מוכ"ז מצוין בין לנין לבין ההמון ובמדת מה גם בין ההמון לבין לנין. זינובייב הלך תמיד בעקבות רבו, חוץ ממקרים מועטים עד מאד; אך שעת הפלוגתא ביניהם באה דוקא בהיחתך גורל המפלגה, המעמד, המדינה. התועמלן המהפכני חסר היה את האופי המהפכני. במדה שהיה צורך לכבוש לבבות ומוחות היה זינובייב לוחם שאינו יודע ליאות. אך בעמדו פנים אל פנים מול הכרח הפעולה היה מאבד מיד את עוזו המלחמה, כאן היה נרתע מן ההמון, וגם מלנין, מגיב רק על קולות ההיסוס, קולט רק ספקות, רואה רק מכשולים, וקולו הגונב לבבות והנשיי כמעט היה מאבד את כוח ההוכחה ומגלה את הרפיון הפנימי.

מאחורי כתלי הארמון הטאברי בימי יולי היה זינובייב פעיל עד מאד, בעל המצאות וחזק. הוא היה מרים את רוח ההמון לעילא ולעילא, – לא כדי לעורר לפעולות מכריעות, כי אם, להיפך, כדי לעצור מלעשותן. זה היה יפה לשעתו ולפוליטיקה של המפלגה. זינובייב היה כולו בתוך הסטיכיה שלו. מערכת-הקרב בגשר ליטייני שינתה את פני ההפגנה מן הקצה אל הקצה. מעתה לא היה איש משקיף על התהלוכה מבעד לחלון או מעל הגזזטרה. המהוגנים שבאוקלוסיין צבאו על בתי הנתיבות ונסעו מן העיר. הקרבות ברחוב נהפכו להתנגשויות מפורדות ללא שום מטרה מסוימת. בשעות הלילה היו תגרות ידים בין המפגינים והפאטריוטים, פירוקי-נשק בלי סדר, מעבר הרובים מיד ליד. קבוצות חיילים מן הגדודים המפורדים פעלו בפזרון. "אנשים חשוכים ופרובוקטורים שנצמדו אליהם הסיתום לפעולות אנרכיות", – מוסיף פודבויסקי.

קבוצות מלחים וחיילים חפשו את האשמים ביריות מן הבתים וערכו חפשים בכל בית. באמתלא של חפוש נעשו מעשי שוד וביזה, מצד שני התחילו לפרוע פרעות. בחמת קצף היו הסוחרים מתנפלים על הפועלים בחלקי העיר, שבהם הרגישו את עצמם תקיפים, ומכים אותם מכות אכזריות. "בקריאות" "הכו את הז'ידים והבולשביקים, והשליכום המימה!" – מספר אפאנאסייב, פועל בבית חרושת "לסנר החדש" – התנפל עלינו ההמון והכה אותנו מכות נמרצות. אחד המוכים מת בבית-החולים מפצעיו. את אפאנאסייב, הפצוע וזב דם, משו המלחים מתעלת ייקטרינה... התנגשויות, קרבנות, מלחמה ללא תוצאות וללא תכלית מעשית ומוחשית – כל אלה מיצו את התנועה. הועד המרכזי של הבולשביקים החליט: לעורר את הפועלים והחיילים שיפסיקו את ההפגנה. קריאה זו, שעליה הודיעו מיד לועד הפועל, לא עוררה עכשיו שום התנגדות בתחיתות. ההמונים חזרו אל ירכתי העיר ולא התעתדו לחדש מחר את המלחמה. הרגישו ההמונים, כי ענין השלטון של המועצות מסובך הרבה יותר מכפי שנדמה להם. המצור על הארמון הטאברי הופסק בהחלט, הרחובות הסמוכים נתרקנו מאדם, אך לילי השמורים של הועדים הפועלים נמשכו, בהפסקות מתוך נאומים ארוכים ללא טעם וללא תכלית. ורק לאחר כך נתברר, כי הפשרנים חכו למשהו. בבנינים הסמוכים הוסיפו להתלבט שליחי בתי החרושת והגדודים. "כבר היתה שעה מאוחרת אחרי חצות – מספר מטלב – ועדיין חכינו ל"החלטה"... סחופי עיפות ורעב שוטטנו על פני אולם אלכסנדר... בשעה הרביעית בבוקר בחמשה ביולי הושם קץ לצפיתנו... בשער הסתום של מבוא-הארמון הראשי פרצו בסערה אופיצרים וחיילים מזוינים". כל הבנין נרעש בצלילי הנחושת של המארסלייזה. שעטת רגלים ורעם כלי הנגינה בשעת בוקר מוקדמת זו מטילים התרגשות מרובה באולם הישיבות. הצירים קופצים ממקומותיהם. שוב סכנה? אך לבמה עלה דן... "חברים! – קרא דן – הרגעו! אין שום סכנה! כי הנה באו גדודים, הנאמנים למהפכה". אכן, סוף סוף, באו הגייסות הנאמנים, שכל כך צפו להם. הם כובשים את המבואות, מתנפלים בחרי-אף על הפועלים המעטים שנשארו בארמון, נוטלים את הנשק מידי המזוינים, אוסרים ומובילים את הנאסרים. אל הבמה עולה הפורוצ'יק קוצ'ין, מנשביק בעל שם, לבוש מדי צבא. דן, היושב ראש באסיפה, חובקו בין זרועותיו לקול צלילי הנצחון של התזמורת. הפשרנים מתלעלעים מרוב התלהבות, נועצים עינים חוגגות-נצחון באנשי השמאל ועושים מהם גל של עצמות, אוחזים איש ביד רעהו, פוערים פיהם לרווחה ושופכים את התלהבותם בצלילי המארסלייזה. "המחזה הקלאסי של ראשית הקונטר-מהפכה" – מפליט בזעם מארטוב, שהיה מבין דבר וידע לראות נכוחה. המשמעות הפוליטית של המחזה, שתאר סוחאנוב, תהיה חשובה שבעתיים, אם נזכור, כי מארטוב היה חבר למפלגתו של דן, זה שבעיניו היה המחזה שיא נצחונה של המהפכה.

ורק עכשיו, למראה שמחת הרוב שהיתה כמעין המתגבר, נפקחו עיני השמאל לראות ולהבין, מה מבודד הוא המוסד העליון של הדמוקרטיה הרשמית, כשהדימוקרטיה האמתית יצאה לראש חוצות. במשך 36 שעות היו האנשים הללו פורשים בזה אחרי זה אל אחורי הפרגוד, כדי להתקשר מתא הטלפון עם המפקדה הראשית, עם קרנסקי הנמצא בחזית, לדרוש צבא, להחיש עזרה, להוכיח, להפיל תחנונים, לשלוח פעם בפעם תועמלנים חדשים, ושוב לחכות. הסכנה חלפה, אך האינרציה של הפחד לא פסקה. ושעטת רגלי ה"נאמנים" בשעה החמישית בבוקר היתה באזניהם כסימפניה של הגאולה. סוף סוף נשמעו מעל הבמה דברים היוצאים מן הלב על

מרד מזוין שדוכא במזל טוב ועל ההכרח לעשות הפעם בבולשביקים שפטים ולכלותם. הפלוגה שנכנסה לארמון הטאברי, לא באה מן החזית, כפי שדמו רבים מתוך רתחה: היא הופרשה מתוך חייל-המצב הפטרוגראדי, בעיקר משלושת הבאטאליונים של הגווארדיה הנחשלים ביותר: הפריאובראז'ני, הסימיונובי והאיזמאילובי. בשלושה ביולי הכריזו על עצמם שהם נייטרליים. לשוא ניסו למשכם בשם הממשלה והועד הפועל: בפנים זועפות הוסיפו החיילים לשבת בקסקרטיה ולחכות עד שיתבררו הדברים. ורק בארבעה ביולי אחרי הצהרים מצאה הממשלה, סוף-סוף, תרופה חריפה: לחיילי הגדוד הפריאובראז'ני הראו תעודות המוכיחות, באותות ובמופתים, כי לנין הוא מרגל גרמני. הדבר השפיע. הבשורה פשטה בגדודים. אופיצרים, חברי ועדי הגדודים, תועמלני הועד הפועל שקדו שקידה מרובה. הלך הרוח בגדודים הנייטרליים נשתנה. עם הנץ החמה, כשכבר לא היה שום צורך בגדודים, הצליחו הפשרנים לקבצם ולהובילם על פני רחובות ריקים מאדם אל הארמון הטאברי שנתרוקן. את המארכסיליזה נגנה תזמורת הגדוד האיזמאילובי, אשר מהיותו הריאקציוני ביותר, הוטל עליו, בשלושה בדצמבר שנת 1905, התפקיד לאסור את המועצה הראשונה של צירי הפועלים בפטרוגראד, שנתכנסה לשיבה בנשיאותו של טרוצקי. הבמאי הסגני-נהור של המחזות ההיסטוריים מצליח לעשות על כל צעד ושעל להטים תיאטרליים מפליאים וללא שום טרחה כלל: הוא מניח פשוט את המושכות בידי ההגיון שבדברים.

* *

משנתרוקנו הרחובות מהמונם, החליצה הממשלה המהפכנית הראשונה את אבריה הפודגריים: נאסרו באי-כוח פועלים, נתפס הנשק, גלילות העיר נקרעו זה מעל זה. סמוך לשעה הששית בבוקר נעצר ליד בית המערכת של "פראבדה" אוטו טעון יונקרים וחיילים ובו מקלעה, שהועמדה מניה וביה על אדן החלון. לאחר שנפטרו האורחים הבלתי קרואים, היה מראה המערכת כלאחר חורבן: מגרות השולחנות משוברות, על הרצפה מתגוללות ערימות של כתבי יד קרועים לגזרים, חוטי הטלפון מנותקים. התורנים ועובדי המערכת והנהגה הוכו ונאסרו. גדול מזה היה החורבן בבית הדפוס, שבמשך שלושת החדשים האחרונים אספו הפועלים כסף לסידורו: המכונות הרוטאציוניות שוברו, המונוטיפים הושחתו, מכונות הסידור נופצו. לשוא האשימו הבולשביקים את ממשלת קרנסקי בחוסר מרץ. "המצב ברחובות חזר, בדרך כלל, להיות כתיקונו – כתב סוחאנוב. – התקהלויות ומיטינגים בראש חוצות לא היו כמעט. כמעט כל החנויות היו פתוחות". עם בוקר נפוצים כרוזי הבולשביקים על הפסקת ההפגנה, עבודתו האחרונה של בית הדפוס ההרוס. הקוזאקים והיונקרים אוסרים ברחובות מלחים, חיילים ופועלים ומשלחים אותם לבית הכלא ולבית המשמר. בחנויות ועל גבי המדרכות מסיחים הבריות על כסף גרמניה. כל המוציא מפיו דבור של שבח על הבולשביקים נאסר מיד. "וכבר הס מלהגיד, כי לנין הוא אדם ישר: האומר כך מובל לקומיסריון". סוחאנוב, הוא כמו תמיד, עד ראייה המתבונן בשימת עין לכל המתרחש ברחובות הבורגנים, המשכילים ובעלי הבתים. אך מראה אחר לגמרי היה לרובעי הפועלים. בתי החרושת שובתים עדיין. הלך הרוח מלא חרדה. רווחות שמועות, כי באו גייסות מן החזית. ברחובות שכונת ויבורג מתגודדים אנשים כתיים-כתיים ומטכסים עצה איך לקדם את פני ההתקפה. "אנשי הגווארדיה האדומה וצעירי הפועלים בבתי החרושת בכלל – מספר מטלב – מתכוננים להבקיע דרך אל מבצר פטרופאבלובסק ולהחיש עזרה לפלוגות הנצורות. הם טומנים רמוני-יד בכיסיהם, במגפיהם, בחיקם וחוצים את הנהר, קצתם בסירות וקצתם בגשר". מסדר האותיות סמירנוב מפרבר קולומנא כתב בזכרונותיו: "ראיתי, איך באו משפוכיות טעונות חניכי בית הספר העממי מדודרהוף ואוראנייבובים. סמוך לשעה שתיים נתברר, כי המצב הולך ורע. ראיתי איך חזרו המלחים לקרונשטאדט, אחד אחד, בסמטאות... פשטה הברה, כי כל הבולשביקים הם מרגלים גרמנים. החלה הסתה נתעבה".

ההיסטוריון³ מיליוקוב מסכם בקורת-רוח:

"הלך-הרוחות והרכב הקהל ברחובות נשתנו מן הקצה אל הקצה. לעת ערב שקטה פטרוגראד לגמרי". כל זמן שהגייסות מן החזית לא באו, הוסיפה מפקדת המחוז, בסיועם הפוליטי של הפשרנים, להסתיר את כוונותיה. ביום הואילו חברי הועד הפועל, ובראשם ליבר, לבוא לארמון קשסינסקה לטכס עצה עם מנהיגי הבולשביקים:

הבקור הזה בלבד בא להעיד על כוונות טובות. הוסכם, כי על הבולשביקים להחזיר את המלחים לקרונשטאדט, להוציא ממבצר פטרופאבלובסק את פלוגת התותחנים, לסלק מן המשמרות את המכוניות המשוריינות והזקיפים. כנגד זה הבטיחה הממשלה לשמור את הבולשביקים מפרעות וגזירות ולהוציא לחפשי את כל האסירים, חוץ מאלה שעברו עבירות פליליות.

אך ההסכם לא נמשך הרבה. במדה שנתפשטה השמועה על כסף הגרמנים ועל הגייסות מן החזית המתקרבים ובאים, בה במדה נתרכו בחיל המצב פלוגות וחלקים שזכרו את נאמנותם לדימוקראטיה ולקרנסקי. הם שלחו שליחים לארמון הטאברי או למפקדת המחוז. לבסוף התחילו באים באמת אשלונים מן החזית. משעה לשעה נזדעפו הרוחות בחוגי הפשרנים. סבורים היו הגייסות שבאו מן החזית, כי יוכרחו לשפוך דם כדי להוציא את המטרופולין מידי סוכני הקיסר הגרמני. עכשיו, כשנתברר כי אין שום צורך בגייסות, היה הכרח להצדיק את בואם מן החזית. כדי למנוע עצמם מחשדות התאמצו הפשרנים בכל דרך של התאמצות להוכיח למפקדים, כי אך מחנה אחד הם המנשביקים והס-ר-ים, וכי הבולשביקים הם אויב משותף. כשניסה קאמיניב להזכיר לחברי הנשיאות של הועד הפועל על ההסכם שנעשה לפני כמה שעות, השיב ליבר כדרך מדינאי שזרועו ברזל: "עכשיו נשתנו יחסי הכוחות".

מנאומיו הפופולאריים של לאסאל ידע ליבר, כי התותח הוא יסוד חשוב בקונסטיטוציה. משלחת מטעם אנשי קרונשטאדט, ובראשה ראסקולניקוב, נקראה כמה פעמים לבוא לוועדה הצבאית של הועד הפועל, והדרישות, שעלו משעה לשעה, נסתיימו באוליטימאטום

של ליבר: עליהם להסכים מיד לפרוק את הנשק מעל אנשי קרונשטאדט. "כשיצאנו משיבת הועדה הצבאית – מספר ראסקולניקוב – חזרנו להוועץ עם טרוצקי וקאמיניב. טרוצקי הציע להחזיר, בסתר ותיכף ומיד, את אנשי קרונשטאדט לביתם. הוחלט לשלוח חברים לקסרקטים ולהודיע לאנשי קרונשטאדט, כי נעשות הכנות לפרק מעליהם את הנשק בכפיה". רוב אנשי קרונשטאדט נסעו בעוד מועד; ולא נשתיירו אלא קבוצות קטנות בארמון קשסינסקה ובמבצר פטרופאבלובסק. עוד בארבעה ביולי נתן הנסיך לבוב, בידיעתם ובהסכמתם של המיניסטרים-הסוציאליסטים, פקודה בכתב לגינראל פולובצב "לאסור את הבולשביקים, שתפסו את בית קשסינסקה, לפנותו ולכבשו בצבא".

עכשיו, לאחר חורבן המערכת והדפוס, החמירה שאלת מעונם המרכזי של הבולשביקים. היה הכרח להכשיר את הבנין להתגוננות. כממונה על הבית העמידה ההסתדרות הצבאית את ראסקולניקוב. הוא תפס את הענין בהיקף רחב, כדרך אנשי קרונשטאדט, דרש שימצאו לו תותחים וגם ישלחו אנית-מלחמה לא גדולה אל מוצא הנהר ניבה. ברבות הימים הסביר ראסקולניקוב את מעשהו בזה האופן:

"מאליו מובן, כי עשיתי הכנות צבאיות, אבל רק לשם התגוננות, כי לא רק ריח של אבק שריפה נשא בחלל האויר אלא גם ריח של פוגרומים. סבור הייתי, ונדמה לי שלא בלי יסוד, כי אניה אחת שתבוא למוצא נהר ניבה דיה להמס במידה ניכרת את לבה האמיץ של הממשלה הזמנית". כל זה סתום מאוד ובלתי רציני ביותר. מתקבלת יותר על הדעת ההשערה, כי בצהרי חמשה ביולי לא העריכו כראוי מנהיגי ההסתדרות הצבאית, וגם ראסקולניקוב בתוכם, את השינוי שחל במצב הדברים, ובשעה שההפגנה המזוינת הוכרחה לסגת אחור בחפזון, מחשש שמא יכריחנה האויב ליהפך למרד מזוין, לא חשבו אחדים מן המנהיגים הצבאיים את דרכם ופסעו כמה פסיעות קדימה.

זו לא היתה הפעם הראשונה שמנהיגי קרונשטאדט הצעירים הפריזו על המידה. אבל כלום אפשר לחולל מהפכה בלי השתתפותם של אנשים המפריזים על המידה? וכלום מידה ידועה של קלות-ראש אינה חלק הכרחי בכל מעשיה הגדולים של האנושיות? הפעם נצטמצם הדבר בפקודות בלבד, שראסקולניקוב עצמו בטל אותן חיש מהר. בינתיים הגיעו לארמון קשסינסקה שמועות שכל אחת מחרידה מחברתה: אחד ראה כי בחלונות הבית שמעבר לניבה כוננו את לועי התותחים מול ארמון קשסינסקה; השני ראה שורה של מכוניות משוריינות הנוסעות לכאן; והשלישי הודיע, כי פלוגות קוזאקים פרשים מתקרבות ובאות.

לשם משא ומתן נשלחו אל מפקד המחוז שנים מחברי ההסתדרות הצבאית. הגינראל פולובצב אמר לשליחים, כי מעשה החורבן במערכת "פראבדה" נעשה שלא בידיעתו, וכי אין הוא מתעתד לדכא את ההסתדרות הצבאית. ולאמתו של דבר צפה הגינראל לבוא התגבורת מן החזית.

בשעה שקרונשטאדט נסוגה אחור, היה עדיין כל הצי הבאלטי מתקין את עצמו להתקפה. במימי פינלאנד עגן עיקרו של הצי, בסך הכל כשבעים אלף ימאים. מלבד זאת חנה בפינלאנד קורפוס של חיל הצבא. בבית החרושת שבנמל הלסינגפורס עבדו כעשרת אלפים פועלים רוסים. לחץ המלחים והחיילים היה גדול מלהתגבר עליו, עד כי אפילו הועד ההלסינגפורסי של ה-ס.ר.-ים דן לכף חובה את הקואליציה.

וסוף דבר נצטרפו כל המוסדות המועצתיים של הצי והצבא בפינלאנד ודרשו פה אחד שהועד הפועל המרכזי יקח את השלטון בידו. לחיזוק דרישתם מוכנים היו אנשי הים הבאלטי להפליג בכל עת ובכל שעה למוצא נהר ניבה; אבל הם חששו להחליש את קו ההגנה בים ולהקל על ידי כך לצי הגרמני את ההתקפה על קרונשטאדט ופטרוגראד והיא שעצרה אותם.

אך כאן אירע משהו בלתי צפוי בהחלט. הועד המרכזי של הצי הבאלטי – המכונה בשם "צנטרובאלט" – כינס בארבעה ביולי אסיפה דחופה של ועדי הספינות, בה קרא יושב הראש דיבנקו את שתי הפקודות הסודיות, שקבל זה עתה מפקד הצי בחתימת סגן המיניסטר לעניני הצי דודארב: פקודה ראשונה הטילה על האדמיראל וורדרבסקי לשלוח לפטרוגראד ארבע מוקשניות, כדי למנוע בכוח את עלית המורדים מצד קרונשטאדט! פקודה שניה דרשה מאת מפקד הצי, שימנע ויהי מה הפלגת אניות מהלסינגפורס לקרונשטאדט, ואת האניות הממרות את פיו יטביע בצוללניות בלי שום חשש.

בעמדו בין הפחת והפח ובדאגו קודם כל לשמור את נפשו, הקדים האדמיראל תרופה למכה. שלח את הטלגרמות ל"צנטרובאלט" במסירת מודעה, כי לא יקיים את דברי הפקודה אפילו אם יבוא ה"צנטרובאלט" ויאשרנה בגושפנקא שלו. דברי הטלגרמה זעזעו את הימאים. אמנם, במקרים רבים חרפו את קרנסקי ואת הפשרנים בלי רחמים אך לדידם היה זה ריב מועצתי פנימי.

הרי המפלגות, שהן רוב מנינו של הועד הפועל המרכזי, הן הן מפלגות הרוב בועד המחוזי בפינלאנד, שזה עתה דן לכף זכות את שלטון המועצות. משמע: לא יתכן שהמנשביקים והס.ר.-ים יסמכו את ידם על הטבעת אניות, המפלגות לתמוך בשלטונו של הועד הפועל. ואם כן, היאך יכול האופיצר הימי דודארב להתערב בריב המשפחתי של המועצות ולהפכו למלחמה בלב ים? תמול שלשום נחשבו האניות הגדולות באורח רשמי כמשענת המהפכה, בניגוד למוקשניות הנחשלות ולצוללניות, שהתעמולה נגעה בהן רק מעט. האומנם ובאמת מבקשת עכשיו הממשלה להטביע את האניות בעזרת הצוללניות? העובדות הללו לא נתקבלו בשום אופן על דעתם העקשנית של המלחים. אבל הפקודה, שנראתה להם, ולא בלי יסוד, כמעוררת זועה, היתה לעצמו של דבר פרי-יולי, שצמיחתו מזרע-מאוס היתה מחויבת ההגיון. עוד באפריל התחילו המנשביקים והס.ר.-ים לקבול, בפני ערי השדה – על פטרוגראד, בפני

הם נתנו לפלוגות הצבא זכויות לביאות-כוח כמועצות יותר מלבתי החרושת! הם תמכו במפעלים קטנים ומפורדים, בניגוד למפעלי הענק של המתכת. בהיותם באי כוחו של האתמול, בקשו הפשרנים משען לעצמם בנחשלים לכל סוגיהם. בהשמת הקרקע מתחת לרגליהם, היו משסים את עורף המחנה בחלוצו העובר לפניו. הפוליטיקה יש לה הגיון משלה, ביחוד בימי מהפכה. בהיותם לחוצים מכל צד, הוכרחו הפשרנים ליפות את ידי האדמיראל וורדבסקי שיטביע את האניות המתקדמות ביותר.

להוותם של הפשרנים שבקשו לסמוך על הנחשלים היו הללו משתדלים להדמות למתקדמים; מלחי הצוללניות התמרמרו על פקודתו של דודארב לא פחות ממלחי המוקשניות.

בראש ה"צנטרובאלט" עמדו אנשים שאינם לחלוטין מבני מינו של האמלט: גם הם, כחברי הועדים של מלחי האניות, לא התמהמהו הרבה וקבלו החלטה: לשלוח תיכף ומיד לפטרוגראד את המוקשנית "אורפיי", שנועדה להטביע את אנשי קרונשטאדט, ראשית כדי לקבל ידיעות על המתרחש שם, שנית "כדי לאסור את סגן המיניסטר לענייני הצי דודארב". עם כל ההפתעה שבהחלטה זו הרי היא מעידה עדות חותכת, כי עדיין היו אנשי הצי הבאלטי מאמינים, כי הפשרנים הם אויב פנימי, ולא כאותו דודארב, שנחשב בעיניהם כאויב משותף. "אורפיי" נכנס למוצאי יבשה כ"ד שעות לאחר שהגיעו לכאן עשרת אלפים קרונשטאדטים מזוינים. אך – "יחסי הכוחות נשתנו". במשך כל היום אסרו על המלחים לעלות לחוף, ורק בערב ניתנה רשות למשלחת בת 67 ימאים, מטעם ה"צנטרובאלט" ומלחי האניות, להכנס לשיבה המשותפת של הועדים הפועלים, אשר סיכמה את התוצאות הראשונות של ימי יולי. המנצחים התבעו בנצחונם החדש. המרצה וויטינסקי תיאר בשביעת-רצון את שעות הרפיון והבזיון, כדי לציין ביתר שאת את הנצחון שבא לאחר כך.

"הפלוגה הראשונה שבאה לעזרתנו" אמר וויטינסקי "היתה פלוגת מכונניות משוריינות. קבלנו החלטה נמרצת להתחיל ביריות, אם הכנופיות המזוינות יעשו מעשי אלמות... למראה הסכנה, הנשקפת למהפכה, נתנו פקודה לכמה פלוגות (בחזית) לטעון את כל הכבודה ברכבות ולבוא לכאן". הרוב באסיפה נעלה זו להט משנאה לבולשביקים, וביחוד למלחים. לתוך איריה זו נזדמנו השליחים, המזוינים בפקודה לאסור את דודארב. ביללת-פראים, ברעם אגרופים דופקים על גבי השולחנות, ברקיעת רגלים השיבו המנצחים על דברי ההחלטה של הצי הבאלטי. לאסור את דודארב? והרי הקפיטן האמיץ מן המדרגה הראשונה עשה את חובתו הקדושה למהפכה, שהם, המלחים, קושרי הקשר, הקונטר-מהפכנים, תוקעים חרב בגבה. בהחלטה מיוחדת הכריזה הישיבה המשותפת ברוב חגיגות, כי היא תמימת-דעים עם דודארב. המלחים הביטו בפני הנואמים ואיש בפני רעהו בעינים תמהות. רק עכשיו התחילו להבין את המתרחש לעיניהם. כל המשלחת נאסרה למחרת היום והשלימה את חוק חנוכה הפוליטי בבית הכלא.

מיד לאחר כך נאסר יושב-ראש ה"צנטרובאלט", סגן האופיצר הימי דיבנקו, שמהר לבוא אחרי חבריו, ואחר כך גם האדמיראל וורדבסקי, שהוזמן לבוא למטרופולין ולתת ביאורים למעשיו. בבקרו של ששה ביולי חוזרים הפועלים לעבודתם. ברחובות מפגינים רק החיילים שהוזמנו מן החזית. סוכני ה"משרד לריגול שכנגד" בודקים את הפאספורטים ואוסרים על ימין ועל שמאל. פועל צעיר לימים, וואינוב שמו, שהפיץ את "עלון הפראבדה", אשר יצא לאור במקום עתון הבולשביקים שהושמד אמש, נרצח ברחוב בידי בריונים, אולי הם הם סוכני הרגול שכנגד. אנשים מן המאה השחורה התחילו מדכאים לתיאבון את המרד. ביזה, מעשי אלמות, פה ושם גם יריות, אינם פוסקים בחלקי העיר השונים. בזה אחר זה באים במשך היום אשלונים: פלוגת פרשים, גדוד קוזקי דון, פלוגת אולאנים, גדוד איזבור, גדוד המאלורוסים, גדוד הדראגונים ועוד.

"פלוגות הקוזאקים הרבות שבאו – כותב עתונו של גורקי – היו מלאות רוח תוקפנית מאד". בשני מקומות בעיר ירו ממקלעות אל הגדוד האיזבורי שבא זה עתה. מקומן של שתי המקלעות נמצא, אך האשמים לא נמצאו. אל פלוגות הצבא שבאו ירו גם בשאר מקומות. רשע-כסל זה שביריות מלא את לב הפועלים דאגה רבה. ברור היה, כי פרובוקאטורים מומחים מקדמים את פני החיילים בכדורי עופרת, כי זוהי תרופה אנטי-בולשביסטית. הפועלים העפילו להסביר את הדבר לחיילים, אך לא הניחום לגשת אליהם: בפעם הראשונה לאחר ימי פברואר היה יונקר או אופיצר חוצץ בין הפועל והחייל. הפשרנים קדמו בברכה ובשמחה את פני הגדודים הבאים. באסיפת באי כוח פלוגות הצבא, במעמד אופיצרים ויונקרים רבים, קרא וויטינסקי הנ"ל בקול חוצב להבות: "הנה עוברים בראש חוצות מיליוני גדודי צבא ומכונניות משוריינות בדרכם אל ככר הארמון, כדי לעמוד לשרותו של הגינראל פולובצב. אכן. זהו כוחנו הממשי, שאנו סומכים עליו". ככסות עינים פוליטית הועמדו לימינו של מפקד המחוז ארבעה איסיסטנטים סוציאליסטים: אַבְקַסְנֵיב גוֹץ – מטעם הועד הפועל, סקובלב וצ'רנוב – מטעם הממשלה הזמנית. אך הדבר הזה לא הושיע את המפקד. ברבות הימים התפאר קרנסקי לפני הגווארדיה הלבנה, כי בשובו בימי יולי מן החזית, פיטר את הגינראל פולובצב "על הסנותו".

עכשיו ניתנה, סוף סוף, האפשרות לפתור את השאלה, שנדחתה ימים רבים כל כך: לסתור את קן-הנחשים של הבולשביקים בארמון קשטינסקה. יש ועובדות של מה בכך מקבלות בחיים הצבוריים בכלל, ובימי מהפכה בפרט, ערך כביר, והן משפיעות על הדמיון במשמען הסמלי. והנה, מקום רב, ללא שום פרופורציה, במלחמה נגד הבולשביקים תפסה שאלת לנין, "שכבש" את ארמונה של קשטינסקה, הרקדנית של חצר המלכות, המפורסמה לאו דוקא באמנותה, כי אם בעיקר ביחסיה עם באי כוחו הגבריים של בית רומאנוב. ארמונה הוא פרי היחסים הללו, שהמתחיל בהם היה, כפי הנראה, ניקולאי השני בעודו יורש עצר. לפני המלחמה היו

חבריו מרבים ברכילות, מתוך משהו יראת כבוד קנאתנית, על מאורת-הפריצים של תפארת-עשירות, דרבנות ואבני-חפץ אשר מנגד לארמון החורף; בימי המלחמה היו אומרים על פי רוב: "גזל". החיילים היו מדייקים יותר בכינויים. ומשהגיעה הרקדנית לשנות העמידה, הזקיקה עצמה למלאכת הפאטריות. רודזיאנקו גלוי הלב מספר בענין זה: "...המצביא העליון (הנסיך הגדול ניקולאי ניקולייביץ') הזכיר, כי הוא יודע על השתתפותה והשפעתה בעסקי ארטילריה של הרקדנית קשסינסקה, שבאמצעותה היו פירמות שונות מקבלות הזמנות". ואין פלא אם ארמון קשסינסקה שנתרוקן לא זכה אחרי המהפכה לרגשי חבתו של העם. בימים ההם, כשהמהפכה הוזקקה למעונות וידה קצרה לספק את כל צרכיה, לא העזה הממשלה להתנקש באחד הבנינים הפרטיים. החרמת סוסי האכרים לצרכי המלחמה – מילא. החרמת ארמונות שנתרוקנו לצרכי המהפכה – שאני. אך המוני העם לא כן חשבו.

פלוגת המילואים של המכוניות המשוריינות בקשה מעון מתאים לעצמה ובראשית מארס נתקלה בארמונה של קשסינסקה וקנתה בו שבתה: לרקדנית היה גאראז' מצוין. לוועד הפטרוגראדי של הבולשביקים ויתרה הפלוגה בחפץ לב את הדיוטה העליונה של הבית. ידידות הבולשביקים עם אנשי המכוניות המשוריינות השלימה את הידידות עם התותחנים. לכתחילה לא השגיח איש כמעט בכבוש הארמון, שנעשה כמה שבועות קודם שבא לנין, הכעס על "הכובשים" גדל במדה שגדלה השפעתם של הבולשביקים. ספורי-המעשיות שספרו העתונים על לנין, ששכן עצמו כביכול בחדר התמרוקים של הרקדנית, ועל רהיטי הארמון ששוודו והושחתו כביכול, היו פשוט בדוּתא. לנין דר בדירתה הפשוטה של אחותו ואת רהיטי הרקדנית סלק וחתם הקומנדאנט של הבית. סוחאנוב, שבקר בארמון ביום שבא לנין לפטרוגראד, הניח לנו תמונה ממראה הבנין שאינה מחוסרת ענין. "מוזר וסר-טעם למדי היה מראה מעונה של הרקדנית המהוללה. הספונים והכתלים המגוהצים לא הלמו כלל את התרהוטת הפשוטה, על שולחנותיה, כסאותיה וספסליה הפרימיטיביים, שהועמדו אי-כך לצורך שמושי. הרהיטים היו בכלל מועטים. המטלטלין של קשסינסקה סולקו לאיזה מקום... נזהרה העתונות והסיחה דעתה מפלוגת המכוניות המשוריינות והוקיעה את לנין כאחראי לכבוש המזוין של בית כהנת-האמנות שאין לה מגן ומושיע. נושא זה היה ענין למאמרים ראשיים ולפיליטונים. פועלים וחיילים מסואבים בתוך קטיפה, משי ומרבדים! כל בני העליה שבמטרופולין הזדעזעו מהתמרמרות מוסרית. כשם שלפנים הטילו הז'ירונדיסטים על היעקובינים את האחריות לרציחות ספטבר, לאבדת המזרנים בקסרקטין ולהטפה לחוק האגרארי, כן האשימו עכשיו הקאדטים והדימוקראטים את הבולשביקים שהם מערערים את יסודי המוסר האנושי ורוקקים על רצפת הפארקט של ארמון קשסינסקה. הרקדנית של בית המלכות נעשתה סמל התרבות הנדרסת בפרסות הברבריות. האפותיאווה הצמיחה כנפים לבעלת-הבית, והיא פנתה לבית-דין, שפסק להוציא את הבולשביקים מן המעון. אך הענין לא היה פשוט כל כך.

"מראה המכוניות המשוריינות, שעמדו על המשמר בחצר, היה משפיע מאד", – כותב בזכרונותיו זאלז'סקי, שהיה בימים ההם חבר הוועד הפטרוגראדי. מלבד זאת מוכן היה גדוד התותחנים, וכן שאר הפלוגות, לתמוך בפלוגת המשוריינים אם יהיה צורך בכך. בכ"ה במאי מצאה לשכת הוועד הפועל, על סמך הקובלנה של פרקליט הרקדנית, כי "עניני המהפכה מחייבים הכנעה לפסקי הדין". אבל הפשרנים לא הרחיקו לכת מפתגם אפלטוני זה, לצערה הרב של הרקדנית, שאינה מחסידי האפלטוניזם. זה בצד זה הוסיפו לעבוד בארמונה של קשסינסקה הוועד המרכזי, הוועד הפטרוגראדי וההסתדרות הצבאית. "בבית קשסינסקה – מספר ראסקולניקוב – הצטופף בלי הרף המון רב. אלה באו לעניניהם אל מזכירות זו או אחרת, אלה – למחסן הספרים... אלה – למערכת העתון "פראבדה של החיילים", ואלה – לאחת הישיבות. והישיבות נערכות בתכיפות – לפעמים בלי הפסק – או באולם רחב-הידיים שבקומה התחתונה, או בחדר השולחן הארוך שבקומה העליונה, שכפי הנראה, שמש לרקדנית חדר-אוכל". מגוזזרת הארמון, שמעליה התנופף דגלו הגדול של הוועד המרכזי, היו הנואמים עורכים את המיטינגים בלי הפסק, בימים ובלילות. לעתים קרובות באה בחשכת לילה פלוגה מפלוגות הצבא או המון של פועלים – ודורשים שינאמו לפניהם. ליד הגוזזטרה נעצרו גם קבוצות אזרחים סתם, שרעשושי העתונות היו מגרים פעם בפעם את סקרנותם. בימי החירום היו מתקרבות אל הבית הפגנות-איבה, שהיו שוהות שעה קלה ודורשות לאסור את לנין ולגרש את הבולשביקים. מתחת לנחשולי אדם אלה, ששטפו ועברו את הארמון, הורגשו המעמקים הנגרשים של המהפכה. לנקודת-מרומיו הגיע בית קשסינסקה בימי יולי. "המפקדה הראשית של התנועה – כותב מיליוקוב – היתה לא בארמון הטאברי, אלא במצודת לנין, הוא בית קשסינסקה עם גוזזטרתו הקלאסית".

חורבן ההפגנה גרר באורח פאטאלי את חורבן בית המפקדה של הבולשביקים. בשעה 3 בלילה נשלחו לבית קשסינסקה ולמבצר פטרופאבלובסק, שרצועת-מים מפסקת ביניהם, באטאליון-מלואים של הגדוד הפטרוגראדי, חיילי גדוד התותחנים, גונדה של הגדוד הסימיונובי, גונדה של הגדוד הפריאבורז'ני, מאמני הגדוד הווהליני, שני תותחים ופלוגה בת 8 מכוניות משוריינות. בשעה 7 בבוקר בא הס.ר. קוזמין, סגן מפקד המחוז, ודרש שיפנו את בית קשסינסקה. הקרונושטדאטים, שרק כ-120 איש מהם נשארו בארמון, לא רצו למסור את הנשק ונמלטו למבצר פטרופאבלובסק. וכשכבשו צבאות הממשלה את הארמון, לא מצאו שם איש, חוץ מכמה פקידים... ומעתה לא עמדה אלא שאלת מבצר פטרופאבלובסק. משכונת ויבורג, כפי שספרנו לעיל, באו אל המבצר גוורדאים אדומים צעירים, כדי לעזור לימאים בשעת הצורך. "על חומות המבצר – מספר אחד מהם – עומדים כלי יריה אחדים, שהמלחים העלום, כנראה, על כל צרה שלא תבוא... האויר מתמלא ריח של מאורעות דמים"... אך משא ומתן דיפלומטי פותר את השאלה בדרכי שלום. בשליחותו של הוועד המרכזי הציע סטאלין למנהיגי הפשרנים לאחוז יחדיו באמצעים כרי לגמור בלי שפיכות דמים את הפגנת הקרונושטדאטים. הוא ועמו המנשביק בוגדאנוב השפיעו בלי טרחה יתירה על המלחים שיסכימו לאולטימאטום שהודיע ליבר אתמול. כשקרבו המכוניות המשוריינות של הממשלה אל המבצר, יצאה משלחת מן השער והודיעה, כי חיל-המצב נכנע לוועד הפועל. מכוניות המשא הובילו את הנשק, שמסרו המלחים והחיילים. המלחים, שנשקם פורק מעליהם, נשלחו אל הספינה כדי להחזירם לקרונושטאט. הסגרת המבצר יכולה להחשב כסיום לימי יולי. פלוגת רוכבי האופנים, שבאה מן החזית, תפסה את בית קשסינסקה ואת מבצר פטרופאבלובסק, שנתפנו מן הבולשביקים, כדי לעבור שנית לידי הבולשביקים בפרוס מהפכת אוקטובר.

ג: היכלו הבולשביקים לכבוש את השלטון ביולי?

ההפגנה, שנאסרה בגזירת הממשלה והועד הפועל, היתה כבירה בצביונה. ביומה השני השתתפו בה לא פחות מחמש מאות אלף איש. סוחאנוב, שאינו מוצא ביטויים חריפים די צרכם להערכת "הדם והזוהמה" שבימי יולי, כותב, בכל זאת: "בלי שימת לב לתוצאות הפוליטיות, אי אפשר היה שלא להביט בהתפעלות אל תנועה מופלאה זו של המוני עם. גם מי שראה בה תנועת-אבדון התלהב בעל-כרחו מתנופתה הסטיכית האדירה". לפי הספירה של ועדת החקירה היו 29 הרוגים 114 פצועים מזה ומזה בערך שזה בשוה.

בשעות הראשונות הודו גם הפשרנים, כי התנועה התחילה מלמטה בלי סיועם של הבולשביקים, ובמדת מה גם על אפם ועל חמתם, אך כבר אור לארבעה ביולי, וביחוד למחרת היום, משתנית ההערכה הרשמית. התנועה מוכרזת כמרד; הבולשביקים – כמחולליו. "בסיסמאות: "כל השלטון למועצות", – כתב לאחר זמן סטאנקביץ, מקורבו של קרנסקי, – התחולל מרדם של הבולשביקים כלפי הרוב של המועצות בימים ההם, שהורכב ממפלגות המצדדות בזכות מלחמת המגן". ההאשמה במרד – אינה רק טכסיס של מלחמה פוליטית: במשך החודש יוני הספיקו האנשים הללו להוכיח בעוצם השפעתם של הבולשביקים על ההמון, ועכשיו פשוט לא יכלו להאמין, כי תנועת פועלים וחיילים עלולה היתה לשטוף ולעבור מעל לראשי הבולשביקים. בישיבת הועד הפועל ניסה טרוצקי להסביר: "מאשימים אותנו, שאנו מכוונים את הרוחות בהמונים; לא נכון! אנו רק מנסים לנסחם".

בספרים, שהוציאו המתנגדים לאחר מהפכת אוקטובר, ביחוד בספרו של סוחאנוב, אתה מוצא הודעה, כי רק מפני תבוסתו של מרד יולי העלימו, כביכול, הבולשביקים את כוונתם האמיתית והסתרתו מאחורי תנועה המונית סטיכית. אבל כלום אפשר להסתיר, כשם שמסתירים מטמון, תכנית של מרד מזוין, המושך לתוך מערבלתו מאות אלפי אנשים? האם לא הוכרחו הבולשביקים בפרוס מהפכת אוקטובר לעורר למרד בגלוי ולהתכונן אליו לעיני כל? ואם לא גילה איש ביולי את התכנית הזאת, הרי רק משום שהיא לא היתה ולא נבראה. כניסת התותחנים והקרונשטאדטים למבצר פטרופאבלובסק, בהסכמת חיל המצב הקבוע שלו, – ביחוד על "כבוש" זה הסתמכו הפשרנים! – לא היתה כלל מעשה מרד מזוין. הבנין המתנוסס על אי קטן – שיותר משהוא מבצר צבאי הוא בית כלא – יכול, לכל היותר, לשמש מקלט לנסוגים אחר, אך למתקיפים אין בו שום תועלת. המפגינים, שהועידו את פניהם אל הארמון הטאברי, היו עוברים בשויון רוח על פני בנייני הממשלה החשובים ביותר, שפלוגה אחת מפלוגות הגווארדיה האדומה יכלה לכבשם. את מצודת פטרופאבלובסק כבשו, ככבשם את הרחובות, המשמרות, המגרשים. נימוק נוסף לכיבוש זה היה סמיכתה של המצודה לארמונה של קשסינסקה, שבשעת הצורך אפשר היה לבוא משם לעזרתו.

הבולשביקים עשו כל מה שיכלו כדי שתנועת יולי לא תצא מגדר הפגנה. ואף על פי כן כלום לא יצאה התנועה, בתוקף ההגיון שבדברים עצמם, אל מעבר לתחום זה? קשה תשובה על שאלה פוליטית זו מתשובה על אשמה פלילית. מיד לאחר ימי יולי העריך לנין את המאורעות וכתב: "הפגנה נגד הממשלה – זהו, מבחינה פורמלית, תיאור המאורעות הנכון ביותר. אבל הרי כל עיקרו של הדבר הוא, כי אין זו הפגנה רגילה, זה משהו יותר מהפגנה ופחות מההפכה". כשההמון מסגל לעצמו איזה רעיון מן הרעיונות, הרי הוא מבקש להגשימו. בסמכם על מפלגת הבולשביקים, לא הספיקו בכל זאת הפועלים, לא כל שכן החיילים, לכלכל את המחשבה, כי להפגין צריך במצותה ובהדרכתה של המפלגה. מן הנסיון של פברואר ואפריל נקל היה ללמוד דוקא את ההיפך מזה. כשאמר לנין במאי, כי הפועלים והאכרים מהפכניים לאין ערוך יותר ממפלגתנו, אין ספק כי בדבריו אלה צרף לחשבון אחד את נסיון פברואר ונסיון אפריל. אך גם ההמונים צרפו לפי דרכם את חשבון הנסיונות הזה. הם היו אומרים בנפשם: אפילו הבולשביקים מתמהמהים ועוצרים. בימי יולי היו המפגינים מוכנים ומזומנים – אילו היה צורך בכך – לשים קץ לממשלה הרשמית. ואילו עמדה הבורגות במריה, כי עתה נכונים היו להשתמש בנשק. ומבחינה זו היה כאן משהו מן המרד המזוין. ואם אף על פי כן לא הגיעו הדברים אפילו עד מחציתם, ולא רק עד גמרם, הרי זה משום שהפשרנים בלבלו את פני הדברים.

בכרך הראשון של הספר הזה ציינו בפרוטרוט את הפרדוכסון שבמשטר פברואר. את השלטון קבלו מידי העם המהפכני הדימוקרטים הזעיר-בורגניים, המנשביקים והס.ר.ים. הם לא נתכוונו לכך. הם לא כבשו את השלטון במלחמה. בעל כרחם נמצאו עומדים ליד הגה השלטון. ועל אפם של ההמונים בקשו למסור את השלטון לידי הבורגנות האימפריאליסטית. העם לא האמין בליבראליזם, אך בפשרנים האמין, אלא שהפשרנים לא האמינו בכוח עצמם, ולפי דרכם צדקו. אילו מסרו לבורגנות את כל השלטון כולו, כי עתה הוסיפו להיות משהו. אבל מאחר שלקחו את השלטון בידיהם, נהפכו בהכרח ללא כלום. השלטון היה נשמת מידי הדימוקראטים ונפול לידי הבולשביקים כמעט נפילה אבטומאטית. היה זה אסון שאין לו תקנה, כי מקורו באפסותה האורגאנית של הדימוקראטיה הרוסית. המפגינים בחודש יולי בקשו למסור את השלטון לידי המועצות. דבר זה הצריך את הסכמת המועצות לקבל את השלטון. והנה, אפילו במטרופולין, שרוב פועליה והפעלתנים שבחיל המצב שלה הלכו אחרי הבולשביקים, היה רוב מנינה של המועצה, – בתוקף כוח האינרציה המצויה בכל ביאות כוח, – בידי המפלגות הזעיר-בורגניות, שההתנקשות בשלטון הבורגנות היתה בעיניהן התנקשות בהן עצמן. הפועלים והחיילים הרגישו היטב את הניגוד שבין הלך-רוחם ובין הפוליטיקה של המועצה, כלומר: את הניגוד שבין תמולם ומתקדם. בהתקוממותם לכונן את שלטון המועצות לא הביעו כלל את אמונם ברוב הפשרני. אלא שלא ידעו, היאך ינהגו עמו. אם יבואו למגררו בכוח, יפזרו על ידי כך את המועצות תחת אשר ימסרו להן את השלטון. בטרם ימצאו את הדרך לחידוש המועצות, ניסו הפועלים והחיילים להכניען לרצונם בדרך הפעולה במישרין.

בכרוז, שנתפרסם מטעם שני הועדים הפועלים בדבר ימי יולי, באו הפשרנים אל הפועלים והחיילים בטרונאי מרה על המפגינים ש"בכוח הנשק בקשו לכפות את רצונם על שליחכם הנבחרים". כאילו המפגינים והבוחרים לא היו שני כינויים לפועלים ולחיילים עצמם! וכאילו אין הבוחרים רשאים לכפות את רצונם על נבחריהם! וכאילו ברצון זה היה משהו חוץ מדרישה למלא את החובה: לכבוש את השלטון לתועלת העם. ההמון התלקט מסביב לארמון הטאברי וקרא באזני הועד הפועל את הפסוק, שהפועל האלמוני הטיחו בפני צ'רנוב יחד עם האגרוף היבלולי: "קח את השלטון אם נותנים לך!" בתשובה על כך הבהילו הפשרנים את הקוזאקים. ניחא היה להם, לאדונים הדימוקראטים, לעשות מלחמת אזרחים עם העם ולא לקחת את השלטון לידיהם בלי שפיכות דמים. הגוורדאים הלבנים היו הפותחים ביריות. אך את האוירה הפוליטית למלחמת אזרחים הכשירו המנשביקים והס.ר.ים. משנתקלו החיילים בהתנגדותו המזוינת של המוסד, אשר לידו בקשו למסור את השלטון, ניטלה מהם הכרת המטרה. נמצא, כי נשלף חוט השדרה הפוליטי מתנועת ההמונים האדירה. מסע יולי נצטמצם והיה להפגנה, שנעשתה בחלקה בדרכי המרד המזוין. ויש צדקה לומר, כי היה זה מרד-למחצה לשם מטרה, שמנעה כל דרך-פעולה חוץ מהפגנה.

הפשרנים שסרבו לקחת את השלטון בידיהם לא מסרוהו, אף על פי כן, מסירה גמורה גם לליבראליים: גם משום שחששו מפניהם – הבורגני הזעיר חושש מפני הבורגני הגדול; וגם משום שחששו לעצמם – ההמון היה ממגר תיכף ומיד מיניסטריון שהוא כולו קאדטי. יתר על כן: צודק מיליוקוב באמרו כי "באסרו מלחמה על הפעולות המזוינות הנעשות רק על דעת עושיהן, מחזק הועד הפועל של המועצה את זכותו, שהכריז עליה בימי המהומות של 20–21 באפריל, הלא היא זכותו להשתמש על פי שקול דעתו בכוחות המזוינים של חיל המצב הפטרוגראדי". הפשרנים מוסיפים כמקודם לגנוב מעצמם מעט שלטון מתחת לכר-מראשותיהם. כדי להדוף בכלי זין את החותרים על שלטיהם: "השלטון למועצות", – נאלצת המועצה, למעשה, לרכז בידיה את השלטון. אך הועד הפועל אינו מסתפק בזה: הוא מכריז באורח רשמי על הסובירניות שלו בימים האלה. "אילו סברה הדימוקרטיה המהפכנית, כי מן ההכרח הוא שכל השלטון יעבור לידי המועצות – כתוב לאמור בהחלטת ארבעה ביולי – כי עתה היתה רק האסיפה המלאה של הועדים הפועלים זכאית להכריע בשאלה זו". הועד הפועל הכריז על ההפגנה לשלטון המועצות כעל מרד קונטר-מהפכני, ובו בזמן התכונן כשלטון עליון וחתך את גורל הממשלה. בחמשה ביולי עם הנץ החמה, כשהצבא הנאמן נכנס לארמון הטאברי, הודיע המפקד, כי פלוגתו מקבלת עליה את מרותו הגמורה של הועד הפועל המרכזי. אף לא דבר אחד בענין הממשלה! והרי גם המורדים הסכימו לקבל עליהם את מרותו של הועד הפועל כשלטון. כשנכנע המבצר הפטרופאלובסקי לא הוצרך חיל המצב שלו להודיע אלא על הכניעתו לועד הפועל. איש לא דרש הכניעה לרשות הרשמית. והרי גם הצבא, שהובהל מן החזית, קבל על עצמו לשרת את הועד הפועל. ואם כן, לאיזה צורך נשפך הדם?

אילו פרצה המלחמה במוצאי ימי הביניים, כי עתה היו שני הצדדים הורגים זה את זה אגב אמירת פסוקים דומים מכתבי הקודש. ברבות הימים היו ההיסטוריונים הפורמאליסטים באים לידי מסקנה, כי המלחמה ניטשה בשל פירושי הפסוקים: לבעלי המלאכות מימי הביניים ולאכרים עמי הארצות היתה, כידוע, תשוקה מוזרה ליהרג בשל קוצו של יוד בחזון יחונן, כשם שהראסקולניקים הרוסים היו מניחים שישמידום בגלל הלכות ההצטלכות: בשתי אצבעות או בשלש אצבעות? ולאמתו של דבר, בימי הביניים, לא פחות מבימינו, נסתתרה מאחורי הנוסחאות הסמליות מלחמת אינטרסים חיוניים, שצריך לדעת לגלותם. פסוק אחד מן הברית החדשה – הללו פרשוהו כעבדות, והללו כחירות. אך יש אנאלוגיות חדשות וקרובות יותר. בימי יוני שנת 1848 נשמעה בצרפת קריאה אחת: משני עברי הבאריקאדות "תחי ריפובליקה!" ועל כן נראו מערכות הקרב של יוני בעיני האידיאליסטים הזעיר-בורגנים כטעות שנפלה מחמת רשלנות מזה ולהיטות מזה, ולאמתו של דבר בקשו הבורגנים ריפובליקה לעצמם, והפועלים – ריפובליקה לכל נפש. הסיסמאות הפוליטיות משמשות, על פי רוב, כסות לחפות בה האינטרסים ולא לגלות את פניהם הנכונות. כל הפרדוכסאליות שבמשטר פברואר, שבכתב-חרטומים של מרכסיזם ועמוניות חיפו עליו הפשרנים משנה חפוי, לא הועילה להסתיר את יחסי-המעמדות האמיתיים, והם עומדים גלויים וברורים למדי. אלא שאין להסיח דעת מן השניות שבטבע המפלגות הפשרניות. הבורגנים הזעירים והמשכילים נשענו על הפועלים והאכרים, אך בקשרי אחזה התקשרו עם בעלי אחוזות רמי היחש ועם בעלי חרושת הסוכר. הועד הפועל היה חלק ממערכת המועצות שבאמצעותה עלו דרישות התחתיות והגיעו עד הממלכה הרשמית, ובה בשעה היה גם כסות פוליטית לבורגנות. המעמדות האמיתיים "נכנעו" לועד הפועל, במדה שהיה מטה את השלטון אליהם. ההמונים נכנעו לועד הפועל, במדה שקיוו, כי הוא עתיד ליהפך למוסד של שלטון הפועלים והאכרים. בארמון הטאברי נתפגשו מגמות מעמדיות הסותרות זו את זו ושתייהן כאחת התכסו בשמו של הועד הפועל: האחת – מהיותה נוחה להאמין ומחוסרת הכרה; והשנייה – מחשבון של תכלית. ואלו המלחמה היתה זו: מי ישול בארץ – הבורגנות או הפרולטריון?

אבל אם הפשרנים סרבו לקחת את השלטון, והבורגנים ידם קצרה מלקחתו – שמא יכלו הבולשביקים לכבשו ביולי? במשך שני ימי החירום בפטרוגראד נשמט השלטון מידי מוסדות הממשלה שמיטה גמורה. הועד הפועל הרגיש בפעם הראשונה את רפיונו המוחלט. במצב כזה יכלו הבולשביקים לקחת את השלטון בידם בלי שום קושי. אפשר היה לתפוס את השלטון גם בכמה מקומות בערי השדה. הצדקה, איפוא, מפלגת הבולשביקים, שנמנעה מלמרוד? האם לא היה באפשרותה להתבצר במטרופולין ובכמה ממקומות התעשייה ואחר כך לפרוש את מצודת שלטונה על כל המדינה? זוהי שאלה חשובה. שום דבר לא סייע בסוף המלחמה לנצחון האימפריאליזם והריאקציה באירופה, כחדשים המעטים של ה"קרנסקיות", שהתישו את רוסיה המהפכנית ומיעטו במדה רבה את דמותה המוסרית בעיני הגייסות הנלחמים והמוני העובדים באירופה, שצפו בכליון לב לחזון חדש מפי המהפכה. אילו צמצמו הבולשביקים את חבלי הלידה של המהפכה הפרולטאריה בארבעה חדשים – תקופת ארוכה היא! – כי עתה ניתנו להם הארץ פחות מדולדלה ושמה של המהפכה פחות מעוט-דמות. דבר זה עלול היה לא רק לתת למועצות יתרון גדול בשעת המשא ומתן עם גרמניה, אלא גם להשפיע השפעה עצומה על מהלך המלחמה והשלום באירופה. הסיכויים היו מפתים מאד! ואף על פי כן צדקה עם גרמניה, אלא גם להשפיע השפעה עצומה על מהלך המלחמה והשלום באירופה. הסיכויים היו מפתים מאד! ואף על פי כן צדקה

בהחלט הנהגת המפלגה, שלא הלכה בדרך המרד המזוין. אין די בתפיסת השלטון. צריך גם לשמור עליו שלא ישמט. כשסברו הבולשביקים באוקטובר, כי הגיעה שעתם, הרי התקופה הקשה ביותר היתה להם לאחר כבוש השלטון. נדרש מאמץ מכסימלי של כוחות מעמד הפועלים, כדי לעמוד בפני התקפות האויב שלא היה להן שיעור. נכונות כזאת, לקדש מלחמה ויהי מה, לא היתה עדיין בימי יולי אפילו אצל פועלי פטרוגראד. הם יכלו ליטול את השלטון בידם, ואף על פי כן הציעוהו לועד הפועל. הפרולטאריון של עיר הבירה, שרובו המכריע נהה כבר אחרי הבולשביקים, היה מחובר עדיין בטבורו אל פברואר והפשרנים. הוא האמין עדיין באמונת-שוא, כי בדבור-פה ובהפגנות אפשר להשיג את הכל; כי על ידי הטלת אימה על המנשביקים והס-ר.ים אפשר להניעם שינקטו פוליטיקה משותפת עם הבולשביקים. אפילו למתקדמים שבמעמד לא היו נהירים הדרכים שבהן אפשר להגיע אל השלטון.

לא עברו ימים מעטים, ולנין כתב: "הטעות האמיתית שטעתה מפלגתנו בימים ג' וד' ביולי, ושרק עכשיו הוכיחה המאורעות, אינה אלא באמונתה, כי עדיין אפשרית השתלשלות התמורות הפוליטיות בדרכי שלום על ידי שינויי הפוליטיקה במועצות, ואלו האמת היא שהמנשביקים והס-רים כל-כך הסתבכו ואסרו את ידיהם על ידי התפשרות עם הבורגנות, והבורגנות נעשתה כל כך קונטר-מהפכנית עד כי לא היתה בהחלט שום אפשרות של התפתחות בדרכי שלום". לא מעור אחד ולא תקיף בהחלטותיו היה הפרולטאריון מבחינה פוליטית, וגייסות האכרים לא כל שכן. התנהגותו של חיל המצב ב3-4 ביולי מנעה מן הבולשביקים כל אפשרות ליטול את השלטון בידיהם. אבל בתוך חיל המצב היו גם חלקים נייטראליים, שבמוצאי ארבעה ביולי כבר נטו נטיה מוחלטת אחרי המפלגות הפאטריוטיות. בחמשה ביולי עומדים הגדודים הנייטראליים לימינו של הועד הפועל, והגדודים, הנוהים אחרי הבולשביזם, משתדלים לקבל גוון נייטראלי. עובדה זו חיזקה את ידי השלטונות הרבה יותר מפלוגות הצבא שאחרו לבוא מן החזית. אילו נחפזו הבולשביקים וכבשו את השלטון בארבעה ביולי, לא היה חיל המצב בא לבצרו. יתר על כן: הוא גם היה מפריע את הפועלים מלהגן עליו מפני התקפה בלתי נמנעת מבחוץ. עוד פחות מזה היו נוחים פני הדברים בצבא שבחזית. המלחמה לשלום ולקרקע, ביחוד אחרי התקפת יוני, גרמה שהצבא נעשה נוח לקלוט את סיסמאות הבולשביקים. אך בהכרתם של החיילים אין הבולשביזם, המכונה "סטיכ"י", מזדהה עם מפלגה פלונית דוקא על ועדה המרכזי ומנהיגיה. מכתביהם של החיילים מאותם הימים מביעים בצורה בולטת את המצב הזה בתוך הצבא. "זכרו, האדונים המיניסטרים וכל המנהיגים הראשיים – כותבת מן החזית יד חייל גסה – עסקי מפלגות אינם נהירים לנו, אך העבר קרוב והעתיד אינו רחוק. הצאר היה מגלה אתכם לסיביריה ומושיבכם בבית הכלא, ואנו נושיבכם על חודם של הרמחים".

חמת-הקצף על מרומי העם הגונבים את הדעת מעורבת בשורות הללו עם הודאה ברפיון עצמי: "עסקי מפלגות אינם נהירים לנו". הצבא התקומם בלי הפסק על המלחמה ועל מעמד האופיצרים, ובמרדם זה השתמש בסיסמאות שאולות מערך-המלין של הבולשביקים. אך הצבא היה בלתי מוכן בהחלט למרוד מרד שתכליתו למסור את השלטון לידי מפלגת הבולשביקים. את הפלוגות הנאמנות לדכוייה של פטרוגראד בחרה הממשלה מבין הגייסות הסמוכים ביותר אל המטרופולין, בלי התנגדותם הפעלתנית של שאר חלקי הצבא, והעבירה אותן אשלונים אשלונים – בלי התנגדותן של מסילות הברזל. הצבא מר הנפש, המרדני והנוח להתלהט הוסיף להיות מטושטש-פרצוף במובן הפוליטי; מעטים מדי היו בו תאים בולשביים מלוכדים, המסוגלים לתת כוון אחד למחשבותיו ופעולותיו של המון החיילים הרופס.

ומאידך גיסא, כדי להעמיד את החזית כצד שכנגד לפטרוגראד ולאכרים שבעורף, השתמשו הפשרנים, ולא בלי הצלחה, באותו חץ משוח ברעל, שלשוא בקשה הריאקציה בחודש מארס לכווננו כלפי המועצות. בשדה הקרב היו הס-ר.ים והמנשביקים אומרים לחיילים: בהשפעת הבולשביקים אין חיל המצב בפטרוגראד שולח משמרות שיהיו חליפתכם; הפועלים מסרבים לעבוד לצרכי החזית. אם ישמעו האכרים בקול הבולשביקים ויכבשו מיד את הקרקע, לא ישאר חלק ונחלה לחיילים שבחזית. וצריכים היו החיילים להתנסות בתוספת נסיון כדי להבין למי שומרת הממשלה את הקרקע: לחיילי החזית או לבעלי האחוזות. בין פטרוגראד ובין צבא החזית חצצה הפרובינציה. בדיעבד עלולה הגבתה על מאורעות יולי לשמש בוחן חשוב לפתרון השאלה, אם צדקו הבולשביקים שהשתמשו ביולי מן המלחמה הישרה לכיבוש השלטון. הרי אפילו במוסקבה היה דופק המהפכה רפוי לאין ערוך מבפטרוגראד. בישיבת הועד המוסקבאי של הבולשביקים היה ויכוח סוער: יחידים, מאנשי האגף השמאלי הקיצוני של המפלגה, כבובנוב, למשל, הציעו לכבוש את הדואר, הטלגרף, הטלפון, מערכת העתון "רוסקויה סלובו", – כלומר: ללכת בדרך המרד. הועד, שהיה מתון מאד לפי הרוח הכללית שבו, מנע עצמו בהחלט מן ההצעות הללו, בחשבו, כי המוני מוסקבה אינם מוכנים כלל לפעולות כאלה. ואף על פי כן הוחלט לסדר הפגנה שנאסרה מטעם המועצה. אל ככר סקובלב נהרו המוני פועלים רבים, סיסמותיהם היו כסיסמות פטרוגראד, אך התלהבותם היתה קטנה מזו לאין ערוך. חיל המצב לא הצטרף בשלימותו, נספחו רק פלוגות בודדות, ורק אחת מהן – במלוא התחמושת. חייל מצבא הרכב, דוידובסקי שמו, העתיד להשתתף השתתפות חשובה במלחמות אוקטובר, מעיד בזכרונותיו, כי בימי יולי היתה מוסקבה בלתי מוכנת, וכשלון ההפגנה שייר בלב מנהיגיה איזה "סרחה-הרגשה בלתי נעים". לאיוואנוב-וונזינסקי, המטרופולין של תעשיית האריג, שהנהגת המועצה בה היתה כבר בידי הבולשביקים, הגיעה הידיעה על המאורעות בפטרוגראד יחד עם הידיעה על מפלת הממשלה הזמנית. בישיבת הלילה של הועד הפועל הוחלט, בתורת תקנה מוקדמת, למנות השגחה על הטלפון והטלגרף. בששה ביולי נפסקה העבודה בבתי החרושת; בהפגנה השתתפו קרוב ל-40,000 איש, מהם רבים בכלי זיין. כשהוברר, שהפגנת פטרוגראד לא הנחילה נצחון, נודרזה מועצת איוואנוב-וונזינסקי לסגת אחור.

בהשפעת הידיעות על המאורעות בפטרוגראד, פרצה בריגא, אור לששה ביולי, התנגשות בין הקלעים הלטים, הנוטים אחרי הבולשביקים, ובין "לגיון המות", – והלגיון הפאטריוטי הוכרח לסגת אחור. מועצת ריגא קבלה בלילה ההוא החלטה בדבר שלטון

המועצות. לאחר יומים נתקבלה החלטה כזאת גם במטרופולין של אוראל, היא יקאטריןבורג. העובדה, כי הסיסמה בדבר שלטון המועצות, אשר בראשית המהפכה דגלו בה רק בשם המפלגה, נעשתה מעתה תכניתן של כמה מועצות מקומיות, העידה, בלי ספק, על צעד גדול מאד קדימה. אך עדיין ארוכה היתה הדרך מן הסיסמה בדבר שלטון המועצות ועד המרד תחת דגלם של הבולשביקים. בכמה מערי המדינה שמשו מאורעות פטרורגראד דחיפה, שפרקה סכסוכים חריפים בעלי אופי פרטי. בניז'ני-נובגורוד, במקום שחיילים התנגדו ימים רבים לשילוחם אל החזית, עשו היונקרים שבאו ממוסקבה מעשי אלמות ועוררו על ידי כך את חמת הגדודים המקומיים. אחרי חליפת-יריות, שהיו בה הרוגים ופצועים, נכנעו היונקרים, והנשק פורק מעליהם. הךשות נעלמה. ממוסקבה נשלחה משלחת-עונשין מורכבת משלושה סוגי צבא. בראשה עמדו: מפקד הגייסות במחוז מוסקבה, שר הצבא האימפולסיבי וורחובסקי, העתיד להיות המיניסטר לעניני הצבא בקאבינט של קרנסקי, ויושב ראש המועצה המוסקבאית, המנשביק הותיק חניצ'ק, אדם שאינו איש-מלחמה בטבעו, העתיד להיות ראש הקואופרציה ואחר כך ציר הסובייטים בברלין. אך בבואה לא הוצרכה כבר המשלחת להכניע איש, כי הועד, שנבחר מטעם החיילים המורדים, הספיק בינתיים לכונן את הסדר. בערך בשעות הלילה ההן ובשל סירוב מעין זה ללכת אל החזית, התקוממו בקיוב חיילי הגדוד על שם ההיטמן פולבובטוק, 5,000 איש בערך. הם כבשו את אוצר הנשק, את המבצר, את מפקדת המחוז, אסרו את הקומנדאנט ואת ראש המיליציה. המהומה בעיר נמשכה כמה שעות, עד שבאו שלטונות הצבא, ועד האגודות הצבוריות ומוסדות ה"ראדה" האוקריינית המרכזית ובמאמציהם המקובצים הצליחו להוציא לחפשי את האסורים ולפרק את הנשק מעל רוב המורדים.

בקראסנויארסק הרחוקה הרגישו את עצמם הבולשביקים איתנים מאד, מפני הלך הרוח בחיל המצב, ואף על פי שבארץ כבר גאה נחשול הריאקציה, סדרו בתשעה ביולי הפגנה, שבה השתתפו 8–10 אלפים איש, רובם חיילים. לשם מלחמה במורדי קראסנויארסק נשלחה מאירקוטסק פלוגה בת 400 איש עם ארטילריה בהנהגת הקומיסאר הצבאי של המחוז, הס-ר. קראקובצקי. שני ימים נמשכו ההתייעצויות והמשא ומתן, שהם הכרח למשטר השלטון הכפול, ובמשך הימים האלה נתערעה משלחת העונשין בתעמולתם של החיילים, והקומיסאר נזדרז להחזירה לאירקוטסק. אבל קרסנויארסק היתה יחידה במינה. ברוב⁴ ערי הפלך וערי המחוז היה מצב רע מזה לאין ערוך. למשל, כשהגיעה לסאמארה השמועה על קרבות במטרופולין, היתה ההסתדרות הבולשביית המקומית "מצפה לאות שיוותן, אף על פי שלא היה לה כמעט על מי לסמוך". אחד מחברי המפלגה שבעיר מספר: "הפועלים התחילו להגות חיבה לבולשביקים", אך אי אפשר היה לקוות, כי הם יצאו לקרב; על החיילים אפשר היה לסמוך עוד פחות מזה; ואשר להסתדרות הבולשביקים, הרי "כוחותינו היו מועטים מאד – היינו קומץ אנשים; במועצת צירי הפועלים היו בולשביקים אחדים, ובמועצת החיילים, כמדומה, לא היה גם אחד; ובכלל היתה המועצה מורכבת כמעט מאופיצרים בלבד". ערי הארץ הגיבו הגבה רפויה ומפורדה, והסיבה היא שהפרובינציה קבלה את המהפכה מפטרורגראד בלי מערכות קרב והפכה את העובדות לרעיונות ביתר אטיות מן המטרופולין. והיה צורך שתעבור עוד תקופת ימים עד שמבחינה פוליטית יצליח החלוץ למשוך אחריו כוחות מלואים רבים.

מצב הכרתם של המוני העם, שהוא פוסק אחרון בפוליטיקה המהפכנית, מנע, איפוא, מן הבולשביקים אפשרות לכבוש את השלטון בחודש יולי. וההתקפה בחזית המריצה את המפלגה להניא הפגנות. תבוסת ההתקפה היתה הכרחית. לאמיתו של דבר היא כבר התחילה, אבל אוכלוסי הארץ לא ידעו עדיין את הדבר. והיתה סכנה, שאם לא תנהג המפלגה בזהירות, תוכל הממשלה להטיל על הבולשביקים את האחריות לתוצאות האולת שעשתה. מן הצורך היה להניח להתקפה שתמשך עד שתסתאב. הבולשביקים לא פקפקו כלל, כי המשבר בהמון יהיה חמור מאד. או אז יתברר, היאך לכלכל את הדברים. היה זה חשבון נכון בהחלט. אבל למאורעות יש הגיון משלהם, שאינו נזקק לחשבונות הפוליטיים והוא שהמיט הפעם שואה אכזרית על ראשי הבולשביקים.

כשולן ההתקפה בחזית קבל צורה של קאטאסטרופה בששה ביולי, כשצבאות הגרמנים פרצו פרץ בחזית הרוסית, שתיים עשרה ורסטאות רחבו ועשר פרסאות עמקו. הידיעה על הפרץ בחזית הגיעה למטרופולין ב-7 ביולי, בעצם פעולות הדיכוי והעונשין. מקץ חדשים רבים, כשסערת הרוחות צריכה היתה לשקוט, או לפחות להתכוון על פי שכל הישר, הוסיף בכל זאת סטאנקביץ, שאינו מגדולי בעלי הזדון שבין מתנגדי הבולשביקים, לכתוב על "המסקניות המתמיהה שבהשתלשלות המאורעות": הפרץ ליד טארנופול סמוך לימי יולי בפטרורגראד. האנשים הללו לא ראו או לא רצו לראות את המסקניות האמיתית של המאורעות, והיא – שההתקפה הנואשת, שהוחל בה מחד שבט הנוגשים של האנטאנטה, מוכרחה היתה להסב קאטאסטרופה צבאית ולהבעיר בעת ובעונה אחת את חמתו של ההמון שנתבדה במהפכה. אבל כלום חשוב הדבר מה היה המצב לאמיתו? פתוי גדול היה זה לקשר את ההפגנה בפטרורגראד עם התבוסה בחזית. העתונות הפאטריוטית לא הסתירה את דבר הכשלון, להיפך: היא הפריזה עליו ככל אשר יכלה ולא נרתעה גם מפני גילוי סודות צבאיים: היא פרשה בשמותיהם של הפלוגות והגדודים, ציינה את מקום חנייתם.

"משמונה ביולי – מודה מיליוקוב – התחילו העתונים לפרסם בכוונה תחילה טלגרמות גלויות מן החזית, שהממו את הצבוריות הרוסית כרעם ביום בהיר". אכן, זו היתה הכוונה: לזעזע, להטיל אימה, להמם, כדי שיקל על ידי כך לקשר את הבולשביקים עם הגרמנים. אין ספק, כי הפרובוקציה השפיעה השפעת מסוימת על המאורעות בחזית, כשם שהשפיעה ברחובות פטרורגראד. לאחר מהפכת פברואר הטילה הממשלה אל תוך הצבא שבחזית רבים מן הז'אנדארמים והשוטרים לשעבר. איש מהם לא רצה, כמובן, לצאת למלחמה, וגדול היה מורא החיילים הרוסים עליהם ממורא החיילים הגרמנים. כדי להשכיח את עברם היו מסתגלים לנטיות הקיצוניות ביותר שרווחו בצבא, שיסו את החיילים באופיצרים, הגביהו את קולם יותר מאחרים בהתנגדות למשמעת ולהתקפה. ולעתים קרובות פשוט התחפשו כבולשביקים. מהיותם מקושרים זה עם זה בקשר טבעי של חברים למזימה, יצרו ברית מיוחדת במינה של פחדנות ושפלות. באמצעותם חדרו אל הצבא ופשטו במהירות רבה השמועות הדמיוניות ביותר, שמהפכניות יתירה

וריאקציה שמשו בהן בערבוביה. בשעות החירום היו יצורים הללו הראשונים להטיל פאניקה. העתונות ציינה פעמים רבות את פעולת ההרס של השוטרים והז'אנדרמים לשעבר. כמו כן רבו העדויות מסוג זה בתעודות הסודיות של הצבא. אך המצבאה הראשית החרישה, שכן ניחא לה לזהות את הפרובוקאטורים מן המאה השחורה עם הבולשביקים. עכשיו, לאחר תבוסת ההתקפה, הותרה התחבולה, ועתוני המנשביקים השתדלו שלא להיות נחשלים בענין זה אחרי העלונים השוביניסטיים המזוהמים ביותר. בצריחותיהם על "אנרכו-בולשביקים", סוכנים גרמנים וז'אנדרמים לשעבר הצליחו הפאטריוטים להסיח לזמן-מה את דעת הבריות ממצבו הכללי של הצבא ומן הפוליטיקה של השלום. "אני מאמין באמונה שלימה – התפאר הנסיך לבוב בגילוי-לב – כי הפרץ הגדול שפרצנו בחזית לנין חשוב לרוסיה לאין ערוך יותר מן הפרץ שפרצו הגרמנים בחזית הדרומית-מערבית". ראש-הממשלה הנכבד דומה היה לקאמרהר רודזיאנקו, שכן גם הוא לא השכיל להבין, מתי עת לשתוק. אילו אפשר היה לעצור את ההמון מלהפגין ב-3–4 ביולי אין ספק, כי ההפגנה היתה מתחוללת בהכרח כתוצאה מן הפרץ בחזית טארנופול. ארכא של ימים מספר היתה מכניסה שינויים חשובים בנסכה הפוליטית: התנועה היתה מקבלת מיד תנופה רחבה יותר וצורתה בכנפיה לא רק את ערי השדה אלא במדה ניכרת גם את החזית; קלונה הפוליטי של הממשלה היה מתגלה והיא היתה מתקשה הרבה יותר לגולל את האשמה על "הבוגדים" בעורף; מצבה של המפלגה הבולשביט היה נוח יותר מכל הבחינות. אבל גם במקרה הזה עדיין מן הנמנע היה לחשוב על כבוש השלטון מניה וביה.

רק דבר אחד אפשר לומר בבטחון: אילו פרצה ההפגנה לא ביום שפרצה, אלא אחרי שבוע ימים, כי עתה לא יכלה הריאקציה להרים ראש בתרועת נצחון כזאת. דוקא "המסקניות המתמיהה" של מועד ההפגנה ומועד הפרץ היתה להנתם של הבולשביקים. נחשול המרירות והיאוש שנתגלגל מן החזית נתקל בנחשול התקוות הנכזבות שיצא מפרטורגראד. הלקח שקבלו ההמונים במטרופולין היה אכזרי מכדי שאפשר יהיה לחשוב על חידוש הקרב תיכף ומיד. והרגש המר, שנכתב על ידי הכשלון האוילי, בקש מוצא לעצמו ובמדת מה הצליחו הפאטריוטים לכווננו כלפי הבולשביקים. אחת היא המערכת של הנפשות העיקרית שפעלו באפריל, ביוני וביולי: ליברלים, פשרנים, בולשביקים. בכל האטאפות הללו בקשו ההמונים להדוף את הבורגנות מן השלטון. אך שונות זו מזו היו התוצאות הפוליטיות של התערבות ההמונים במאורעות. בתוצאות "ימי אפריל" נפגעה הבורגנות: הפוליטיקה של האנקסיות נפסלה, על כל פנים, להלכה, מפלגת הקאדטים הושפלה, התיק של עניני החוץ ניטל ממנה. ביוני נסתיימה התנועה ב"תיקו": הורמה היד על הבולשביקים, אך הם לא הוכו. ביולי נאשמה מפלגת הבולשביקים בבגידה, נחרבה, ומימיה ואשה נכרתו ממנה. אם באפריל הודח מיליוקוב מן הממשלה, הנה ביולי פרש לנין ל"מחתרת". מהו הדבר שהסב את התמורה הקיצונית הזאת במשך עשרה שבועות? ברור בהחלט, כי בחוגי השלטון חלה תזוזה ניכרת לצד הבורגנות הליברלית. ואלו רוחם של ההמונים, דוקא בתקופת זו, אפריל-יולי, נהפך במידה ניכרת לצד הבולשביקים.

שני התהליכים המנוגדים הללו התפתחו מתוך זיקת גומלין רבה. במדה שהפעלים והחיילים נתלכדו מסביב לבולשביקים, בה במדה הוכרחו הפשרנים להגביר את סיועם לבורגנות. באפריל יכלו עדיין מנהיגי הועד הפועל, בדאגתם להשפעתם, לפסוע פסיעה אחת לקראת ההמונים ולהשליך מן הספינה את מיליוקוב, שהובטח, אמנם, בחגורת-הצלה נאמנה. ביולי נפרעו הפשרנים מן הבולשביקים יחד עם הבורגנים והאופיצרים. משמע, גם הפעם נסתבב השינוי ביחסי הכוחות על ידי מהפך הכוח הפוליטי הבלתי יציב ביותר, היא הדימוקרטיה הבורגנית, שנשטה נטיה גסה לצד הקונטר-מהפכה הבורגנית. ואם כן, הצדקו הבולשביקים שנספחו להפגנה וקבלו על עצמם את אחריותה? בשלשה ביולי פרש טומסקי אח רעיונו של לנין: "אני אפשר לדבר עכשיו על הפגנה ולהמנע ממהפכה חדשה". ואם כן, מה טעם יצאה המפלגה כמה שעות לאחר כך לעמוד בראש ההפגנה המזוינת, ולא עוררה כלל את האנשים למהפכה חדשה? הדוקטרינר יראה במעשה זה חוסר עקביות, ואולי גם את הגרוע מזה: את קלות-הדעת הפוליטית. כך שפט, למשל, סוחאנוב, ב"זכרונותיו" יש תשעה קבים של לגלוג על היסוסי ההנהגה הבולשביטית. אבל ההמונים מתערבים במאורעות לא על פי הוראות דוקטריניות, אלא בשעה שהדבר היא תוצאת התפתחותם הפוליטיות. ההנהגה הבולשביטית הבינה, כי רק מהפכה חדשה עלולה לשנות את התנאים הפוליטיים. אלא שהפעלים והחיילים עדיין לא הבינו את הדבר. ההנהגה הבולשביטית ראתה בבירור, כי לכוחות המלוואים העצומים צריך לתת שהות כדי שיסיקו את מסקנותיהם מן האוואנטורה הזאת. ומתוך כך היה ראדיקליזם-המטרה משמש אצלם בערבוביה עם השליות בדבר דרכי הפעולה. אזהרותיהם של הבולשביקים לא השפיעו. פועלי פטורגראד וחייליה יכלו ללמוד ולבחון את נסבות הדברים רק מנסיונם. וההפגנה המזוינת היתה להם לנסיון. אך לא בטובתם של ההמונים עלול המבחן ליהפך למערכה מכרעת ועל ידי כך לתבוסה מכרעת. ובתנאים אלה לא יכלה המפלגה להוסיף ולעמוד מן הצד. לרחוץ כפים בנקיון על ידי מתן עצות אסטרטגיות משמע להסגיר את הפועלים והחיילים אל אויביהם. מחובתה של מפלגת ההמון היה לעמוד בדרך שבה עמד ההמון כדי לא להאמין, כמוהו, במדוחים ובכל זאת לסייע לו להסיק את המסקנות ההכרחיות במיעוט אבידות ככל האפשר... טרוצקי השיב בעתונות למקטרגים הרבים עד אין מספר: "אין אנו רואים חובה לעצמנו להצטדק לפני מישוהו על שלא פרשנו ולא עמדנו מן הצד עד יעבור זעם, כדי להניח לגינראל פולובצב "לדבר" עם המפגינים. על כל פנים התערבותנו לא היתה עלולה להרבות את מספר האבידות מאיזה צד שהוא ואף לא להפוך את ההפגנה המזוינת והאנדרלמוסית למרד פוליטי". את הפרוטוטיפוס של ימי יולי מוצאים אנו בכל המהפכות הקודמות, שסיומיהן שונים זה מזה, אך כולם כאחד רעים, ורבים מהם פורעניים.

אטפה כזאת נעוצה במיכניקה הפנימית של המהפכה הבורגנית, במדה שהמעמד, המחרף את נפשו להצלחתה יותר מאחרים, מקוה לקבל ממנה הרבה מאד ומקבל ממנה פחות מאחרים. הסיבה והמסובב של התהליך הזה ברורים בהחלט. מעמד בעלי-הרכוש, שהמהפכה מעלה אותו לשלטון, נוטה להאמין, כי על ידי כך השלימה המהפכה את יעודה, וכל עיקרה של דאגתו היא להוכיח לכוחות הריאקציה את נאמנותו. הבורגנות "המהפכנית" מבעירה את חמת המון העם במעשיה שהיא עושה לשם מציאת חן בעיני

המעמדות שהיא עצמה מיגרה אותם. יאוש ההמונים ממחר לבוא, בטרם יספיק החלוץ העובר לפנייהם להרגע מן הקרבות המהפכניים. נדמה לו, לעם, כי אם יכה מכה אחת נוספת, יצליח להשלים או לתקן את אשר עשה קודם בתקיפות בלתי מספקת. מכאן ההעפלה לחולל מהפכה חדשה בלי הכשרה, בלי תכנית, בלי דאגה לכחות מלוואים, בלי מחשבה תחילה על תוצאות הדבר. מאידך גיסא עומד חלק הבורגנות שהגיע לשלטון וכאילו מצפה להתפרצות סוערת מלמטה, כדי לנסות ולהכות את העם מכה נצחת. זהו היסוד הסוציאלי והפסיכולוגי לאותה תוספת מהפכה-למחצה, שהיתה כמה פעמים בהיסטוריה לנקודת מוצא לקונטר-מהפכה מנצחת. ב"ז ביולי 1791 הרג לאפאייט בשדה מארס את הריפובליקנים שהשתתפו בהפגנה השקטה וניסו להביא את בקשתם לפני האסיפה הלאומית, שהיתה מחפה על נכלי שלטון המלך, כשם שהפשרנים הרוסים חיפו לאחר 126 שנה על נכלי הליבראליים. הבורגנות הרויאליסטית האמינה, כי אם יכוונו את השעה בשפיכת-הדמים, יצליחו להכות מכה נצחת את מפלגת המהפכה. הריפובליקאים, שעדיין לא הרגישו את עצמם חזקים במדה המאפשרת נצחון, השתמשו מן הקרב, ועשו בחכמה. הם גם נזדרזו למשוך ידם מבעלי הפטיציה, והמעשה הזה היה, על כל פנים, בלתי הוגן ומוטעה. משטר הטירור הבורגני הכריח את היעקובינים לכלוא את פעולתם משך כמה חדשים. רובספייר מצא מקלט אצל הנגר דיופלה; דימולן הסתתר. דאנטון עשה כמה שבועות באנגליה. אך הפרובוקאציה הרויאליסטית נכשלה בכל זאת; השפטים שעשו בשדה מארס מנעו את הנצחון מן התנועה הריפובליקאנית. למהפכה הצרפתית הגדולה היו, איפוא, ימי יולי משלה, גם במשמען הפוליטי וגם במשמען התאריכי של המלים הללו.

כעבור 57 שנים חלו "ימי יולי" של צרפת להיות ביוני וקבלו אופי הרבה יותר כביר וטראגי. "ימי יוני" של שנת 1848 עלו בכוח שאין להתגבר עליו מתוך מהפכת פברואר. בשעות נצחונה הכריזה הבורגנות הצרפתית על זכות העבודה, כשם שהבטיחה משנת 1789 ואילך חמדות טובות הרבה, וכשם שנשבעה בשנת 1914, כי זו לה בפעם האחרונה שהיא עושה מלחמה. מזכויות העבודה המרהיבות יצאו בתי-מלאכה צבוריים עלובים, ש-100,000 פועלים, אשר כבשו את השלטון לבעליהם, קבלו בהם 23 סו ליום. לא עברו שבועות מרובים, והבורגנות הריפובליקאית, הבזבזנית במליצות וקמצנית בכסף, לא מצאה די מלים של זלזול לגנות בהן את "האוכלים לחם חנם", שהתפרנסו ברעב מלחם הצבור. עודף ההבטחות בפברואר וזדון הפרובוקאציות לפני יוני משקפים את התכונות הלאומיות של הבורגנות הצרפתית. אבל גם בלעדי זאת לא יכלו פועלי פאריס, אשר רובי פברואר בידם, שלא להגיב על הסתירה שבין התכנית הנהדרת ובין המציאות העלובה, על הניגוד הקשה מנשוא, שפגע יום יום בקיבתם ובמצפונם. באיזו כוונה מחושבת, שקטה וכמעט בלתי מכוסה, לעיני כל החברה השולטת, הניח קאוויניאק למרד שיתפשט כדי שיכאוו אחר כך ביתר שאת. לא פחות משנים עשר אלף פועלים הרגה הבורגנות הריפובליקאנית, לא פחות מ-20,000 מהם כלאה בבית סוהר, כדי להוציא מלב השאר את האמונה ב"זכות העבודה" שהבטיחה בעצמה. בלי חשבון, בלי תכנית, בלי הנהגה היו ימי יוני של שנת 1848, והרי הם כרפלקס אדיר ומחויב המציאות של הפרוליטאריאט, שנתקפחו צרכיו האלמנטאריים ביותר ונכזבו תקוותיו הנעלות ביותר. דוכאו הפועלים שמרדו וגם לעז הוציאו עליהם. הדימוקראט השמאלי פלוקין, חברו לדעה של לדרי-רולן, אבי אביו של צרטלי, הוכיח לאסיפה הלאומית, כי המורדים נמכרו למלוכנים ולממשלות הזרות. הפשרנים של שנת 1848 לא הוזקקו כלל לאוירה של מלחמה כדי לגלות בכיסי המורדים זהב אנגלי ורוסי.

כך ישרו הדימוקראטים את המסילה לבונופארטיזם. הקשר בין התלקחותה הכבירה של הקומונה ובין מהפכת ספטמבר בשנת 1870 הוא כקשר שבין ימי יוני ובין מהפכת פברואר בשנת 1848, – מרדו של הפרוליטאריאט הפאריסי בחודש מארס היה פחות מכל מעשה חשבון אסטרטגי. הוא נסתבב על ידי צירוף-התנאים הטראגי, שהושלם באחת הפרובוקאציות שהבורגנות הצרפתית מפולפלת בהן כל פעם שהפחד מזרז את היצר הרע שלה. כדי לסכל את תכניתיה של הכנופיה השלטת, שראש מאוייה היה לפרק את הנשק מעל העם, בקשו הפועלים להגן על פאריס, ובפעם הראשונה ניסו להפכה לפאריס שלהם. הגווארדיה הלאומית נתנה להם את ההסתדרות הצבאית, הדומה מאד לאחותה הסובייטית, ואת ההנהגה הפוליטית בדמות הועד המרכזי. מפני התנאים האובייקטיביים הבלתי נאותים ומפני טעויות פוליטיות שנעשו הועמדה פאריס כצד שכנגד לכל צרפת. ערי השדה לא הבינוה, לא תמכו בה, ובמידת-מה גם בגדו בה, והיא נפלה בידי אנשי וורסיליה המשתוללים, שמאחורי גבם עמדו ביסמארק ומולטקה. האופיצרים הפרוצים והמוכים של נאפוליון השלישי היו תלויים שאין דוגמתם, משרתיה של מאריינה המעונגה, אשר הפרוסים בקלגסיהם חלצוה זה עתה מבין זרועותיו של בונאפארט⁵ המדומה. המחאה הרפלקטיבית, שמיחה הפרוליטאריאט של הקומונה הפאריסית על התרמית שבמהפכה הבורגנית, עלתה בפעם הראשונה למדרגה של מהפכה פרוליטאריאית, אך היא עלתה כדי לשוב ולרדת מיד. גם השבוע הספארטאקי ביאנואר 1919 בברלין משתייך לסוג זה של חצאי-מהפכות בבין-הזמנים, דוגמת ימי יולי בפטרוגראד. מכיון שהפרוליטאריאט הוא רוב מנינה של האומה הגרמנית, ביחוד במשקה, ממילא מסרה מהפכת נובמבר את הסובירניות הממלכתית מסירה אבטומטית לידי מועצת הפועלים והחיילים.

אבל מבחינה פוליטית היה הפרוליטאריאט מזהה עם הסוציאלי-דימוקרטית שחזרה וזיהתה את עצמה עם המשטר הבורגני. המפלגה הבלתי תלויה תפסה במהפכה הגרמנית את המקום שתפסו ברוסיה הס-ר.ים והמנשביקים, ולא חסרה אלא מפלגת הבולשביקים. מתשעה בנובמבר ואילך היה כל יום מחזק בלב הפועלים הגרמנים את ההרגשה הברורה, כי משהו משתמש מידיהם, נגרע, נגר מבין לאצבעות. השאיפה לשמור על ההישגים, להתבצר, להשיב מלחמה שערה גברה מיום ליום. ואכן, טנדנציה זו של התגוננות היתה שורש מלחמות יאנואר 1919. שבוע הספארטאקים התחיל לא כטכסיסה האסטרטגית של המפלגה, אלא כפרי לחץ של מרי הנפש שבתחתיות. הוא נסב על ענין של מה בכך, ענין כהונתו של נשיא המשטרה, אף על פי שלפי המגמה היתה זו אתחלתא דמהפכה חדשה, שתי ההסתדרויות, שהשתתפו בהנהגה, הספארטאקים והשמאליים הבלתי תלויים, נבוכו והרחיקו לכת יותר משרצו, ואף על פי כן עד גמירא לא הלכו. עדיין חלשים היו הספארטאקים מכדי שיוכלו לכלכל את מעשיהם בהנהגה עצמית.

הבלתי תלויים השמאליים נרתעו מפני אמצעים, שרק הם עלולים היו לקרב את הקץ, הססו ועשו את המרד בתחבולות, ומרד ומשא ומתן דיפלומטי שמשו בערבוביה.

לפי מספר חלליה רחוקה תבוסת יאנואר כרחוק מזרח ממערב מן המספרים העצומים של "ימי יולי" בצרפת. אבל לא בספירת חללים והרוגי מלכות בלבד נאמד הערך הפוליטי של התבוסה. דיה העובדה, כי המפלגה הקומוניסטית הצעירה נמצאה ערופת ראש מבחינה פיזית, והמפלגה הבלתי תלויה הוכיחה, כי אין היא מסוגלה, לפי עצם מהותם של המתודים שלה, להנחיל נצחון לפרוליטאריון. אם נבוא לדון על "ימי יולי" בגרמניה בהשקפה רחבה יותר, נמצא כי היא התחוללה לא בבת אחת: שבוע יאנואר 1919, ימי מארס 1922, נסיגת אוקטובר 1923. כל דברי הימים של גרמניה מכאן ואילך הם פועל-יוצא מן המאורעות הללו. המהפכה שלא הושלמה נתגלגלה בפאשיזם.

עכשיו, בשעה שנכתבים הטורים הללו – ראשית מאי 1931 – מכשירה מהפכת ספרד, הנקיה מדם, השקטה, הנהדרת (רשימת הכינויים אחת היא בכל עת ובכל מקום) את "ימי יוני" שלה, על פי הלוח הצרפתי, או "ימי יולי", על פי הלוח הרוסי. הממשלה הזמנית במאדריד, הטובלת בים של מליצות, הנראות לעתים קרובות כתרגום מן הלשון הרוסית, מבטיחה לעשות מעשים גדולים לתקנת חוסר העבודה ומצוקת הקרקע, אך אין היא מעיזה לשלוח יד ולרפא אפילו נגע אחד מן הנגעים הסוציאליים הנושנים. הסוציאליסטים הקואליציוניים מסייעים לריפובליקאים להשבת את תפקידי המהפכה. וכי קשה לראות מראש את התגבורת הקדחתנית של חמת הפועלים והאכרים? אי-ההתאמה שבין הלך המהפכה ההמונית ובין הפוליטיקה של המעמדות השליטים החדשים – הנה שורש הסכסוך שאין לו תקנה והוא עתיד בהתפתחותו להמיט כליה על המהפכה הראשונה, היא מהפכת אפריל, או להביא לידי מהפכה שניה. אף על פי שעיקר המונם של הבולשביקים הרוסים הרגיש ביולי 1917, כי עדיין לא הגיעה השעה לעבור את הגבול המסוים, בכל זאת לא היתה אחדות גמורה בהלך הרוחות. רבים מן הפועלים והחיילים נוטים היו לראות בפעולות המתחוללות את המערכה המכרעת. בזכרונותיו, שנכתבו כעבור חמש שנים, מדבר מטלב על מהות המאורעות בלשון זו: "עיקר טעותנו במרד הזה היה שהצענו לוועד הפועל הפשרני שיקח את השלטון בידו... חובתנו היתה לא להציע, אלא לכבוש לנו את השלטון. טעותנו השניה היא, כי במשך שני מעת-לעת כמעט היינו מהלכים בסך בחוצות העיר במקום לקום ולכבוש תיכף ומיד את כל המוסדות, הארמונות, הבנקים, בתי התיבות, הטלגרף, לאסור את כל הממשלה הזמנית" וכו'. אשר למרד – לית מאן דפליג. אבל להפוך את תנועת יולי למרד משמע לקבור את המהפכה קבורה ודאית. האנארכיסטים שעוררו לקרב הסתמכו על זה ש"גם מרד פברואר התחולל בלי הנהגת המפלגות". אבל למרד פברואר היו תפקידים מוכנים שנקבעו במלחמת דורות, ומאחוריו עמדו חברה ליבראלית אופוזיציונית ודימוקראטיה, שהיו מוכנות ומזומנות לרשת את השלטון. לא כן תנועת יולי שהוצרכה לפלס לעצמה ערוץ היסטורי חדש מראשיתו. כל החברה הבורגנית, לרבות הדימוקרטית הסובייטית, היתה שנואה עליו תכלית שנאה. את ההבדל העיקרי הזה בין תנאי המהפכה הבורגנית ובין תנאי המהפכה הפרוליטארית לא ראו האנארכיסטים ואולי לא הבינו.

אילו התעקשה מפלגת הבולשביקים ועל סמך ההערכה הדוקטרינרית של תנועת יולי, כ"תנועה שאינה בזמנה", פנתה עורף להמונים, כי עתה היה מרד-למחצה זה נתון בהכרח בידי ההנהגה המפורדת והמפולגת של האנארכיסטים, האוואנטוריסטים, מליצי היושר המקריים של חמת ההמונים, וממילא היה שותת דם וגוסס גסיסה עקרה. ולהיפך: אילו עמדה המפלגה בראש התותחנים ופועלי סוטיילוב ואילו חזרה בה מהערכתה את נסבות הדברים בכללותם וסרה אל דרך הקרבות המכריעים, כי עתה קבל המרד בלי שום ספק תנופה אמיצה, והפועלים והחיילים בהנהגת הבולשביקים היו כובשים את השלטון, אבל רק כדי להכשיר את תבוסתה הגמורה של המהפכה. בניגוד למרד פברואר לא היתה שאלת השלטון במאסשטאב הלאומי נפתרת על ידי נצחון פטרוגראד; ערי השדה לא היו משיגות את המטרופולין; החזית לא היתה מבינה ולא היתה מקבלת את המהפכה; מסילות הברזל והטלגרף היו משמשים את הפשרנים נגד הבולשביקים; קרנסקי והמפקדה הראשית היו מוכוננים את השלטון בחזית ובערי השדה; פטרוגראד היתה נתונה במצור; בין חומותיה היתה מתחילה התנוונות; הממשלה היתה יכולה להעלות על פטרוגראד המוני חיילים רבים, – ובתנאים האלה היה המרד נגמר בטראגדיה של הקומונה הפטרוגראדית. רק ההתערבות של הבולשביקים מנעה – על פרשת הדרכים ההיסטורית ביולי – את שני האופנים של הסכנה הפאטאלית: ברוח ימי יוני 1848 וברוח הקומונה הפאריזית בשנת 1871. מתוך שהעיזה המפלגה ועמדה בראש התנועה, ניתנה לה האפשרות לעצור את ההמונים בשעה שההפגנה התחילה ליהפך למלחמת הכרעה בין הכוחות. גדולה וקשה היתה המכה שהוכו ביולי ההמונים והמפלגה, אך זו לא היתה מכה נצחת. מספר הקרבנות היה לעשרות ולא רבבות. לא ערוף ראש ולא נטול דם יצא המעמד מן המבחן הזה. הוא שמר את כוחות המלחמה שלו במילואם, והם למדו הרבה.

בימי מהפכת פברואר באה לידי גילוי כל עבודת ההכשרה, שעשו הבולשביקים במשך שנים רבות, והפועלים המתקדמים, שנתחנכו על ברכי המפלגה, תפסו את מקומם בקרב; אבל הנהגה בלתי אמצעית של המפלגה לא היתה עדיין. במאורעות אפריל גילו סיסמותיה של המפלגה את כוחן הדינאמי, ואלו התנועה גופה התחוללה מעצמה. ביוני נתגלתה השפעתה העצומה שלהמפלגה, אלא שההמונים פעלו עדיין במסגרת של הפגנה אשר מבחינה רשמית קבעה האויבים. רק ביולי, לאחר שהרגישה בעצמה את גודל הלחץ של ההמונים, יוצאת מפלגת הבולשביקים השערה כנגד כל שאר המפלגות; ולא רק בסיסמותיה, אלא גם בהנהגתה הארגונית היא קובעת את אופיה היסודי של התנועה. ערכו של החלוץ המלוכד מוכיח לראשונה את כל עוזו בימי יולי, כשהמפלגה שומרת – במחיר יקר – את הפרוליטאריון מחורבן ומכליה ומבטיחה את עתיד המהפכה ואת עתיד עצמה.

"אין ספק, – כתב מיליוקוב על הערך של ימי יולי לבולשביקים – כי בתורת חזרה טכנית הועיל להם הנסיון הרבה מאד. הוא הוכיח

להם, מי ומי הם האלמנטים שיש לשתפם בפעולה, איך צריך לארגן את האלמנטים הללו, ולבסוף: מהו כוח ההתנגדות של הממשלה, המועצה ופולגות הצבא... היה ברור, כי בבוא השעה לחדש את הנסיון, יעשוהו הבולשביקים במחשבה תחילה ובאופן שיטתי יותר".

הדברים הללו מציינים נכונה את ערכו של נסיון-יולי בהתפתחות הבולשביקים להבא. אבל בטרם תשתמש בלקח שנתנו לה ימיו, הוכרחה המפלגה להתענות כמה שבועות קשים מאד, שבהם סברו האויבים קצרי הראות, כי כוחו של הבולשביזם נשבר בהחלט.

פרק ג: חדש השטנה הגדולה

בארבעה ביולי, בשעות הלילה, כששתי מאות החברים של שני הועד"פ, של מועצת הפועלים והחיילים ושל מועצת האכרים, התלבטו בין שתי ישיבות, ששתייהן כאחת עקרות, הגיעה אליהם השמועה המסתורית: נתגלו התעודות על קשר שבין לנין ובין המפקדה הגרמנית הראשית; מחר יפרסמו העתונים את התעודות המוכיחות. החרטומים זעופי-הפנים של הנשיאות, שחצו את האולם בדרכם אל אחורי הפרגוד, מקום שם נמשכות התיעצויות בלי הפסק, משיבים בבלי-רצון ובהשתמטות גם על שאלותיהם של האנשים הקרובים אליהם. בהלה תוקפת את הארמון הטאברי שנתרוקן כמעט מקהל. לנין – משרתה של המפקדה הגרמנית? תמהון, פחד, שמחה לאיד מלקטים את הצירים לכנופיות כנופיות נרגשות. "מאליו מוכן – כותב בזכרונותיו סוחאנוב, שהיה עוין מאד את הבולשביקים בימי יולי – כי איש מכל המקושרים באמת אל המהפכה לא הטיל ספק אפילו רגע קט בהבלותן של השמועות".

אך אנשים בעלי עבר מהפכני היו כמות מבוטלת בין חברי הועד הפועל. מהפכני מארס, אלמנטים מקריים, שנספחו בנחשול הראשון, היו רוב מנין אפילו במוסדות ההנהגה של המועצה. בין הקרתנים, לבלרי המחוז, החנוונים, היו צירים שריח של מאה-שחורה נדף מהם. הללו הרחיבו פיהם מיד: הם ראו את הדבר מראש! אשר חששו – קם והיה! ראו המנהיגים, כי הדברים קבלו פתאום צורה חמורה כל כך, נבהלו וניסו להתמהמה. צ'חאידזה וצרטל טלפנו למערכות העתונים והציעו להן שימנעו מלפרסם את מעשה לנין, משום שהוא "לא נתברר". המערכות לא העיזו לעבור על "הבקשה" שבאה מן הארמון הטאברי – כל העתונים, חוץ מאחד: העתון הקטן והצהוב של אחד מבני סבורין, המו"ל האדיר של "נובויה וורמיה", שהביא לפני קוראיו למחרת הבוקר תעודה, המשתמעת כרשמית, בדבר הוראות וכסף שקבל לנין מאת הממשלה הגרמנית. ומיד נפרץ גדר האיסור, ולאחר יום היתה כל העתונות מלאה סנסציה זו. וכך קמה והיתה האפיזודה, אשר לא תאמן כי תסופר יותר מכל מקרי השנה הזאת, המופלגת במאורעות: מנהיגי מפלגה מהפכנית, שבמשך עשרות בשנים היו חייהם מלחמה בלתי פוסקת בשליטים, העטורים והבלתי עטורים בכתר מלכות, תוארו בפני בני הארץ ובפני כל העולם כולו כסוכניו השכירים של הוהנצולרן. שטנה עצומה מאין דוגמתה נזרקה לתוך המוני העם, שרובם המכריע שמעו בפעם הראשונה לאחר מהפכת פברואר את שמותיהם של מנהיגי הבולשביקים. השטנה נעשתה גורם פוליטי ראשון-במעלה. ומשום כן מן ההכרח הוא לעמוד ביתר פרטות על המיכניקה שלה. מקור ראשון לתעודה סנסציונית זו היתה עדותו של אחד ששמו ירמולנקו. דמותו של הגבור הזה מצטיירת כל צרכה בפרטים הרשמיים: למן המלחמה היאפאנית ועד שנת 1913 – סוכן הלשכה לרגול-שכנגד; בשנת 1913 – הודח ממשרתו, מפני סיבה שלא נתבררה מהותה, בשאתו את התואר קצין פשוט. בשנת 1914 נתגייס לצבא; בגבורה רבה הלך בשבי וריגל בשם המשטרה את שבויי המלחמה. אבל תנאי החיים במחנה ההסגר לא היו לפי טעמו של הבלש, ואז "תקפו עליו הפצרות חבריו" – כדברי עדותו – והוא נשכר לגרמנים, מתוך כוונות פאטריוטיות, כמובן. פרשה חדשה התחילה בחייו. בכ"ה באפריל "העבירו" שלטונות הצבא הגרמני את הפראפורשצ'יק הזה דרך החזית הרוסית כדי שיפוצץ גשרים, ירגל, ילחם לעצמאותה של אוקריינה ויסיף לרעיון השלום הנפרד. האופיצרים הגרמנים, הקפיטנים שדיצקי וליברס, שעשו עם ירמולנקו קנוניא בענין זה הודיעו לו, בין השאר ובדרך אגב, בלי שום צורך מעשי, אלא, כנראה, לשם חיזוק רוחו, כי מלבד הקצין הפשוט בכבודו ובעצמו יפעל בכוון זה ברוסיה גם... לנין. וזהו יסודו של כל הענין.

מהו הדבר או מי הוא האיש, שהכניס בפיו של ירמולנקו את עדותו של לנין? מכל מקום, לא האופיצרים הגרמנים. השואת התאריכים והעובדות מכניסה אותנו לתוך מעבדתו השכלית של הפראפורשצ'יק. בארבעה באפריל פרסם לנין את עיקריו המפורסמים, שמשמעם היה הכרזת מלחמה במשטר פברואר. ב-20–21 בו סודרה הפגנה מזוינת נגד המשכת המלחמה. ההסתה נגד לנין התחוללה כסופה וסער. בכ"ה בו "הועבר" ירמולנקו דרך החזית, ובמחצית הראשונה של חודש מאי מצא מין את מינו והוא נתקשר עם הבולשת שעל יד המפקדה הראשית. המאמרים בעתונות, המשתמעים לשני פנים ומוכיחים, כי הפוליטיקה של לנין מועילה לקיסר הגרמני, העלתה על הדעת מחשבה, כי לנין הוא סוכן גרמני. האופיצרים והקומיסארים, במלחמתם עם "הבולשביזם" הנמרץ של החיילים שבחזית, הקפידו עוד פחות מזה על לשון נקיה כל פעם שהשיחה נסבה על לנין. מיד הטיל ירמולנקו את עצמו לתוך הנחשול הזה. הַבְּדָה מלבו את הפסוק הדחוק על לנין? הנתנו בפיו את הדברים האלה פלוני ואלמוני, שהשפיעו עליו מן הצד, או הפסוק נתחבר על ידי פקידי הריגול-שכנגד בשותפות עם ירמולנקו, – אין זה חשוב כל כך. הבקוש לדברי לעז על הבולשביקים היה מרובה מאד-מאד, וההצעה היה מחויב-המציאות. מנהל המפקדה הראשית, הגינראל דניקין, העתיד להיות הגינראליסימוס של הלבנים במלחמה האזרחית, ואשר לפי שיעור קומתו לא עלה הרבה על סוכני הריגול-שכנגד מיסודו של

הצאר, יחס או העמיד פנים שהוא מיחס ערך רב לדברי עדותו של ירמולנקו, ובששה במאי שלחם אל המיניסטר לעניני הצבא בצירוף מכתב-לוואי כראוי. קרנסקי, כפי שיש לשער, לקח דברים עם צרטלי או צ'חאידזה, שודאי הוכרחו לעצור ברוחו הנדיבה: וזוהי, כנראה, הסיבה שהענין הופסק. ברבות הימים כתב קרנסקי, כי אמנם ציין ירמולנקו את הקשר שבין לנין לבין המפקדה הגרמנית, אך "בלי הוכחה מספקת". במשך חודש וחצי היה הדו"ח של ירמולנקו-דניקין שמור בגניזה. משרד הריגול-שכנגד פטר את ירמולנקו מאין צורך בו, והפראפורשצ'יק שם את פניו למזרח הרחוק להוציא בין את הכסף שקבל משני מקורות גם יחד.

אבל מאורעות ימי יולי, שהוכיחו את סכנת הבולשביזם האיומה במלוא שיעורה, הכריחו את האנשים להעלות מן הנשיה את עדותו של ירמולנקו. הוא הוזמן לבוא תיכף ומיד מבלאגובשצ'נסק, אך ממיעוט כח הדמיון לא השכיל, עם כל הזירוזים שזירזוהו, להוסיף אפילו קורטוב-מה על דברי עדותו הקודמת. אבל בעת ההיא כבר היו מוסדות המשפטיים והריגול-שכנגד עושים את פעולתם. בענין הקשרים הפליליים של הבולשביקים נחקרו פוליטיקאים, גינראלים, ז'אנדארמים, סוחרים, ושאר אנשים מכל המקצועות. שוטרי החרש הסולידיים של הצאר כלכלו את מעשיהם בחקירה זו ביתר זהירות מבאי כוח היוסטיציה הדימוקרטית הטירונית אשר מקרוב באו. וראש הבולשת הפטרוגראדית לשעבר, גינראל גלובאצ'ב הישיש, כתב: "בידי הבולשת, על כל פנים בימי שרותי, לא היו ידיעות על לנין, שפעל ברוסיה לרעתה ובכספי גרמניה". איש הבולשת השני, יאקובוב, ראש מחלקת הריגול-שכנגד במחוז הצבאי של פטרוגראד, העיד: "איני יודע כלום על הקשר שבין לנין וחבריו-לדעה ובין המפקדה הראשית של גרמניה. כמו כן אין לי ידיעה על הכסף שבו עשה לנין את פעולתו". ממוסדות הבולשת הצארית, שהתחקו אחרי הבולשביזם מיום הופעתו, לא הצליחו האנשים להציל שום דבר שיהא בו מן המועיל. אבל, כשאנשים טורחים ומחפשים ימים רבים, וביחוד כשהם מזוינים בכוח שלטון, הרי סוף סוף הם מוצאים משהו. אחד ששמו בורשטיין, סוחר לפי יחוסי הרשמי, עורר את הממשלה הזמנית ליתן את דעתה על "הסתדרות הריגול הגרמנית בשטוקהולם, שבראשה עומד פארבוס", סוציאל-דימוקראט גרמני ידוע מיוצאי רוסיה. לפי עדותו של בורשטיין, היה לנין מקושר עם ההסתדרות הזאת באמצעותם של המהפכנים הפולנים, גאנצקי וקולובסקי. ברבות הימים כתב קרנסקי: "הידיעות הרציניות מאד, אבל, לצערנו, בעלות אופי ריגולי ולא משפטי, צריכות היו לקבל את אישורן הודאי עם בואו של גאנצקי, שעמד להאסר על גבול רוסיה ולהתחיל לעדות חותכת נגד המפקדה הבולשביסטית".

קרנסקי ידע מראש, מי עתיד להפך ולמה הוא עתיד להפך. דברי עדותו של בורשטיין נסבו על הפעולות המסחריות של גאנצקי וקולובסקי בין פטרוגראד לשטוקהולם. אלה היו עסקי מסחר בימי המלחמה, שבהם השתמשו, כנראה, בכתב סתרים, וכל שייכות לא היתה להם לעניני פוליטיקה. ולמפלגת הבולשביקים לא היתה כל זיקה לעסקי מסחר אלה. בעתונות נזפו לנין וטרופצקי בפארבוס, שצירף מסחר טוב עם פוליטיקה גרועה, ועוררו את המהפכנים הרוסים לנתק כל קשר עמו. אך בתוך מערבולת המאורעות הזאת – למי היתה אפשרות לעמוד על כל הדברים האלה? הסתדרות מרגלים בשטוקהולם! – הדברים היו ברורים. והאש שהודלקה בלי הצלחה בידי הפראפורשצ'יק ירמולנקו, התלקחה מצד אחר. אמנם, גם הפעם השיב ראש מחלקת הריגול-שכנגד שעל יד המפקדה הראשית, הוא הנסיך טורקיסטאנוב, על שאלתו של החוקר לענינים מיוחדים, הוא אלכסנדרוב, כי – "בורשטיין הוא אדם לא-אמון-בו. בורשטיין הוא טפוס של בעל עסקים בלתי כשרים, שאינו מואס בשום התעסקות". אבל כלום יכול שמו הרע של בורשטיין לבטל את הנסיון להטיל דופי בשמו של לנין? לא, לא היסס קרנסקי ומצא, כי עדותו של בורשטיין היא "רצינית מאד", והחקירה הלכה עכשיו בעקבות שטוקהולם. עדויותיהם של הפראפורשצ'יק, ששרת שתי מפקדות בבת אחת, ושל בעל העסקים הבלתי כשרים אשר "לא-אמון-בו" – היו היסוד להאשמה הפאנטסטית ביותר שהאשימו מפלגה מהפכנית, אשר עם בן 160 מיליון התכוון להעלותה לשלטון. אבל איזו הדרך נתגלגלו לעתונות תעודות החקירה המוקדמת, ודוקא בשעה שהתקפתו הנכשלת של קרנסקי בחזית התחילה להפך לקאטאטרופה, והפגנת יולי בפטרוגראד הוכיחה את תגברתו הבלתי נעצרת של הבולשביזם? אחד האיניציאטורים של הפעולה הזאת, הקטיגור ביסאראבוב, התוודה ברבות הימים מעל עמודי העתונות, כי לאחר שנתברר הדבר, כי לממשלה הזמנית בפטרוגראד אין בהחלט כוח מזוין שתוכל לסמוך עליו, הוחלט במפקדת המחוז לנסות ולחולל בגדודים משבר פסיכולוגי בסם מעורר שפעולתו חזקה. "לבאי כוח הגדוד הפריאובראז'ני, הקרוב ביותר אל המפקדה, הודיעו על טיב התעודות; הנוכחים ראו בעליל את הרושם המזעזע שעשתה הידיעה הזאת, ומיד הוברר להם, איזה נשק אדיר יש בידי הממשלה". לאחר בחינה נסיונית מוצלחה זו נזדרזו בעלי המזימה ממוסדות היוסטיציה, המפקדה והריגול-שכנגד והודיעו את תגליתם למיניסטר לעניני המשפטים. פרברזב השיב, כי לפרסם הודעה רשמית אי אפשר, אך חברי הממשלה הזמנית "לא ישימו מכשולים לפני האיניציאטיבה הפרטית". שמותיהם של פקידי המפקדה או מוסדות המשפט נמצאו, ובצדק, בלתי מתאימים לתכלית זו: כדי לתת מהלכים לשטנה סנסציונית צריך היה למצוא "עסקן פוליטי". באיניציאטיבה פרטית הצליחו הזוממים למצוא בלי יגיעה יתירה את האיש הדרוש להם. המהפכן לשעבר, חבר הדומא השניה, הנואם הצעקני ומחרחר-הריב הנלהב, אלקסינסקי, היה זמן מה אחד מאנשי האגף השמאלי הקיצוני של הבולשביקים. לנין היה בעיניו אפורטוניסטן שאין לו תקנה. בשנות הריאקציה יסד אלקסינסקי קבוצה אולטרא-שמאלית מיוחדת, ובהיותו באמיגרציה עמד בראשה עד המלחמה, כדי לתפוס בראשיתה עמדה אולטרא-פטריוטית ולהיות מיד מומחה גדול להאשים כל אדם שהוא שמשו של הקיסר הגרמני. לשם כך עסק בפאריס במעשי-ריגול רבים בשותפות עם פאטריוטים, רוסים וצרפתים, מבני מינו. האגודה הפאריסית של עתונאי חו"ל, – היינו: הקורספונדנטים של מדינות ההסכמה והמדינות הנייטרליות, – שהיתה פאטריוטית מאד ולגמרי לא מן הצדקניות, הוכרחה להכריז בהחלטה מיוחדת, כי אלקסינסקי הוא משטין רע ולהקיאו מקרבה. מזוין בכתב-המלצה זה בא אלקסינסקי לפטרוגראד לאחר מהפכת פברואר וניסה, כאדם שמאלי לשעבר, לחזור לועד הפועל. ב"א באפריל החליטו המנשביקים, עם כל סלחנותם, לנעול את הדלת לפניו והציעו לו שינסה לטהר את עצמו ולכפר את עוונותיו. נקל היה לומר את הדברים האלה! משמצא אלקסינסקי, כי נקל לו יותר להטיל דופי באחרים מאשר לטהר את עצמו, נתקשר עם משרד הריגול-שכנגד וליצר הנכלים והמדנים שלו הובטחה תנופה ממלכתית. כבר במחצית השניה של חודש יולי התחיל ללכוד בפה-דבותיו גם את המנשביקים.

מנהיגם של המנשביקים, דן, יצא מגדר חֲפִיזוֹן ופרסם בעתונה הרשמי של המועצה, "איזווסטיה" (בכ"ב ביולי) מכתב מחאה: "... הגיעה השעה לשים קץ לעלילות האיש, שהוכרז עליו באופן רשמי, כי הוא משטין רע". וכי פלא הוא, כי פְּמִידָה, שירמולנקו ובורשטיין היו בה הרוח החיה, לא מצאה מתווך בינה ובין דעת הקהל אלא את אלקסינסקי זה דוקא? אכן, חתימת ידו פְּאָרָה את תעודת התגלית. מאחורי הפרגוד מיחו המיניסטרים-הסוציאליסטים על מסירת התעודות לדפוס, כשם שמיחו, אגב, גם שני המיניסטרים הבורגנים: ניקראסוב וטרשצ'נקו. ופרברזוב, שהממשלה בקשה להפטר ממנו גם בלאו הכי, הוכרח לצאת בדימוס ביום פרסום התעודות, הוא החמשה ביולי! המנשביקים היו מתהללים בדרך רמז, כי זהו נצחון. ברבות הימים אמר קרנסקי. כי המיניסטר הודח מכהונתו על שנזדרז יותר מדי בגילוי הסודות והפריע על ידי כך את מהלך החקירה. באותו יום נכנס זינובייב לשיבת משרד הועד הפועל ודרש ממנו, בשם הועד המרכזי של מפלגת הבולשביקים, שיאחז מיד באמצעים להסיר מעל שמו של לנין את הדופי שהטילו בו וימנע את תוצאות השטנה. לא יכול המשרד לדחות את הדרישה בדבר מינוי ועדת חקירה. וסוחאנוב כותב: "הועדה עצמה הבינה, כי הנושא לחקירה זו צריך להיות לא בגידתו של לנין ברוסיה, אלא המקור שממנו באה העלילה". אך הועדה נתקלה בהתחרותם הקנאית של מוסדות היוסטיציה והריגול-שכנגד, שהיו זכאים בהחלט להתנגד להתערבות זרים במקצועם. אמנם, עד כה היו מוסדות הסובייטים מכניעים בלי יגיעה יתירה את מוסדות הממשלה, כל פעם שראו צורך בכך. אך ימי יולי הזינו את השלטון תזוזה ניכרת כלפי ימין; ומלבד זאת לא נזדרזה הועדה, שנתמנתה מטעם המועצות, לפתור את השאלה, שהיתה בניגוד גמור לעניניהם הפוליטיים של נאמניה. הרציניים שבמנהיגי הפשרנים, בעצם רק המנשביקים, השתדלו להבטיח את אי-שייכותם הפורמאלית למעשה השטנה, אך לא יותר מזה. כל פעם שאי אפשר היה להם להשתמש מתשובה מפורשת, היו מתחמקים מן ההאשמה במלים קצובות; אך הם לא נקפו אצבע כדי להשיב אחור את החרב המשוחה ברעל, שהונפה מעל ראשי הבולשביקים. דוגמה פופולארית לפוליטיקה זו נתן לפני הנציב הרומי פילטוס. ולעצמו של דבר: כלום היתה להם ברירה לפעול בדרך אחרת ולא לבגוד בעצמם? הלא רק העלילה על לנין גרמה בימי יולי, שחלק מחיל המצב סר מעל הבולשביקים. אילו היו המנשביקים מקדשים מלחמה על השטנה הזאת, כי עתה, כפי שיש לשער, היה הגדוד האיזמאילובי מפסיק את שירת המארסלייזה לכבוד הועד הפועל וחוזר מיד לקסרקטין, ואולי גם לארמון קשסינסקה.

המיניסטר לעניני הפנים, צרטלי, שקבל על עצמו את האחריות למאסר הבולשביקים שהתחיל לאחר זמן מועט, ראה חובה לעצמו, אמנם מפני שסיעת הבולשביקים לחצה עליו, למסור מודעה בישיבת הועד הפועל, בהתאם לקו הכללי שנקטו המנשביקים, כי הוא עצמו אינו חושד במנהיגי הבולשביקים שהם עושים מעשי ריגול, אלא שהוא מאשימם בקשר ובמרד מזוין. ב"ג ביולי הציע ליבר לקבל החלטה, המפקירה, בעצם, את הבולשביקים, אך ראה חובה לעצמו להעיר: "כשאני לעצמי סבור אני, כי האשמה שהוטלה על לנין וזינובייב אין לה שום יסוד". הכל היו שומעים את ההודעות הללו בשתיקה ובפנים זועפות. בעיני הבולשביקים היו אלה דברי השתמטות, שאינם מוסיפים כבוד לבעליהם, בעיני הפאטריוטים – דברים מיותרים, משום שהם מזיקים. ב"ז ביולי דבר טרוצקי בישיבה המשותפת של הועדים הפועלים ואמר: "מתהווה אפירה קשה מנשוא, שגם אתם תחנקו בה כמונו. אנשים מטילים אשמות נמזות על לנין וזינובייב (קולות: "זוהי אמת!" רעש. טרוצקי ממשיך). משמע, כי יש באולם הזה אנשים, שהאשמה זו מתקבלת על דעתם. מצויים כאן אנשים שרק נצמדו למהפכה (רעש. במשך שעה ארוכה משתדל פעמון הנשיא להשקיט את האולם)... שלושים שנה נלחם לנין למהפכה. אני נלחם עשרים שנה לגאולת המוני העם מעבדותם. ואי אפשר שלא נשנא את המיליטאריזם הגרמני... לחשדנו בשטח זה יכול רק אדם שאינו יודע, מה זה מהפכן. בית הדין הגרמני דנני למאסר 8 חדשים על מלחמתי במיליטאריזם הגרמני... והדבר ידוע לכל. אל תרשו לאיש באולם הזה לומר, כי הננו שכירי גרמניה, משום שלא קולם של המהפכנים בלב ונפש הוא, אלא קולה של השפלות (מחיאות כפים)". כך תוארה האפיזודה הזאת בכתבי העת האנטיבולשביים של הימים ההם, – כתיבת העת של הבולשביקים נסגרו כבר. אך מן הראוי להסביר, כי מחיאות הכפים נשמעו רק מכסאות האגף השמאלי הקטן; חלק מן הצירים נהם נהמת משטמה, הרוב החריש.

אבל איש מכל אלה, אף לא מסוכניו של קרנסקי, לא עלה אל הבמה לתמוך בגירסה הרשמית של ההאשמה, או לפחות לחפות עליה בעקיפין. במוסקבה, – שהמלחמה בין הבולשביקים והפשרנים היתה בה בדרך כלל מתונה, על מנת להתאכזר שבעתים באוקטובר, החליטה הישיבה המשותפת של שתי המועצות, מועצת הפועלים ומועצת החיילים, ב-7 ביולי "להדפיס ולפרסם כרוז, שבו יצוין, כי האשמת סיעת הבולשביקים במעשי-ריגול היא שטנה ומזימה של הקונטר-מהפכה". המועצה הפטרוראדית, התלויה תלות ממשית יותר בקומבינציות של הממשלה, לא נקפה אצבע, אלא צפתה עד שיתפרסמו מסקנותיה של ועדת החקירה, שלא התחילה כלל בעבודתה. בחמשה ביולי שאל לנין בשיחתו עם טרוצקי: "היוציאונו להורג או לא?" רק כוונה כזאת יכלה להסביר את הגושפנקא הרשמית שניתנה לשטנה איומה זו. לנין חשב, כי האויבים מוכשרים לכצע את המעשה שהתחילו בו ובא לידי מסקנה: לא לפול בידיהם. במוצאי ששה ביולי בא מן החזית קרנסקי, מושפע כולו מן הגינראלים, ודרש לנהוג עם הבולשביקים ביד חזקה. סמוך לשעה השנייה בלילה החליטה הממשלה לתבוע לדין אה כל מנהיגי "המרד המזוין" ולפרק את הגדודים, שהשתתפו בהתקוממות. פלוגת צבא, שנשלחה לדירתו של לנין כדי לערוך בה חפוש ולאסור אותו, הוכרחה להסתפק בחפוש, כי הדייר כבר לא נמצא בדירתו.

לנין שהה עדיין בפטרוראד, אך הסתתר בדירת פועל ודרש מאת ועדת החקירה שתחקור אותו ואת זינובייב בתנאים המונעים מן הקונטר-מהפכנים כל אפשרות לטמון פח. בהודעה שנשלחה לוועדה כתבו לנין וזינובייב: "בבוקר (ביום הששי 7 ביולי) הודיעו לקאמינייב מן הדומא, כי הועדה תבוא היום אל הדירה שנקבעה בשעה שתים עשרה בצהרים. אנו כותבים את הטורים הללו בשעה 6 וחצי בערב אור ל-8 ביולי ומציינים, כי עד עכשיו לא באה הועדה ולא הודיעה שום דבר... לא עלינו תחול האחריות לדחוי החקירה".

השתמטות הועדה הסובייטית מן החקירה שהובטחה הוכיחה ללנין כמאה עדים, כי הפשרנים רוחצים בנקיון כפיהם ומניחים לגווארדיה הלבנה להפָרע מן הבולשביקים. האופיצרים והיונקרים, שהספיקו בינתיים לעשות שמות בבית הדפוס של המפלגה, היו מכים ואוסרים ברחוב כל אדם, שמיחה על האשמת הבולשביקים במעשי ריגול. או-אז החליט לנין החלטה גמורה להסתתר, לא מפני המשפטים אלא מפני השפטים האפשריים. ב-15 ביולי הסבירו לנין וזינובייב בעתון הבולשביקים בקרונושטאדט, שהשלטונות לא העיזו לסגרו, מה טעם אינם רואים אפשרות לעצמם להפקיד את גורלם בידי הַרְשֹׁת: "ממכתבו של מיניסטר המשפטים לשעבר, שנתפרסם באחד בשבת בעתון "נובויה וורמיה", נתברר בהחלט, כי "ענין" הריגול של לנין והאחרים היא תחבולת-זדון של מפלגת הקונטר-מהפכה. פרברזב מודה בגלוי, כי הוא נתן מהלכים להאשמה שאמתותה לא נבדקה, כדי להעלות את חמת (פסוק כצורתו) החיילים על מפלגתנו. זוהי הודאת האיש, שהיה אתמול מיניסטר לעניני המשפטים! ... בשעה זו אין ברוסיה שום ערובה למשפט-צדק. אדם, המוסר את עצמו לידי הרשות – מוסר את עצמו לידי מיליוקובים, אלקסינסקים, פרברזבים, לידי קונטר-מהפכנים שחמתם בוערת להשחית. כל ההאשמות נגדנו אינן בשבילם אלא סתם אפיזודה במלחמת האזרחים".

כדי שנבין עכשיו את פירוש המלה "אפיזודה" במלחמת האזרחים, דינו אם נזכור את אשר אירע לקארל ליבקנט ולרוזה לוקסנבורג. אכן, ידע לנין לראות את הנולד. בשעה שהתועמלנים של מחנה האויבים ספרו בגירסאות שונות, כי לנין ברח לגרמניה, ספק באנית-מוקשים ספק בצוללנית, נזדרזו רוב חברי הועד הפועל לדון את לנין לכף חובה על השתמטותו מן החקירה. הפשרנים הבליעו בשתיקה את משמעותה הפוליטית של ההאשמה ואת התנאים הפוגרומיים, שבהם ולשמם היא באה, והיו למליצי היושר של משפט-הצדק הצרוף. זו היתה העמדה שהפסדה מועט מכל העמדות שהיו עדיין באפשרותם. החלטת הועד הפועל מי"ג ביולי לא בלבד שקבעה, כי התנהגותם של לנין וזינובייב היא "פסולה בהחלט", אלא גם דרשה מסיעת הבולשביקים שתדון את מנהיגיה "לכף חובה, תיכף ומיד ובצורה החלטית וברורה". הסיעה דחתה פה-אחד את דרישת הועד הפועל. אבל במחנה הבולשביקים, על כל פנים במרומיה, היו פקוקים ביחס להשתמטותו של לנין מן החקירה. ואלו במחנה הפשרנים, לרבות השמאליים שבהם, עורר העלמו של לנין כעס כללי, שלא תמיד היתה בו צביעות, כפי שמעיד יחסו של סוחאנוב. יודעים אנו כי עוד מראשית הדברים לא פקפק סוחאנוב, שהתעודות שבידי משרד הריגול-שכנגד הן כתבי-שטנה.

"ההאשמה האוילית – כתב סוחאנוב – נמוגה כעשן. איש לא אישר ולא קיים אותה בראיה כלשהי. ואנשים חדלו להאמין בה". אך פליאה היתה בעיני סוחאנוב, היאך יכול לנין והיאך נתנו לבו להשתמט מן החקירה? "זה היה דבר מה מיוחד, שאין לו דוגמא ושאי אפשר להבינו. כל בן-תמותה היה דורש משפט וחקירה אפילו בתנאים הבלתי נאותים ביותר". כן, כל בן-תמותה, – אבל לא כל בן-תמותה עלול היה לשמש נושא לשצף-שנאתם של המעמדות השליטים. לנין לא היה בן-תמותה סתם, ואפילו רגע אחד לא שכח את האחריות המוטלת עליו. הוא ידע להסיק את כל המסקנות מנסבות הדברים וידע להתיחס בביטול אל פקוקי "דעת הקהל" לשם היעוד, שחיייו היו משועבדים לו. הדון-קישוטיות והעמדת הפנים – שתייהן כאחת היו זרות לו.

יחד עם זינובייב עשה לנין כמה שבועות בסביבות פטרוגראד, סמוך לקסטרוֹרְצֶק, ביער; מקום לינה וסתר מגשם מצאו בערימת קש. כמסיק הקטר עבר לנין את הגבול הפיני והסתתר בדירתו של הפוליצימיסטר ההלסינגפורסי, מי שהיה פועל בפטרוגראד; אחר כך עקר למקום הסמוך יותר לגבול הרוסי, היא העיר ויבורג. מסוף ספטמבר ואילך התגורר בסתר בפטרוגראד, כדי להופיע ביום המרד, לאחר שנעדר כמעט ארבעה חדשים מן הבמה הפומבית. החודש יולי נהפך לחודש השטנה הפרועה, המחפירה והמנצחת. באבגוסט כבר החלה הדבה להתנדף. בדיוק חודש לאחר שנעשה שימוש בשטנה, ראה צרטלי, הנאמן לעצמו, חובה לחזור ולומר בישיבת הועד הפועל: "למחרת יום המאסרים השיבותי בפומבי על שאלת הבולשביקים ואמרת: את מנהיגי הבולשביקים, הנאשמים בהסתה למרד 3–5 ביולי, אינני חושד בקשרים עם המפקדה הגרמנית". לומר פחות מזה אי אפשר. לומר יותר מזה – יש הפסד בדבר. העתונות של המפלגות הפשרניות לא נהגה לפנים משורת דבריו של צרטלי. אך מכיון שבו בזמן היא גם דנתה לכף חובה ובשצף-קצף את הבולשביקים, כמסייעים למיליטאריזם הגרמני, לפיכך היה קולם של עתוני הפשרנים מתערב במובן הפוליטי עם כל שאר העתונים, שהיו מדברים על הבולשביקים לא כעל "מסייעיו" של לודנדורף אלא כעל **שכיריו**. את הצלילים הרמים ביותר במקלה זו השמיעו הקאדטים. "רוסקייה ווידומוסטי", עתונם של הפרופיסורים הליבראליים במוסקבה, הודיע, כי בשעת החפוש במערכת "פראבדה" נמצא, כביכול, מכתב גרמני, שבו הבארון מן הגבול הפיני "מקדם בברכה את פעולת הבולשביקים" ומשער מראש, "איזו שמחה יעורר הדבר בברלין". הבארון הגרמני מן הגבול הפיני ידע היטב, מה הם המכתבים הרצויים לפאטריוטים הרוסים. ידיעות כאלה מלאו את עתונות החברה הרוסית הנאורה, שהתגוננה מפני הברבריות של הבולשביקים. ההאמינו הפרופיסורים ועורכי-הדין למוצאי פיהם? המעלה על דעתו השערה כזאת, על כל פנים לגבי המנהיגים במטרופולין, הרי זה ממעט מאד את מדת שכלם הפוליטי. אם לא נימוקים פרינציפיוניים ולא נימוקים פסיכולוגיים, הרי, על כל פנים, נימוקים מעשיים צריכים היו להוכיח להם את האולת שבהאשמה זו, – ובראש וראשונה: נימוקים פיננסיים. מסתבר, כי לסייע לבולשביקים יכלה הממשלה הגרמנית לא ברעיונות, אלא בכסף. והרי דוקא כסף לא היה לבולשביקים. בימי המלחמה היה מרכז המפלגה בחוץ-לארץ נאבק עם המצוקה הקשה, מאה פראנקים היו לו סכום עצום, כלי המבטא המרכזי היה מופיע אחת לחודש, לחדשים, ולנין היה מונה וסופר את האותיות בשקידה רבה, כדי שלא יצא מגבולות התקציב.

הוצאות ההסתדרות בפטרוגראד בימי המלחמה נאמדו בכמה אלפים רובל, שהוצאו בעיקר להדפסת עלונים בלתי ליגליים: במשך שנתיים וחצי הוצאו בפטרוגראד בסך הכל 300,000 טפסים. מאליו מובן, כי לאחר המהפכה נתרבו במידה ניכרת החברים והאמצעים הכספיים. הפועלים הפרישו בחפץ לב מכספם לטובת המועצה ומפלגת המועצה. "נדבות, תרומות שונות, מגביות והפרשות לטובת המועצה – ספר העו"ד בראמסון, מן העמלנים, בדו"ח שמסר בועדת המועצות הראשונה – התחילו להתקבל

למחרת יום מהפכתנו... והיה זה מחזה נוגע עד הלב בנהור המון אנשים אלינו, אל הארמון הטאברי, למן השכמת הבוקר ועד שעה מאוחרת בערב ובידם כסף התרומות". ועם הימים גדלת נכונותם של הפועלים להפריש מכספם לטובת הבולשביקים. אך עם כל גידולה המהיר של המפלגה והתרבות התרומות, היה העתון "פראבדה" הקטן בגדלו מכל עתוני המפלגות. זמן מה לאחר בוא לרוסיה כתב לנין לראדק, שישב בשטוקהולם: "כתוב מאמרים בשביל "פראבדה" על הפוליטיקה החיצונית – קצרים בתכלית הקיצור וברוח "פראבדה" (קצר, קצר המצע, ואנו מתלבטים ורוצים להגדילו)". ואף על פי שלנין הנהיג משטר חמור של קמוצים וחסכון, בכל זאת לא יכלה המפלגה להחליץ מן המצוקה. הקצבת שנים-שלושה אלפים רובל, לפי השער של ימי המלחמה, לטובת הסתדרות מקומית היתה בכל פעם פרובלימה קשה לוועד המרכזי. לצרכי משלוח העתון אל החזית היה הכרח לסדר פעם בפעם מגביות חדשות בין הפועלים. ואף על פי כן היו עתוני הבולשביקים מגיעים אל החפירות בכמות מועטת לאין ערוך מעתוני הפשרנים והליבראליים, והקובלנות על זה לא פסקו: "חיים אנו רק מן השמועה על דבר עתוניכם" – כתבו החיילים.

באפריל הוציאה הוועידה העירונית של המפלגה כרוז אל פועלי פטרוגראד, שיאספו במשך שלושה ימים סך של 75 אלף רובל אשר חסרו לקנית בית דפוס. נאסף סכום גדול מזה, והמפלגה רכשה, סוף סוף, בית דפוס משלה, הלא הוא הדפוס שהיונקרים עשו בו שמות. השפעת הסיסמאות של הבולשביקים גברה ונתפשטה כשריפה בשדה. אך האמצעים הכספיים לצרכי התעמולה הוסיפו להיות זעומים מאד. עוד פחות מזה אפשר היה למצוא תואנות לדבר בחייהם הפרטיים של הבולשביקים. ואם כן, מה תואנה נשארה להם? סוף סוף, לא כלום חוץ מנסיעתו של לנין דרך גרמניה. והנה דוקא עובדה זו, שהובאה לפני הקהל הבלתי בקי בדבר, כראיה לידידותו של לנין עם ממשלת גרמניה, הוכיחה את ההיפך: סוכן כשהוא נוסע דרך ארץ האויב, הרי הוא נוסע בסתר ובמניעת כל הסכנות; ורק מהפכן, הבטוח בעצמו בבטחון גמור, יכול היה להעזי ולעבור בפרהסיה על חוקי הפאטריוטיזם בימי המלחמה. ואף על פי כן לא נרתע המיניסטריון לענייני המשפטים וקבל על עצמו את התפקיד, השמור לרעה לבעליו: הרי לא לחנם זכה לרשת מן העבר את חבר הפקידים, שנתחנכו בתקופתה האחרונה של המונארכיה. כשאנשי המאה השחורה, שרצחו את צירי הדומא הליבראליים, לא היו נתפסים מעולם, אף על פי ששמותיהם נודעו בכל הארץ; כנגד זה העלילו בקיוב עלילת דם על יהודי עוזר בחנות. בחתימתם של החוקר במשפטים המיוחדים אלכסנדרוב והתובע הכללי קארינסקי, נתפרסמה בכ"א ביולי ההחלטה לתבוע לדין, באשמת בגידה במולדת, את לנין, זינובייב, קולונטאי ועוד כמה אנשים, ובתוכם הסוציאלי-דימוקרטי הגרמני הלפאנט-פארבוס. לפי הסעיפים הללו של החוק הפלילי, 51, 100, 108 – נתבעו אחר כך לדין גם טרוצקי ולונאצ'ארסקי, שפלוגות צבא אסרום בכ"ג ביולי. בהחלטה היה כתוב, כי מנהיגי הבולשביקים, "בהיותם אזרחים רוסים, עשו קנוניא בינם לבין עצמם ונתקשרו גם עם אנשים אחרים, ולשם עזר למדינות הלוחמות עם רוסיה, על ידי פעולות המזיקות לה, עשו חוזה עם סוכני הממלכות הנ"ל לסייע להרס ארגונו של הצבא הרוסי ופריעת "העורף" כדי להתיש את כוח המלחמה של הצבא. בכספים שקבלו מאת הממלכות הללו עשו לשם כך תעמולה בין האוכלוסין והצבא ועוררו אותם להמנע תיכף ומיד מפעולות צבאיות נגד האויב, וכמו כן סדרו ב-3-5 ביולי 1917 מרד צבאי בפטרוגראד לשם המטרה הנ"ל".

כל אדם היודע קרוא וכתוב, על כל פנים במטרופולין, ידע באיזה תנאים נסע טרוצקי מניו-יורק דרך כריסטיאניה ושטוקהולם ובא לפטרוגראד, ואף על פי כן האשים החוקר מטעם בית המשפט גם את טרוצקי בנסיעה דרך גרמניה. בקשה, כנראה, היוסטיצייה להסיר כל פקפוק ביחס לאמיתות התעודות, שהמציא לה משרד הריגול-שכנגד. המוסד הזה אינו בשום מקום בעולם בית היוצר לטהרת המוסר. ואלו ברוסיה היה משרד-הריגול שכנגד שער האשפות של המשטר הראספוטני. מפסלתם של האופיצירים, השוטרים, הז'נדרמים, סוכני הבולשת המגורשים נתלקטה הפמליא של המוסד הזה, הנתעב, המחוסר כל כשרון והכל-יכול. שרי-צבא, קאפיטנים וקצינים, שאינם מוכשרים לגבורות-מלחמה, ריכזו בידם את כל מקצועות החיים הצבוריים והממלכתיים, בכוננם בארצם משטר של פיאודליזם בולשתי. "המצב נעשה קאטאסטרופלי ממש – מתאונן קורלוב, מי שהיה מנהל המשטרה – מיום שבעסקי ההנהלה האזרחית התחיל להתערב המשרד המהולל של הריגול-שכנגד". גם מאחוריו של קורלוב היתה תלויה קופה של שרצים, ובין השאר השתתפות-של-עקיפין ברצח נשיא המיניסטריון סטוליפין; ואף על פי כן גם כוח דמיונו המנוסה נתחלחל מפעולתו של המשרד לריגול-שכנגד. בשעה ש"המלחמה במעשי הריגול של האויבים... נעשתה באפס-יד", כותב הוא, היו צצים על כל צעד ושעל משפטים, שהופחו במזיד והוטפלו על אנשים חפים מפשע, לשם שאנטאז' גלוי, ובאחד המשפטים הללו נכשל קורלוב: "נזדעזעתי – אומר הוא – כששמעתי פסיבדונים של סוכן חרש, הידוע לי משרותו הקודמת במחלקת המשטרה, שגורש על מעשי אונאה". אחד המנהלים של הריגול-שכנגד בערי השדה, אוסטינוב שמו, שהיה נוטריון קודם למלחמה, מתאר בזכרונותיו את הנמוסים במשרד הריגול-שכנגד מעין תיאורו של קורלוב: הסוכנות היתה מבקשת לה התעסקות ולשם כך חברה בעצמה את התעודות הדרושות.

ביחוד כדאי לתהות על קנקנו של המוסד הזה על פי המקטרג עצמו. – "רוסיה הלכה לאבוד, – כותב אוסטינוב בדבר מהפכת פברואר – משום שהיתה קרבן המהפכה, שנעשתה בידי סוכני גרמניה בכסף גרמני". יחסו של הנוטריון הפאטריוטי אל הבולשביקים אינו טעון פירושים. "הידיעות, שמסר משרד הריגול-שכנגד על פעולתו הקודמת של לנין, על קשריו עם המפקדה הגרמנית, על קחתו זהב מידי הגרמנים, היו חותכות וברורות, עד כי מן הצורך היה לתלותו מיד". קרנסקי, כפי שמתברר, לא עשה את הדבר הזה רק משום שהוא עצמו היה בוגד. "ביחוד הדהימה ופשוט הרגיזה עמידתו של העורך-דין הגרוע, אחד הז'ידיים סאשקה קרנסקי בראש השלטון". אוסטינוב מעיד, כי קרנסקי "ידוע היטב כפרובוקטור, שהיה מוסר לרשות את חבריו". הגינראל הצרפתי אַנְסֶלֶם, כפי שמתברר להלן, עזב את אודיסה במארכס 1919 לא מלחץ הבולשביקים, אלא משום שקבל הרבה שוחד. מידי הבולשביקים? לא, "הבולשביקים אינם ענין לכאן. כאן עושים המאסונים". כך הוא העולם הזה.

ההשגחה על המוסד, שהורכב ממנוולים חרוצים, זיפים ורמאים-נוכלים, נמסרה זמן מה לאחר מהפכת פברואר לידי הס.ר. הפטרייטי מירנוב, שחזר מן האימגריציה ושסגן המיניסטר דמיאנוב, "סוציאליסט עממי", מתאר את דמותו בזו הלשון: "בחיצוניותו היה מירנוב עושה רושם טוב... אך לא אתפלא אם אשמע, כי היה זה אדם שאינו שפוי בדעתו". והדבר מתקבל על הדעת. תמהים אנו, אם אדם השפוי בדעתו היה מסכים לעמוד בראש מוסד, שבדין היה לגרש ממנו את אנשיו ולחטא את קירותיו באבק-גפרית. מפני האנדרלמוסיה בעניני ההנהלה, שהיתה פרי המהפכה, נמצא משרד הריגול שכנגד כפוף למיניסטר לעניני המשפטים, הוא פרברזוב, איש שדעתו קלה במדה שקשה לשערה ואינו קפדן בבחירת האמצעים. דמיאנוב הנ"ל אומר בזכרונותיו, כי למיניסטר שלו "לא היתה כמעט שום פרסטיז'ה במועצה". בחסותם של מירנוב ופרברזוב היו שוטרי החרש, שנפל עליהם פחד המהפכה, מתאוששים חיש מהר ומסגלים את פעולתם הקודמת לתנאים הפוליטיים החדשים. ביוני התחיל אפילו האגף השמאלי של העתונות הממשלתית לפרסם ידיעות על הוצאת כסף באוואה ושאר מעשים פליליים, שעשו פקידיו הגבוהים של המשרד לריגול-שכנגד, ובתוכם גם שני מנהיגי המוסד, שצ'וקין וברוי, עוזריו המקורבים של מירנוב הלא-יוצא. שבוע ימים קודם למשבר יולי פנה הועד הפועל, בלחץ הבולשביקים, אל הממשלה ודרש לעשות תיכף ומיד, בהשתתפות באי כוח המועצה, רביזיה של המשרד לריגול-שכנגד. היה, אפוא, לסוכני הריגול יסוד משרדי, – או ביתר דיוק: בצעי, – להזדרז ככל האפשר ולהכות את הבולשביקים את המכה הנמרצת ביותר. אגב, הנסיך לבוב חתם על חוק המתיר למשרד הריגול-שכנגד לחבוש את הנעצר שלושה חדשים בבית המשמר. כשאתה עומד על אופי ההאשמות והמאשימים עצמם בעל כרחך אתה שואל: היאך יכלו אנשים שדעתם שפויה להאמין, או אפילו להעמיד פנים של מאמינים, בשקר-מדעת, שהוא אוילי מראשיתו ועד סופו? ובאמת, את הצלחתו של המשרד לריגול-שכנגד אי אפשר היה להבין כלל מחוץ לאותה אוריא כללית שהיא תולדות המלחמה, התבוסות, ההרס, המהפכה ואכזריות הנפתולים הסוציאליים. למן הסתיו של שנת 1914 לא הצליח שום דבר בידי המעמדות השליטים ברוסיה; הקרקע התפורר מתחת לרגליהם; הכל נשמט מידיהם; התלאות ניתכו על ראשם מכל צד ועבר – וכי אפשר היה שלא לבקש את האשם?

מי שהיה הקטיגור בבית הדין העליון, זאבאדסקי שמו, כותב בזכרונותיו, כי "אנשים, שדעתם צלולה, נוטים היו בשנות החרדה של המלחמה לחשוף אנשים בבגידה במקום שכפי הנראה, ולפעמים גם בודאי, לא היתה ולא נבראה כלל. רוב המשפטים מסוג זה, שנערכו בימי כהונתו כקטיגור נמצאו מנופחים". האיניציאטור במשפטים האלה היה לא רק הסוכן שעשה את מעשיו בזדון, אלא גם האזרח הנבוך. אך לא ארכו הימים, ואל הפסיכוזה של המלחמה נצטרפה הקדחת הפוליטית של פרוס המהפכה והתוצאות היו משונות שבעתים. הליבראלים ועמהם הגינראלים הלא-יוצאחים בקשו את ידה של גרמניה בכל מקום ובכל ענין. כנופית החרש נחשבה לידידת הגרמנים. לפי דעתם, על כל פנים, לפי דבריהם של הליבראלים היתה כל כנופית ראספוטין עושה את מעשיה לפי הוראות שקבלה מפוטסדאם. את המלכה האישימו בפרהסיה במעשי ריגול: אפילו בחוגים הקרובים למלכות הטילו עליה את האחריות לאבדן האניה, שבה נסע הגינראל קיטשנר לרוסיה והגרמנים הטביעוה. גם אנשי הימין, כמובן, לא טמנו ידם בצלחת. זאבאדסקי מספר על סגן המיניסטר לעניני הפנים בלצקי, שניסה, בראשית שנת 1916, לתבוע לדין את התעשיתן הלאומי-ליבראלי גוצ'קוב, בהאשימו אותו ב"מעשים שבעת-מלחמה יש בהם משום בגידה במלכות". קורלוב, שגם הוא היה סגן המיניסטר לעניני הפנים, מוקיע את מעשי גבורותיו של בלצקי ושואל את מיליוקוב: – "בשכר איזו פעולה כשרה לטובת המולדת קבל אדוני מאתם אלף רובל בכסף "פיני", שהומחו לו על ידי הדואר על שם שומר הסף שלו?" המרכאות של הכסף ה"פיני" מתכוונות לרמז, כי המדובר הוא על כסף גרמני. והרי למיליוקוב יצא, ובצדק, מוניטין של שונא גרמנים! היתה זו בכלל סברה מקובלת בחוגי הממשלה, כי העובדה שמפלגות האופוזיציה עושות את פעולתן בכספי גרמניה היא בגדר מפורסמה שאינה צריכה ראייה. באבגוסט שנת 1915, כשהיה חשש מהומות לאחר שהממשלה ביקשה לפזר את הדומא, הכריז המיניסטר לעניני הצי, גריגורוביץ, שהחזק כמעט-ליבראל, בשיבת הממשלה לאמור: "הגרמנים עושים תעמולה רבה ומעניקים כסף תועפות להסתדרויות המתנגדות לממשלה".

האוקטיאבריסטים והקאדטים, שרגזו מאד עלי העלילות הללו, לא חששו אף על פי כן להסיען כלפי שמאל. על אודות הנאום הפאטרייטי למחצה, שנאם המנשביק צ'חאיזזה בראשית המלחמה, כתב נשיא הדומא רודזיאנקו: "התוצאות הוכיחו אחר כך את קרבתו של צ'חאיזזה אל החוגים הגרמניים". תקות שוא היתה לחכות אפילו לצל של הוכחה. בספרו "תולדות המהפכה הרוסית השניה" אומר מיליוקוב: "תפקידם של 'המקורות החשודים' למהפכת כ"ז בפברואר לא הוברר כל צרכו. אך אם נבוא לדון על פי כל מה שאירע אחר כך, קשה יהיה להכחישו". ביתר פסקנות מדבר מי שהיה מרכסיסטן ועכשיו הוא סלאביאנופיל מן הגרמנים, פטר פון סטרובה: "משהצליחה המהפכה הרוסית, שהיא פרי מזימתם ומעשה ידיהם של הגרמנים, – יצאה רוסיה, בעצם, מן המלחמה". דברי סטרובה, כדברי מיליוקוב, מכוונים למהפכת פברואר ולא למהפכת אוקטובר. על אודות "הפקודה מס' 1" המפורסמה, מגילת החירות של זכויות החיילים, שחברה ע"י צירי חיל המצב הפטרוגראדי, כתב רודזיאנקו: "אין לי שום ספק בדבר, ש'הפקודה מס' 1' מוצאה בגרמניה". ראש אחת הפלוגות, הגינראל ברקובסקי, ספר לרודזיאנקו, כי הפקודה מס' 1 "הובאה בטפסים רבים אל מקום תחנות גייסותיו מן החפירות הגרמניות". גוצ'קוב, שבימי הצאר בקשו להאשימו בבגידה במלכות, הזדרז, בהיותו מיניסטר לעניני הצבא, להסיע את ההאשמה הזאת כלפי שמאל. בפקודה, שפרסם גוצ'קוב באפריל, כתוב לאמור: "אנשים, העוינים את רוסיה והמשמשים, בלי ספק, את שונאינו, חדרו אל בין צבאותינו ובעקשנות, המציינת את אויבינו, וכנראה על פי דרישתם, מטיפים לגמר המלחמה בהקדם האפשרי". על הפגנת אפריל, שהיתה מכוונת נגד הפוליטיקה האימפריאליסטית, כותב מיליוקוב: "בגרמניה הועמדה בגלוי שאלת סילוקם של שני המיניסטרס (מיליוקוב וגוצ'קוב)". כל פועל היה מקבל מידי הבולשביקים 15 רובל ליום שכר השתתפות בהפגנה. במפתח הזהב הגרמני היה ההיסטוריון הליברלי מפענח את כל החידות, שבהן היה נתקל בתורת מדינאי ונפגע. הסוציאליסטים הפאטרייטים, שהסיתו בבולשביקים, על היותם בעל כרחם בני בריתה של גרמניה השלטת, אם לא סוכניה ממש, נמצאו גם הם נאשמים בכגון דא מצד ימין. כבר שמענו את דעתו של רודזיאנקו על

צ'חאידזה. לא זכה בעיניו גם קרנסקי: "אין שום ספק, כי הוא האיש, אשר מהיותו חובב בסתר את הבולשביקים, ואולי מפני טעמים אחרים, עורר את הממשלה הזמנית להתיר לבולשביקים את הכניסה לרוסיה". "לטעמים אחרים" אין פירוש אחר, אלא תשוקה לזהב הגרמני. בזכרונותיו הקוריוזיים, שנתרגמו ללשונות לועזיות, מציין הגינראל הז'אנדארמי ספירודוביץ את עודף היהודים בחוגי ההנהגה של הס.ר.ים ומוסיף: "ביניהם נוצצו גם שמות רוסיים, כגון שמו של האיש שהיה אחר כך מיניסטר לענייני החקלאות והמרגל הגרמני ויקטור צ'רנוב". מנהיג מפלגת הס.ר.ים היה חשוד לא רק בעיני הז'אנדארם. לאחר שנפרעו הקדטים מן הבולשביקים ביולי לא התמהמהו והתחילו לשסות במיניסטר לענייני החקלאות צ'רנוב, כאדם החשוד בקשרים עם ברלין, והפאטריוט המסכן הוכרח לצאת לזמן-מה בדימוס, כדי לטהר עצמו מן ההאשמות. בסתו 1917 דבר מיליוקוב על ההוראות, שניתנו מטעם הועד הפועל הפאטריוטי למנשביק סקובלב, שנסע להשתתף בוועידה הסוציאליסטית הבינלאומית, ומעל במת הטרומ-פרלמנט ניתח ניתוח סינטקסי נקרני את הטכסט ובקש להוכיח על פיו את "מוצאה הגרמני" הודאי של התעודה. אמנם, נכון הדבר, כי סגנון של ההוראות, כסגנונה של הספרות הפשרנית בכלל, הוא רע. דימוקרטיה של נמושות, בלי רעיונות, בלי רצון, שהביטה לצדדין מתוך פחד, גבבה בכתביה סייגים על גבי סייגים והפכה אותם לתרגום רע מלשון זרה, כשם שהיא עצמה לא היתה אלא צל של עבר זר. אלא שלודנדורף אינו אשם בדבר הזה כלל. נסיעתו של לנין דרך גרמניה נתנה לדימוגיה השוביניסטית אפשרויות שאין להן שיעור. אבל העתונות הבורגנית, שלכתחילה קבלה את לנין בסבר פנים מזויפות, כדי שתוכל, לכאורה, להוכיח ביתר בהירות את השירות הפאטריוטי בפולטיקה שלה, פרצה בשיסוי משתולל כנגד ה"גרמנופיליות" של לנין רק לאחר שנתבררה לה תכניתו הסוציאליטית. "אדמה, לחם ושלוש"? סיסמאות אלה יכול היה לנין להביא רק מגרמניה.

בימים ההם עדיין לא דובר כלל על תגליותיו של ירמולנקו. לאחר שהמשמר הצבאי של המלך גיאורג אסר בהאליפאקס את טרוצקי ועמו עוד כמה מהגרים שחזרו מאמריקה, מסרה הצירות הבריטית בפטרוגרד מודעה רשמית בעתונות בסגנון אנגלו-רוסי, שאי אפשר לחקותו כלל: "האזרחים הרוסים ההם באניה" כריטיאניפירוד" נעצרו בהאליפאקס, מפני שהודיעו לממשלה האנגלית, שהיה להם קשר עם תכנית, שהממשלה הגרמנית תמכה בה בכספיה, – למגר את הממשלה הזמנית ברוסיה". ... תאריך הודעתו של סיר ביוקנן הוא 14 באפריל. באותם הימים לא רק בורשטיין אלא גם ירמולנקו עדיין לא נראה באופק. אבל בתורת מיניסטר לענייני חוץ הוכרח מיליוקוב לבקש את הממשלה האנגלית, באמצעותו של הציר הרוסי נאבוקוב, לשחרר את טרוצקי ולתת לו את האפשרות לעבור לרוסיה. "הממשלה האנגלית – כותב נאבוקוב – שידעה את טרוצקי על פי פעולתו באמריקה, השתוממה: "מה זה: זדון או עורוץ?" האנגלים משכו כתף, הבינו את הסכנה והזהירו אותנו עליה". אבל לוי ג'ורג, הוכרח לוותר. בתשובה על השאלה, ששאל טרוצקי את הציר הבריטי מעל דפי העתונות הפטרוגרדית, חזר בו ביוקנן במבוכה מביאורו הראשון והודיע הפעם: "ממשלתי עצרה את קבוצת המהגרים בהאליפאקס רק כדי ועד שהממשלה הרוסית תברר את זהותם. ... וזהו כל דבר מעצרים של המהגרים הרוסים". ביוקנן היה לא רק ג'נטלמן, הוא היה גם דיפלומט. במועצת חברי הדומא הממשלתית בראשית יוני דרש מיליוקוב, שהפגנת אפריל הדפתו מן הממשלה, לאסור את לנין ואת טרוצקי, ברמזו בדברים, שאינם משתמעים לשני פנים, על קשריהם עם גרמניה. למחרת היום הודיע טרוצקי בוועידת המועצות: – "כל זמן שמיליוקוב לא יאשר את האשמה או לא יחזור בו, לא ימחה מעל מצחו תו הקלון של משטין רע". מיליוקוב השיב בעתון "ריץ", פי "אמנם אין הוא מרוצה מזה שהאדונים לנין וטרוצקי משוטטים להם לחפשי", אבל הטעם להכרחות מאסרם "אינו בהיותם סוכני גרמניה, אלא בחטאיהם שחטאו במדה מספקת לספר החוקים הפליליים של רוסיה". מיליוקוב היה דיפלומט, אך הוא לא היה ג'נטלמן. הכרחות מאסרם של לנין וטרוצקי היתה ברורה לו בהחלט לפני תגליותיו של ירמולנקו; הסדור היורדי של המאסר לא היה אלא ענין טכני. לצרכי פוליטיקה עשה מנהיג הליברלים שמוש באשמה חמורה ימים רבים קודם שניתנו לה מהלכים בצורה "יורידית". תפקיד האגדה על אודות הזהב הגרמני מתבלט בצורה מוחשית ביותר באפיזודה המרהיבה, שספר מנהל הענינים של הממשלה הזמנית, הקאדט נאבוקוב (אין לערבבו עם הציר הרוסי בלונדון, שדבריו הובאו לעיל). באחת משיבות הממשלה העיר מיליוקוב הערה שלא מן הענין: "סוד גלוי הוא, כי הכסף הגרמני השפיע בתוך שאר הגורמים שסייעו למהפכה". ... הדברים האלה מתאימים מאד למיליוקוב, אף על פי שניסוחם הומתק בלי שום ספק. "קרנסקי – כפי שמספר נאבוקוב – כאילו רוח תזזית נכנסה בו, הוא תפס את תיקו, טפח בו על גבי השולחן וצוח: "לאחר שהעז האדון מיליוקוב להשטין במעמדי על המפעל הקדוש של המהפכה הרוסית הגדולה, איני רוצת לשבת כאן אפילו רגע אחד". זה מתאים מאד לקרנסקי, אף על פי שיתכן, כי הז'יסטות שלו תוארו כאן בצורה מוגדשת. הפתגם הרוסי משיא עצה לא לירוק בבאר שמא יהא צורך לשתות ממנה. משנעלב קרנסקי על מהפכת אוקטובר, לא מצא דרך טובה יותר מלכוון נגדה את האגדה על אודות הזהב הגרמני. מה שהיה בפי מיליוקוב שטנה על מפעל קדוש נהפך בפי בורשטיין-קרנסקי למפעל קדוש של שטנה על הבולשביקים. השלשלת הבלתי פוסקת של חשדות בגרמנופיליות ובריגול, – הנמשכת מהמלכה, ראספוטין והמקורבים לחצר המלכות, דרך המיניסטריונים, המפקדות, הדומא ומערכות העתונים הליברלים ומגיעה עד קרנסקי וחלק ממרומי המועצות – מדהימה בעיקר בצורתה האחת תמיד. נדמה הדבר, כאילו החליטו האויבים הפוליטיים החלטה גמורה למנוע את כוח דמיונם מגיעה יתירה. הם פשוט מסייעים האשמה אחת ממקום למקום, על פי רוב: מימין לשמאל. שטנת יולי על הבולשביקים היתה, פחות מכל, בחינת רעם ביום בהיר: היא היתה תוצאה טבעית מן הפאניקה והמשטמה, החוליה האחרונה בשלשלת החרפה, משלוח נוסחה של שטנה מוכנת על פי כתובת חדשה ואחרונה, אשר השלימה בין המאשימים והנאשמים מתמול שלשום. כל עלבונותיהם של השליטים, כל פחדיהם, כל אכזריותם נתכוונו כלפי המפלגה שהיתה באגף השמאלי הקיצוני וסמלה בתכלית השלימות את כוחה הממגר של המהפכה. והאמת ניתנה להאמר: הרי אי אפשר היה להם, למעמדות השליטים, לפנות את המקום לבולשביקים ולא לעשות את הנסיון הנואש והאחרון: להכפישם בדם ובחלאה? פקעת השטנה, שנתעבתה מרוב שמוש, צריכה היתה באופן פאטאלי ליפול על ראשם של הבולשביקים. התגליות של הקצין הפשוט ממשרד הריגול-שכנגד לא היו אלא התגשמות דמדומיהם של המעמדות האמידים, שראו את עצמם עומדים על עברי פי פחת. וזוהי הסיבה שהשטנה קבלה כוח איום כל כך.

אבל הסוכנות לריגול הגרמני כשהיא לעצמה לא היתה, כמובן, בדוחא. סידורו של הריגול הגרמני ברוסיה היה טוב לאין ערוך יותר מסידורו של הריגול הרוסי בגרמניה. דיינו אם נזכור, כי המיניסטר לעניני הצבא סוחומלינוב נאסר עוד בימי המשטר הישן כנאמנה של ברלין. כמו כן אין ספק, שסוכני גרמניה היו גונבים לא רק את דעתם של אנשי החצר והמאה השחורה אלא גם את דעתם של אנשי השמאל. מראשית ימי המלחמה היו שלטונות אוסטריה וגרמניה משתדלים בפעלתנות רבה לנצל את הטנדנציות הסיפאראטיסטיות, והתחילו מן האמיגרציה האוקריינית והקווקאזית. מענין הדבר, כי ירמולינקו, שנשכר באפריל 1917, נשלח לשם תעמולה להיבדלותה של אוקריינה מעל רוסיה. כבר בסתיו 1914 היו לנין וטרוצקי, שישבו בשווייץ, מעוררים לניתוק הקשרים עם המהפכנים, הנלכדים בפח המיליטריזם האוסטרי-גרמני. בראשית 1917 חזר טרוצקי והזהיר בעתונות ניו-יורק את הסוציאל-דימוקרטים השמאליים בגרמניה, הם אנשי ליבקנט, אשר סוכני הצירות הבריטית ניסו להתקשר עמם. אך הממשלה הגרמנית, שבקשה לקנות את לב הספאראטיסטים כדי להתיש את רוסיה ולהפיל אימה על הצאר, היתה רחוקה תכלית ריחוק ממחשבה על מיגור הצאריזם. עדות מובהקת לכך משמשת הפרוקלמאציה שהפיצו הגרמנים לאחר מהפכת פברואר בחפירות הרוסיות ושנקראה בי"א במאסר בשיבת המועצה הפטרוגראדית: "תחילה עשו האנגלים יד אחת עם הצאר שלכם, ועכשיו התקוממו עליו, משום שלא הסכים לדרישות הבעצ שלכם. הם הורידו מעל כסא המלכות את הצאר שניתן לכם מאת האלוהים. וכל זה למה? משום שהבין הצאר ופרסם ברבים את המזימה האנגלית הכוזבת ורבת הנכלים". צורתה ותכנה של התעודה הזאת משמשים ערובה פנימית לאמיתות המקור. כשם שאי אפשר לחקות את הקצין הפרוסי, כן אי אפשר לחקות גם את הפילוסופיה ההיסטורית שלו. הופמאן, קצין פרוסי הנושא תואר גינראל, היה סבור, כי המהפכה הרוסית היא מזימה שנתכנה באנגליה, ואף על פי כן האולת שבדברים הללו קטנה מן האולת שבתורת מיליוקוב-סטרוובה, משום שפוטסדאם לא חדלה מלהאמין עד סוף הימים שתצליח לכרות ברית-שלום נבדלת עם צארסקויה סילו, ובלונדון חששו בעיקר לברית השלום המובדלת הזאת. ורק לאחר שנתברר בהחלט, כי אין שום אפשרות להחזיר את עטרת הצאר ליושנה, השליכה המפקדה הגרמנית את יתבה על כוחו המפורר של התהליך המהפכני. אבל האיניציאטיבה בנסיעתו של לנין דרך גרמניה היתה לא של הגרמנים, אלא של לנין עצמו, ובצורתה הראשונה – של המנשביק מארטוב. המפקדה הגרמנית רק הסכימה לכך, וכפי הנראה לא בלי פקפוקים. לודנדורף אמר בלבד: אולי מכאן תצמח הישועה? בימי מאורעות יולי היו הבולשביקים עצמם מבקשים יד זרה ופוליטית בכמה מהומות בלתי צפויות – שנעשו במזיד ובכוונה גלויה. טרוצקי כתב בימים ההם: "איזה תפקיד מלאה הפרובוקציה הקונטרמהפכנית או סוכנות הריגול הגרמנית? לפי שעה קשה לומר בענין זה משהו ברור ומסוים... ויש לחכות לתוצאות החקירה העובדתית... אבל כבר עכשיו אפשר לומר בודאות: תוצאות חקירה כזאת עשויות לשפוך אור בהיר על פעולתן של כנופיות המאה השחורה ועל תפקידו החשאי של הזהב, הגרמני, האנגלי או הרוסי, או, סוף-דבר, של זהב שלשתם יחד; אבל את משמעם הפוליטי של המאורעות לא תשנה שום חקירה משפטית. המוני הפועלים והחיילים בפטרוגראד לא נשתחדו ואי אפשר שישתחדו. הללו אינם לא שכירי וילהלם, לא שכירי ביוקן ולא שכירי מיליוקוב... את התנועה הכשירו המלחמה, הרעב המתרגש ובא, הריאקציה הרימה ראש, טמטומה של הממשלה, ההתקפה האוואנטוריסטית בחזית, אי-האמון הפוליטי והחרדה המהפכנית של הפועלים והחיילים... כל כתבי הגניזה, התעודות, הזכרונות, שנתפרסמו לאחר המלחמה ושתי המהפכות, מעידים עדות ודאית, כי זיקתה של סוכנות הריגול הגרמנית אל תהליכי המהפכה ברוסיה לא יצאו אפילו לשעה אחת מגדר צבאי-ז'אנדראמי לתחומה של הפוליטיקה הגדולה. ואגב: כלום יש צורך להרבות בהוכחות לכך לאחר המהפכה בגרמניה עצמה? מה עלובה וחדלת-אונים היתה סוכנות הוהנצולרן זו, הכל-יכולה כביכול, בסתיו 1918 בעמדה פנים אל פנים מול הפועלים והחיילים בגרמניה!"

"חשבון נכון בהחלט עשו אויבינו, ששלחו את לנין לרוסיה", – אומר מילוקוב. באופן אחר לגמרי מעריך את העסק הזה לודנדורף עצמו: "לא יכולתי לשער – מצטדק הוא, בדברו על המהפכה הרוסית – כי היא עתידה להיות בור קבר לעוזני". פירוש הדברים הוא, כי משני האסטרטגים: לודנדורף, שהתיר ללנין את המעבר, ולנין, שקבל את ההיתר הזה, – היה לנין המיטיב והמרחיק לראות. "התעמולה האויבת והבולשביזם – מתאונן לודנדורף בזכרונותיו – נתכוונו למטרה אחת בתחומי הממלכה הגרמנית. אנגליה נתנה לסין אופיום, אויבינו נתנו לנו מהפכה... לודנדורף מיחס לאנטאנטה מה שמיליוקוב וקרנסקי יחסו לגרמניה. אכזרית מאד היא הנקמה שההיסטוריה מתנקמת במסלפיה. אך לודנדורף לא הסתפק בדברים אלה. בפברואר 1931 הוא מודיע לעולם כולו, כי מאחורי גבם של הבולשביקים עמד ההון העולמי, ביחוד ההון היהודי, שהיה מאוחד במלחמה נגד רוסיה הצאריסטית וגרמניה האימפריאליסטית. "טרוצקי בא מאמריקה דרך שווייץ לפטרבורג, ובידו כסף, שהעניקו לו בעלי ההון העולמיים. שאר הכסף בא לבולשביקים מידי היהודי סולמסן מגרמניה". ("לודנדורף פולקסווארט", 15 בפברואר 1931). עם כל הסתירות שבין עדות לודנדורף לעדות ירמולינקו, הרי בנקודה אחת הן מתכוונות זו עם זו: חלק מן הכסף, כפי שמתברר, בא באמת מגרמניה, אמנם לא מלודנדורף, כי אם מאויבו בנפש – סולמסן. אכן, רק העדות הזאת חסרה כדי לתת לכל הענין את כליל השלימות האסתיטית. אך לא לודנדורף, לא מיליוקוב ולא קרנסקי המציאו את אבק-השריפה, אף על פי שהראשון עשה בו שימוש רב. רבים קדמו ל"סולמסן" בהיסטוריה, גם כיהודי וגם כסוכן גרמניה. הגראף פרזן, ציר שוויידיה בצרפת בימי המהפכה הגדולה, שהיה חסידם הנלהב של שלטון המלך, וביחוד המלכה, שלח לא פעם לממשלתו בשטוקהולם כתבי-הודעה ברוח זו: "היהודי אפרים, שליחו של ה' הרצברג מברלין (המיניסטר הפרוסי לעניני החוץ), מעניק להם (ליעקובינים) כסף; לפני ימים מועטים קבל עוד 6,000,000 ליברות". העתון המתון "מהפכות פאריס" כתב בדרך השערה, כי בימי המהפכה הריפובליקאית "היו שליחי הדיפלומטיה האירופית, – כגון היהודי אפרים, סוכנו של המלך הפרוסי, – מתערבים עם המון העם הפזיז וההפכך... ועוד הודיע פרזן זה: "היעקובינים... היו אובדים לולא עזרת האספסוף שהם משחדים אותו בכסף".

הבולשביקים, ששלמו שכר-יום למשתתפים בהפגנות, עשו, פשוט, כמעשה היעקובינים, והכסף למתן שוחד ל"אספסוף" בא, כאז כן עתה, מברלין. הדמיון בדרכי הפעולה של המהפכנים במאה העשרים ובמאה הי"ח יכול להפליא אותנו, לולא הפליאה שבעתים

זהות השטנה שבפי אויביהם. אך אין צורך להצטמצם ביעקובינים בלבד. דברי ימי כל המהפכות ומלחמות האזרחים מוכיחים תמיד, כי המעמד המסתכן או היורד נוטה לבקש את סיבת תלאותיו לא בו בעצמו, אלא בסוכנים ובשליחים מחוץ לארץ. לא רק מיליוקוב, כהיסטוריון מלומד, אלא גם קרנסקי, כקורא שטחי, ידעו בודאי את הדבר הזה. אבל כפוליטיקאים נעשים שניהם קרבנות של הפונקציות הקונטר-מהפכניות שלהם. אבל כלכל הטעויות ההמוניות והטפוסיות, יש גם לתורה על התפקיד המהפכני של הסוכנים הלועזים, יסוד היסטורי שבעקיפין. כל עם, בתקופות החירום שבחייו, שואל מדעת או שלא מדעת ביד רחבה ונועזה מן הגנזים של שאר האומות. תפקיד של ההנהגה בתנועה פרוגרסיבית ממלאים לעתים קרובות אנשים שהתגוררו בחוץ-לארץ או מהגרים שחזרו למולדתם. ועל כן נראים הרעיונות והמוסדות החדשים בעיני החוגים השמרנים קודם-כל כזמורת זר. הכפר נגד העיר, העיר הנדחת נגד המטרופולין, הבורגני הזעיר נגד הפועל – כל אחד מהם, בתורת כוחות לאומיים, מגן על עצמו מפני השפעות חוץ. הסיבות, שהביאו את מיליוקוב לתאר את תנועת הבולשביקים כתנועה גרמנית, הן-הן, בשרשו של דבר, הסיבות שהביאו במשך דורות רבים את בן הכפר הרוסי לראות "אשכנזי" בכל אדם הלבוש כבן-כרך. אלא שההבדל ביניהם הוא שהאכר היה ישר ביחסו זה.

בשנת 1918, – משמע כבר לאחר מהפכת אוקטובר, – פרסמה לשכת העתונות של הממשלה האמריקנית בחגיגות רבה אוסף תעודות על הקשרים שבין הבולשביקים והגרמנים. והרבה אנשים משכילים ופקחים האמינו לזיוף גס זה, שאינו עומד אפילו בפני הבל-פה של בקורת, עד שנתגלה, כי כל התעודות הללו, שיצאו, כביכול, ממדינות שונות, נכתבו במכונת כתיבה אחת. הזֶפִים לא נהגו לסוללים יתירים בלקוחותיהם: הם היו בטוחים, כנראה, כי הצורך הפוליטי בהבאשת ריחם של הבולשביקים יחריש את קול הבקורת. ולא טעו בחשבונם, שֶׁפֶן כסף מלא שלמו להם במחיר התעודות הללו. והרי הממשלה האמריקאית, שהאוקינוס מפסיק בינה ובין שדה-הקרב, היתה נוגעת בדבר רק נגיעה קלה שבקלות. ואף על פי כן, מדוע כה דלה וחדגונית היא השטנה הפוליטית? משום שהפסיכיקה הצבורית היא שמרנית וחסכנית. אין היא מבוזזת כוחות יותר מן הנדרש לתכליתה. והיא בוחרת לשאול מן הישן כשאין לה הכרח לחדש; אבל גם בחידושיה היא עושה צירופים מן הישן. שום דת חדשה לא יצרה מבראשית את המיתוס שלה, אלא העטתה מחלצות חדשות על אמונות-ההבל הישנות. בדרך זו נוצרו גם שיטות פילוסופיות, תורת המשפטים והמוסר. גם היחידים, ואפילו הגאונים, מתפתחים באופן בלתי הרמוני, כקְבֵרָה המחנכת אותם. דמיון נועז דר בקדקוד אחד עם נאמנות שבעבדות לדוגמאות מוכנות. תנופות נועזות משלימות עם דעות-הבל גסות. שקספיר כלכל את יצירתו בנושאים שהגיעו אליו ממרחקי הדורות. פאסקאל הוכיח את מציאות האלהים על פי תורת האומדנות. ניוטון גילה את חוק המשיכה והאמין באפוקאליפסה. לאחר שכוונן מארקוני את תחנת האלחוט במכון שבתו של האפיפיור, מפיץ ממלא מקומו של ישו שפע מסתורין על ידי הראדיו.

בשנים כתיקונן אין הניגודים הללו יוצאים מגדר של נים-ולא-נים. אך בימי פורענות מתוסף להם כוח מופז. כשיש דררא דממונא מפעילים המעמדות המשכילים את כל הֶכְבוֹדָה הרבה של דעות ההבל, הטעויות שהאנושיות גוררת מאחוריה. וכי אפשר לבוא בטרונא יתירה על אדוני רוסיה הישנה המודחים ממכון שבתם, שחברו את המיתוס על אודות מפלתם בחקותם ללא הבחנה את דברי המעמדות שמוגרו לפניהם? אך אם בא קרנסקי ומחדש בזכרונותיו, שנים רבות לאחר המאורעות, את גירסת ירמולנקו, הרי זה, על כל פנים, דבר מיותר. אמרנו, כי השטנה בשנות המלחמה והמהפכה מפליאה במונוטוניות שבה, ואף על פי כן יש הבדל. עם הגיבוב הכמותי מתהווה איכות חדשה. מלחמת שאר המפלגות בינן לבין עצמן היתה מעין ריב-משפחה כמעט לעומת שיסוין המשותף כלפי הבולשביקים. נדמה הדבר, כי בהתנגשותן זו עם זו, התאמנו המפלגות הללו והכשירו את עצמן למלחמה אחרת, מכרעת. אפילו בשעה שֶׁפֶלו זו על זו את האשמה הכבדה של קשרים עם גרמניה, לא עשו מעולם את הדבר הזה עד גמירא. לא כן התמונה ביולי. לשם דכוי הבולשביקים נתלקטו כל הכוחות השליטים: הממשלה, היוסטיציה, המשרד לריגול-שכנגד, המפקדות, הפקידים, העיריות, מפלגות הרוב במועצה, העתונות, הנואמים – ונעשו חטיבה אחת עצומה. חלוקי הדעות שביניהם הם ככלים השונים בתזמורת, המגבירים דווקא את האפקט הכללי. בדואת אוילית של שני יצורים בזויים הועלתה למרומים כגורם היסטורי השטנה ניתכת כניאגרה. אם נשים אל לב את נסבות הדברים – מלחמה ומהפכה – ואת אפים של הנאשמים – מהפכנים מנהיגי מיליונים, שהובילו את מפלגתם אל הגה השלטון – נוכל לומר בלי הגזמה, כי חודש יולי 1917 היה חודש השטנה הגדולה שאין דוגמתה בדברי ימי העולם.

פרק ד: הקונטר־מהפכה מִרִימָה ראש

במשך שני החדשים הראשונים היה השלטון באורח רשמי בידי ממשלת גוצ'קוב-מיליוקוב, אך למעשה נתרכז כולו בידי המועצה. בשני החדשים שלאחר-כך רפתה המועצה: חלק מן ההשפעה עבר אל הבולשביקים, וקורטוב של שלטון שמו המיניסטרם-הסוציאליסטים בתיקיהם והעבירוהו אל הממשלה הקואליציונית. עם ראשית התכונה להתקפה בחזית, גדל ממילא ערכו של חבר המפקדים, מוסדות ההון הפינאנסי ומפלגת הקאדטים. קודם ששפך הועד הפועל את דם החיילים, הערה העראה גדולה מדמו לעורקי הבורגנות.

מאחורי הקלעים נתרכזו החוטים בידי הציריות וממשלות האנטאנטה. לועידת בני הברית שנתכנסה בלונדון "שכחו" הידידים שבמערב להזמין את הציר הרוסי; ורק לאחר שהזכיר להם הלה שהוא חי וקיים, הזמינוהו לבוא עשרה רגעים לפני פתיחת הועידה. אגב, ליד השולחן לא נמצא מקום בשבילו, והוא הוכרח להדחק בין הצרפתים. ההתעללות בציר הממשלה הזמנית ופרישתם

הדמונסטראטיבית של הקאדטים מן המיניסטריון – שני המאורעות אירעו ב-2 ביולי – מטרה אחת היתה לשתיהן: לדכא את הפשרנים עד עפר. ההפגנה המזוינת, שפרצה מיד לאחר כך, צריכה היתה להוציא את מנהיגי המועצה מן הכלים, שכן בהיותם מוכים מזה ומזה נִסְבָּה כל שימת לבם לדרך ההפוכה. אם הכרח הוא להיות בני ברית לאנטאנטה ולמשוך בעול הדמים, הרי סוף סוף לא ימצאו להם מתווכים טובים מן הקאדטים. צ'ייקובסקי, אחד המהפכנים הרוסים הותיקים, שבמשך שנות האמיגרציה הרבות נהפך לליבראל אנגלי מתון, היה אומר, כאדם המטיף מוסר: "המלחמה מצריכה כסף, ואנטאנטה לא תתן כסף לסוציאליסטים". הפשרנים התביישו מפני הנימוק הזה, אך העריכו את כל כובד משקלו. יחסי הכוחות נשתנו במידה ניכרת לרעת העם, אך איש לא ידע בבירור עד היכן הגיע השנוי. תאבונה של הבורגנות גדל, על כל פנים למעלה ממדת אפשרויותיה. ואי הבהירות הזאת היתה מקור ההתנגשות, שכן רק בפעולות יבחן כוחם של המעמדות, והמאורעות של המהפכה מביאים לידי מבחנים כאלה פעם בפעם. אך עם כל גודל היקפה של תנועת השלטון מימין לשמאל, היא לא השפיעה בכל זאת אלא השפעה מועטת על הממשלה הזמנית, שהוסיפה להיות חלל ריק. אנשים שהתענינו במיניסטריון של הנסיך לבוב בימי החירום של יולי – נער יספרם. הגניראל קרימוב – הוא האיש שנשא ונתן בשעתו עם גוצ'קוב על מיגורו של ניקולאי השני (בקרווב נזדמן עם הגניראל הזה בפעם האחרונה) – שלח על שמו של הנסיך טלגרמה, שנסתיימה בעצה והוראה: "הגיעה השעה לעבור מדבור למעשה". העצה היתה כלעג לרש והדגישה ביתר תוקף את רפיונה של הממשלה.

"היתה שעה בראשית יולי – כתב ברבות הימים הליבראל נאבוקוב – שנדמה היה, כי קרנה של הממשלה רמה מחדש; זה היה לאחר דכוי ההפגנה הראשונה של הבולשביקים. אך הממשלה לא הצליחה להשתמש בשעת הכושר והחמיצה את התנאים הנוחים של הימים ההם שלא חזרו עוד". ברוח זו דברו גם שאר באי-כוח המחנה הימני. לאמתו של דבר שונות היו – בימי יוני, כבכל ימי החירום בכלל, – המטרות שאליהן שאפו חלקי הקואליציה השונים. הפשרנים היו מוכנים ומזומנים להתיר את דיכויים הגמור של הבולשביקים, לולא ידעו בבירור גמור, כי לאחר שיפרעו מן הבולשביקים יבואו האופיצרים, הקוזקים, פרשי צלב גיאורגי ואנשי פלוגות ההסתערות וישמידו גם את הפשרנים עצמם. הקאדטים אמרו לא לעמוד באמצע הדרך ולטאטא במטאטא השמד לא רק את הבולשביקים, אלא גם את המועצות. אבל אין זה מקרה שבכל שעות החירום היו הקאדטים מחוץ לשלטון. בסופו של דבר היו הללו נהדפים משם בכוח לחץ ההמונים, שאין להתגבר עליו, ולא הועילו כל התריסים שהגיפו הפשרנים. ולו גם הצליחו הליברלים לתפוס את השלטון, כי עתה לא עצרו כוח להחזיקו בידם. המאורעות אשרו אחר כך את הדבר הזה בהוכחה חותכת. המחשבה על שעת כושר שהוחמצה ביולי אינה אלא השליה-לשעבר. על כל פנים, הנצחון של יולי לא ביצר את השלטון, כי אם להיפך, פתח תקופה של משבר ממשלתי ממושך, שבאורח רשמי נתישב רק בכ"ד ביולי, ולעצמו של דבר לא היה אלא הקדמה לגסיסתו של משטר פברואר, שנמשכה ארבעה חדשים. הפשרנים התלבטו בין ההכרח לחדש את הידידות למחצה עם הבורגנות ובין הצורך להפיג את איבת ההמון, הַתְּמַקְמָקוֹת נעשות להם צורת-קיום, העקלקלות נהפכות להתלבטות קדחתנית, אך קו-השני יורט כלפי ימין. בשבעה ביולי גזרה הממשלה כמה גזירות קשות. אך בישיבה ההיא עצמה השתמשו המיניסטרים הסוציאליסטים בהעדרם של "הגדולים", היינו הקאדטים, וכמתגנבים הציעו להתחיל בהגשמת התכנית של ועידת המועצות ביוני. ומיד גרם הדבר לתוספת פילוג בממשלה. בעל האחוזה הפריז, מי שהיה נשיא ברית הזמסטוות, הלא הוא הנסיך לבוב, האשים את הממשלה, שהיא נוקטת פוליטיקה אגרארית, "החותרת תחת הכרת-הצדק של העם".

בעלי האחוזות חששו לא מפני איבוד האחוזות, שבאו להם⁶ בירושה, אלא מפני הפשרנים, "השואפים להעמיד את האסיפה המכוונת לפני שאלה שכבר נפתרה". כל עתודי הריאקציה המונארכיסטית נעשו עכשיו חסידיה הנלהבים של הדימוקראטיה הצרופה! הממשלה החליטה לתת לקרנסקי את משרת נשיא המיניסטריון ולהשאיר בידו את תיקי המיניסטריונים לעניני הצי והצבא. בועד הפועל הוכרח צרטלי, המיניסטר החדש לעניני הפנים, להשיב תשובה בענין מאסרם של הבולשביקים. את השאלה-שהיא-מחאה שאל מארטוב, וצרטלי בתשובתו דבר נגידיים עם חברו למפלגה הגדול ממנו בשנים, ואמר, כי הוא בוחר לעסוק עם לנין ולא עם מארטוב: משום שעם לנין יודע הוא היאך לנהוג, ואלו מרטוב אוסר את ידיו... "אני מקבל עלי את האחריות למאסרים אלה", – הטיח המיניסטר את דבריו המתגרים אל חלל האולם, שהיה כולו מתיחות. הפשרנים הכו את השמאל והצטדקו בדברי תואנה על סכנה מימין.

"רוסיה עומדת לפני דיקטטורה צבאית – אמר דן בנאומו בישיבת שנים ביולי – עלינו להוציא את החרב מידי הדיקטטורה הצבאית. ואת הדבר לא נצליח לעשות אלא אם כן נאשר את הממשלה הזמנית כועד להצלת הצבור. עלינו לתת לה סמכות בלתי מוגבלת, כדי שתוכל לעקור מן השורש את האנרכיה משמאל ואת הקונטר-מהפכה מימין". כאילו יכלה הממשלה, שנלחמה בפועלים, בחיילים ובאכרים, להחזיק בידה חרב אחרת, זולת חרב הקונטר-מהפכה! ב-252 דעות (47 נמנעו מהצבעה) החליטה הישיבה המאוחדת:

(א) הארץ והמהפכה בסכנה.

(ב) הממשלה הזמנית מוכרזת כממשלה להצלת המהפכה.

(ג) לממשלה ניתנת סמכות בלתי מוגבלת.

דברי ההחלטה המו כקול החבית הנבוכה. הבולשביקים שהשתתפו בישיבה נמנעו מהצבעה, והיא עדות ודאית למבוכה שתקפה בימים ההם את היושבים ראשונה במפלגה. תנועות המוניות, אפילו כשהן נכשלות, אינן חולפות לעולם בלי שיור וסימן. את מקומו

של הפריץ רם-התואר בראש הממשלה תפס עורך-דין ראדיקאלי; בראש המיניסטריון לעניני הפנים עמד איש שהוגלה לפנים לארץ גזירה. הגלגול ההמוני של השלטון הוא בעין. קרנסקי, צרטלי, צ'רנוב, סקובליב, – מנהיגי הועד הפועל, – קבעו עכשיו את פרצוף הממשלה. שמא היא התגשמותה של סיסמת יוני: "הלאה עשרת המיניסטרים הרכושנים"? לא, זוהי דוקא התבדותה. לא לקחו המיניסטרים הסוציאליסטים את השלטון בידם אלא על מנת להחזירו למיניסטרים הרכושנים, *La coalition est mort, vive la coalition* (הקואליציה מתה, תחי הקואליציה!).

נערכת הקומדיה החגיגית-המחפירה של פירוק הנשק מעל התותחנים בככר הארמון. גדודים רבים נפרקים. החיילים נשלחים פלוגות-פלוגות לא גדולות למילואים בחזית. בני הארבעים מתגייסים ומשתלחים לשדה-קטל. כל אלה הם תועמלנים נגד משטר הקרנסקיות. מספרם רבבות, ועד הסתיו הם עושים פעולה גדולה. ובו בזמן פורקים את הנשק מעל הפועלים, אם כי בפחות הצלחה. בלחץ הגינראלים – עוד מעט נראה מה צורה קבל הלאח הזה – מתקנים תקנה בדבר משפט-מות בחזית. אך ביום ההוא, ב"ב ביולי, מתפרסמת פקודה, העושה סייגים לקנוניות בעסקי קרקעות. חצי-תקנה מאוחרת זו, שהותקנה מאימת קרדומו של האכר, עוררה לעג-בוז משמאל וחיירוק שנים – מימין. גוזר צרטלי על כל מיני תהלוכות ברחוב – איום כלפי שמאל – ומבקש גם למנוע מאסרים באין דין ובאין דיין, – נסיון להצר את צעדי הימין. מדיח קרנסקי את מצביאי המחוז מכהונתו ומסביר לשמאל, כי – מפני הפרעות שפרע הלה בהסתדרויות הפועלים, ולימין, כי – מפני שאינו תקיף במדה מספקת. הקוזאקים היו בפועל ממש גבורי פטרוגרד הבורגנית. "בכמה מקומות – מספר אופיצר הקוזקים ג'קוב – היו אנשים במקום צבורי, או במסעדה, שהיה בה קהל רב, קמים ממקומם קימה של כבוד ומקבלים במחאות כף את פני האיש לבוש מדי הקוזאקים המופיע פתאום". בתיאטראות, בבתי הראינוע, בגנים הצבוריים סודרו נשפי צדקה לטובת קוזאקים פצועים ומשפחות ההרוגים. לשכת הועד הפועל הוכרחה לבחור ועדה, שבראשה עמד צ'חאיזוה, אשר תשתתף בסידור לוויתיהם של ה"חיילים, שנפלו חלל בשעה שמלאו את חובתם המהפכנית ב-3-5 ביולי". הפשרנים הוכרחו לשתות את קובעת כוס הבזיונות עד תומה. הטקס התחיל בתפלת אשכבה בכנסית איסאקיי. את ה"מטות" נשאו רודזיאנקו, מיליוקוב, הנסיך לבוב וקרנסקי. ובמסע צלב הובלו המתים לקבורה בבית העלמין של כנסית אלכסנדרו-נבסקי. בדרך אל בית העלמין לא הועמדו שוטרים, על הסדר שמרו הקוזאקים עצמם: יום הלוייה היה יום שליטתם הגמורה בפטרוגרד. הפועלים והחיילים, אחיהם של הרוגי פברואר, נקברו בצנעא, כמו שנקברו בימי שלטון הצאר הרוגי תשעה ביאנואר. הממשלה דרשה מאת הועד הפועל בקרונשטאדט שיסגיר מיד לשלטונות החקירה את ראסקולניקוב, רושאל והקצין ק'מנב ואיימה עליו, שאם יסרב יושם מצור על האי.

בהלסינגפורס יחד עם הבולשביקים נאסרו בפעם הראשונה גם הס.ר.ים השמאליים. הנסיך לבוב, שיצא בדימוס, התאונן בעתונות כי – "המועצות הן למטה ממדרגת המוסר הכלל-ממלכתי ולא טוהרו מן הלנינאים סוכני גרמניה"... ראו הפשרנים חובת כבוד לעצמם להוכיח את מוסריותם הכלל-ממלכתית. ב"ג ביולי מקבלים הועדים הפועלים ביישיבתם המאוחדת את ההחלטה שהציע דן: "כל הנאשמים על ידי הרשות מסולקים מהשתתפות בועדי הפועלים עד שיצא דינם". תקנה זו הפקירה, בעצם, את הבולשביקים. קרנסקי סגר את כל עתוני הבולשביקים. בערי השדה נאסרו הועדים החקלאיים. העתון "איזווסטיה" קונן באפס-אונים: "לפני ימים מעטים ראינו בעינינו את השתוללות האנרכיה בחוצות פטרוגרד. והיום ניתכים בחוצות אלה נאומים קונטר-מהפכנים של אנשי המאה השחורה, ואין מפריע". לאחר שפורקו הגדודים המהפכניים ביותר ונלקח הנשק מידי הפועלים, הוסע קו-המשוה היסע נוסף לצד שמאל. בידי ראשי החוגים הצבאיים, הבאנקים, התעשייה והקאדטים נתרכז בעלילות חלק ניכר מן השלטון. והחלק השני נשאר כמקודם בידי המועצות. דו-השלטון היה בעין, אך הפעם לא דו-שלטון ליגאלי, שיש בו קונטאקט או קואליציה כבחדשים הקודמים, אלא דו-שלטון של כנופיות הצופן בקרבו את ההתפוצצות: דו-שלטון של צבא-ובורגנות מזה ופשרנים מזה, שהיו מתייראים זה מזה אך גם זקוקים זה לזה. ומה הוא המוצא? לחדש את הקואליציה.

"לאחר מרד 3-5 ביולי – אומר מיליוקוב, ובצדק – לא נתבטל רעיון הקואליציה. יתר על כן: לזמן-מה ניתנה לו תוספת כוח וערך". הועד הזמני של הדומה הממשלתית קם פתאום בתחית המתים וקבל החלטה חריפה נגד ממשלת ההצלה. זו היתה הדחיפה האחרונה. כל המיניסטרים מסרו את תיקיהם לקרנסקי ועשאוהו על ידי כך למרכז הסובירניות הלאומית. והיה ערכו של מומנט זה חשוב מאד בחיתוך גורלו של משטר פברואר וגם גורלו הפרטי של קרנסקי: באנדרלמוסיה של כתות שונות, פיטורים ומינויים ניכרה מעין נקודה נְחָה, שכל השאר היה טובב עליה. פיטורי המיניסטרים היו רק בבחינת פתח-דבר למשא ומתן עם הקאדטים ואילי התעשייה. הקאדטים התנו את תנאיהם: המיניסטרים אחראים "רק למצפונם"; ברית שלימה עם ממשלות האנטאנטה; חידוש המשמעת בצבא; אף לא תקנה סוציאלית אחת עד האסיפה המכוננת. והיה גם סעיף שבעל-פה: דרישה לדחות את מועד כינוסה של האסיפה המכוננת. וזו היתה "תכנית לאומית ובלתי מפלגתית". ברוח זו השיבו גם באי-כוח המסחר והתעשייה, שאך לשוא השתדלו הפשרנים להעמידם כצד שכנגד לקאדטים. הועד הפועל חזר ואישר את החלטתו ליתן לממשלת ההצלה "סמכות שלימה": פירוש הדברים היה אי-תלותה של הממשלה במועצות. וביום ההוא שלח צרטלי, כמיניסטר לעניני הפנים, מכתב חוזר בדבר "אמצעים דחופים ונמרצים להפסקת כל הפעולות האגרריות הנעשות על דעת עושיהן בלבד". גם המיניסטר לעניני ההספקה פשחונוב דרש להפסיק את "מעשי הכפיה הפליליים נגד בעלי הקרקעות". הממשלה להצלת המהפכה הוכיחה קודם כל, שהיא ממשלה להצלת רכושם הפרטי של בעלי האחוזות. אך לא זו בלבד. הכל-וכל בעניני התעשייה, המהנדס פאלצ'נסקי, שנשא תואר משולש – מנהל עניני המיניסטריון למסחר ותעשייה, ראש הממונים על עניני הדלק והמתכת וראש הועדה לעניני ההגנה, – קיים במרץ רב את הפוליטיקה של ההון המרוכז בסינדיקאטים. המומחה לעניני הכלכלה המנשביק צ'רואנין, התאונן במחלקה לעניני הכלכלה שעל יד המועצה, כי בסאבוטאז' שלו משבית פאלצ'נסקי את כל הפעולות הדימוקראטיות. המיניסטר לעניני החקלאות צ'רנוב, שהקאדטים גוללו עליו את האשמה בקשרים עם גרמניה, ראה הכרח לעצמו לצאת בדימוס "לשם ריהאבליטציה". ב"ח ביולי מוסר

המיניסטריון, שרוב חבריו הם סוציאליסטים, מודעה על פירוק הסיים הפיני הממרה, שרוב חבריו הם סוציאלי-דימוקראטים. באגרת החגיגית אל ממלכות האנטאנטה, לכבוד יום השנה השלישית למלחמה העולמית, חוזרת הממשלה על שבועת האמונים כדת וכדין, ולא זו בלבד אלא היא מודיעה גם על זכויו המוצלח של המרד, שהפיחוהו סוכני האויבים. תעודת התרפסות מחפירה! ובו בזמן מתפרסמת פקודה אכזרית נגד הפרת משמעת במסילת הברזל. לאחר שהדגימה הממשלה את בגרותה המדינית, העז סוף סוף קרנסקי לתת תשובה על האולטימטום של מפלגת הקאדטים, שתכנה היה, כי דרישות הקאדטים "אין בהן כדי לשמש מניעה לכניסה אל הממשלה הזמנית".

אך הליבראלי לא הסתפקו כבר בהכנעה מכוסה. הם נתאוו מאד שהפשרנים יכרעו בדרך לפנייהם. הועד המרכזי של מפלגת הקאדטים הודיע, כי הכרזת הממשלה בה' ביולי לאחר הפרת הקואליציה – צירוף של פסוקים דימוקראטיים סתמיים – אינה מניחה את דעתו והפסיק את המשא ומתן. ההתקפה היתה מרוכזת. הקאדטים עמדו בקשרי פעולה לא רק עם אנשי התעשייה והדיפלומטים של אנטאנטה, אלא גם עם הגינראלים. למעשה היתה מפלגת הקאדטים מכוונת את פעולת הועד הראשי של ברית האופיצירים שעל יד המפקדה. באמצעות המפקדים הראשיים היו הקאדטים לוחצים על הפשרנים במקום התורפה. בשמונה ביולי הוציא מצביא החזית הדרומית-מערבית, הגינראל קורנילוב, פקודה לירות במקלעות ובתותחים אל החיילים הנסוגים אחרו. וכשתמך בו הקומיסאר לענייני החזית סאבינקוב, מי שהיה ראש ההסתדרות הטירוריסטית של הס-רים, דרש קורנילוב להתקין את משפט המות בחזית, שאם לא כן איים שיתפטר מכהונתו על דעת עצמו. הטלגרמה הסודית נתפרסמה מיד בעתונות: קורנילוב השתדל לפרסם את עצמו. המצביא הראשי ברוסילוב, הנהיר ומשתמט יותר מאחרים, כתב לקרנסקי כדרך אדם המטיף מוסר: "המוסר-השכל של המהפכה הצרפתית הגדולה, שקצתו נשתכח אצלנו, מזכיר לנו, אף על פי כן, את מציאותו". והמוסר-השכל הוא, כי המהפכנים הצרפתים, שניסו לשוא לכוון את הצבא "על יסודות הומאניים", חזרו ואחזו בדרך של משפטי מות "ודגלי הנצחון שלהם התנופפו על פני חצי העולם". רק את הדבר הזה למדו הגינראלים בספר המהפכות. ב"ב ביולי חידשה הממשלה את משפט המות "למשך תקופת המלחמה לגבי חיילים שעברו עבירות חמורות ביותר". אך המצביא הראשי של החזית הצפונית, הגינראל קלמבובסקי, כתב כעבור שלושה ימים: "הנסיון הוכיח, כי הפלוגות, שקלטו כוחות מלואים במדה מרובה, הן הן שנעשו בלתי מוכשרות למלחמה. אין הצבא יכול להיות בקו הבריאות, אם המקור שממנו הוא מתמלא מקור נרקב הוא". מקור המלואים הרקוב היה העם הרוסי!

בט"ז ביולי כינס קרנסקי במפקדה הראשית מועצה של מפקדים בהשתתפות טרשצ'נקו וסאבינקוב. קורנילוב לא בא: הנסיגה בחזית שלו היתה בכל תקפה ונפסקה רק לאחר כמה ימים, כשהגרמנים עצמם נעצרו ליד הגבול הקודם. ושמותיהם של המשתתפים בהתעצות – ברוסילוב, אלקסייב, רוזסקי, קלמבובסקי, דניקין, רומאנובסקי – נשמעו כהדי תקופה, אשר שקעה בתהום נשיה. ארבעה חדשים הרגישו הגינראלים את עצמם כבר-מינן למחצה. עכשיו קמו לתחייה, ובחשבם, כי נשיא המיניסטריון הוא סמל המהפכה, שמררה את חייהם, סטרו על חטמו באכזריות ובלתי חשש עונשין.

לפי הידיעות של המפקדה הראשית היו בחזית הדרומית מערבית מ"ח ביוני ועד ו' ביולי קרוב ל-56,000 אבידות. אבידות של מה בכך הן לפי שיעורי המלחמה! ואלו שתי המהפכות, של פברואר ושל אוקטובר, עלו הרבה יותר בזול. מה נתנה ההתקפה מיסודם של הליבראליים והפשרנים חוץ ממות, חורבן ותלאה? הזעזועים הסוציאליים של שנת 1917 שינו את פני ששיתו של כדור הארץ ונתנו לאנושיות פתח תקוה לאפשרויות חדשות. אכזריות המהפכה ואימותיה, שאין אנו מתכוונים לא להכחישן ולא להמתקן, אינן נופלות משמים: הן חלק בלתי נפרד מכל ההתפתחות ההיסטורית. ברוסילוב מסר דין וחשבון על תוצאות ההתקפה, שהוחל בה לפני חודש ימים: "כשלוש גמור". הסיבה היא, כי "המפקדים, למן מפקד הגונדה ועד המצביא הראשי, אין להם שלטון". איך ומדוע ניטל מהם השלטון? – זאת לא הגיד ברוסילוב. ואשר לפעולות הצבאיות להבא, הרי "עד בוא האביב לא נוכל להתכונן אליהן".

קלמבובסקי דרש, ככל שאר הגינראלים, לגזור גזירות קשות ותוך כדי דיבור הביע את פקוקו בתועלתן: "משפט מות? אבל כלום אפשר לשפוט למות דיביזיות שלימות? לתבוע לדין? ואם כן, הרי חצי הצבא יוגלה לסיביר"... מנהל המפקדה הראשית הודיע: "חמשה גדודים מחיל הצבא בפטרורגראד פורקו. הקושרים נתבעו לדין. בסך הכל יוצאו מפטרורגראד 90,000 איש". הדברים נשמעו בקורת-רוח. איש לא העלה על דעתו, מה עתיד להתרחש אם חיל המצב יוצא מפטרורגראד. "הועדים?" – שאל אלקסייב. "מן ההכרח להשמידם... דברי ימי המלחמות משך אלפי שנים קבעו את חוקיהם. אמרנו לחטוא להם, ונכשלונו". באמרו "חוקי ההיסטוריה" נתכוון האיש הזה ל"חוקי הצבא". "אחרי הדגלים הישנים – התפאר הגינראל רוזסקי – הלכו אנשים כאחרי דברים שבקדושה ומסרו את נפשם עליהם. ומה פעלו הדגלים האדומים? הם הביאו לידי כך שהחיילות נכנעים עכשיו לפני האויב גדודים-גדודים". שכח הגינראל הותיק את אשר הודיע בעצמו במועצת המיניסטרים באבגוסט 1915: "נשגבות ממנו דרישות הטכניקה הצבאית החדשה; על כל פנים, עם הגרמנים לא נוכל להתחרות". קלמבובסקי ציין בשמחה לאיד, כי את הצבא החריבו, בעצם, לא הבולשביקים, אלא "אחרים", שהתקינו תקנות צבאיות גרועות, "אנשים, שאינם מבינים את ההוי ואת התנאים של קיום הצבא". זה היה רמז מפורש לקרנסקי. דניקין התקיף את המיניסטרים ביתר עוז: "אתם עוללתם בעפר את דגלי הצבא המהוללים שלנו, אך עליכם גם להרימם, אם עוד מצפון לכם".

וקרנסקי? משנחשד בחוסר מצפון, עמד בהכנעה ונתן תודה לסרדיוט זה על "דעתו שהובעה ביושר ובגילוי לב". הכרזת זכויותיו של החייל? "אילו הייתי מיניסטר בשעת חבור ההכרזה, כי עתה לא נתפרסמה. מי היה הראשון, שהכניע את הקלעים הסיביריים? מי היה הראשון, ששפך דם כדי להכניע את הסוררים? נציבי, הקומיסאר שלי". המיניסטר לענייני החוץ, טרשצ'נקו, מנחם בשפתי

חנף: "התקפתנו, גם אם אינה מוצלחת, השפיעה בכל זאת על ממלכות שכרתו עמנו ברית שיגדילו את אמונם בנו". אמון האנטנטה! האם לא לשם כך סובבת הארץ על צירה? "משגב-עוזן היחידי של החירות והמהפכה הם בשעה זו האופיצרים", – נאום קלמבובסקי. "האופיצר אינו בורגני, – מסביר ברוסילוב – אלא הפרוליטארי האמיתי". וגינראל רוזסקי מוסיף: "גם הגינראלים הם פרוליטארים". להשמיד אח הועדים, לכוון מחדש את שלטונם של המפקדים לשעבר, לגרש מן הצבא את הפוליטיקה, – רוצה לומר את המהפכה – הנה היא תכניתם של הפרוליטארים המוכתרים בתואר גינראלים. אין קרנסקי מתנגד, חלילה, לתכנית כשהיא לעצמה, אלא שהוא מהסס בענין הזמן. "אשר לגזירות שהוצעו – אומר קרנסקי – סבור אני, כי גם הגינראל דניקין לא ידרוש שיוציאו מן הכח אל הפועל לאלתר... הגינראלים, כולם עד אחד, היו מסוג הבינוניות האפורה. אך אין ספק, כי גם הם אמרו בלבם: "הנה, בזו הלשון יש לדבר עם האדונים הללו!" ההתיעצות הזאת הביאה עמה חלוף גברי בהצבאה הראשית. ברוסילוב הנוח והגמיש, אשר נתמנה במקומו של הבלבר הזהיר אלקסייב, שהתנגד להתקפה, הודח מכהונתו ובמקומו נתמנה הגינראל קורנילוב. את החלוף נימקו באופנים שונים: לקדטים הבטיחו, כי קורנילוב יכונן משמעת של ברזל; לפשרנים אמרו, כי קורנילוב הוא ידיד הועדים והקומיסארים. סאבינקוב בעצמו ערב לרגשותיו הריפובליקניים של קורנילוב. בתשובה על הכהונה הרמה שניתנה לו שלח הגינראל לממשלה אולטימטום חדש: הוא, קורנילוב, אינו מקבל את ההתמנות אלא בתנאים אלה: "אחריותו רק בפני מצפוני ובפני עמי; איש בל יתערב במינוי חבר המפקדים הראשיים; ב'עורף' יונהג מחדש משפט-המות". בסעיף הראשון היה קושי: "אחריות בפני המצפון והעם" – והרי בענין זה כבר התחיל קרנסקי, ובכגון דא לא תתכן התחרות. הטלגרמה של קורנילוב נתפרסמה בעתונם הנפוץ ביותר של הליבראליים. הפוליטקאים הזהירים של הריאקציה לא שבעו נחת ממנה. האולטימטום של קורנילוב היה בעצם האולטימטום של מפלגת הקאדטים, אלא שהוא נתרגם כאן ללשונו הבלתי זהירה של גינראל הקוזאקים.

ואף על פי כן צדק קורנילוב בחשבונו: הדרישה המופרזת ועזות הטון של האולטימטום הלהיבו את כל אויבי המהפכה ובראש וראשונה את האופיצרים. נתבהל קרנסקי ובקש לפטר תיכף ומיד את קורנילוב, אך ממשלתו לא תמכה בו. סוף סוף הסכים קורנילוב, על פי עצת המשפיעים עליו, להודות בשעת משא ומתן שבעל פה, כי בדרשו "אחריות בפני העם" היתח כוונתו בעצם אחריות בפני הממשלה הזמנית. כל שאר סעיפי האולטימטום נתקבלו בתיקונים קלים. קורנילוב נעשה מצביא ראשי. ובו בזמן נתמנה המהנדס הצבאי פילוננקו קומיסאר על יד קורנילוב, ומי שהיה קומיסאר החזית הדרומית-מערבית סאבינקוב נתמנה מנהל עניני המיניסטריין הצבאי. הראשון – איש מקרי, קופץ בראש; והשני – איש בעל עבר מהפכני גדול, שניהם – אוואנטוריסטים גמורים, – המוכנים לכל, כפילוננקו, או, לפחות, לדברים רבים, כסאבינקוב. הקשר האמיץ ביניהם ובין קורנילוב, שסייע לקאריירה המהירה של הגינראל, מלא, כפי שנראה להלן, תפקיד בהשתלשלות המאורעות להבא. הפשרנים נכנעו לאורך כל הקו. צרטלי לא פסק מלהכריז: "קואליציה – זוהי שאלת ההצלה". מאחורי הפרגוד נמשך המשא ומתן במרץ רב, אף על פי שבאורח רשמי ניתקו הקשרים. כדי לדחוק את הקץ השתמש קרנסקי, לפי הסכם עם הקאדטים, באמצעי תיאטרלי, כלומר, אמצעי שהוא לגמרי ברוח הפוליטיקה שלו ויחד עם זה יפה למטרותיו: הוא יצא בדימוס ונסע אל מחוץ לעיר, בהניחו את הפשרנים שיתלבטו ביאושם. בענין זה אומר מיליוקוב: "בפרישתו הדימוסטרטיבית בקש קרנסקי להראות למתנגדיו ולמתחריו גם יחד, כי תהיה מה שתהיה דעתם על תכונותיו האישיות, הרי הוא איש מועיל ונחוץ בשעה זו פשוט לפי מעמדו הפוליטי – בין שני המחנות, הנאבקים זה עם זה". קרנסקי זכה במשחק על פי שיטת "כל הנכנע זוכה". הפשרנים עטו אל "חבר קרנסקי" בקלות כבושות ובתחנונים גלויים. בלי גיעה יתירה הצליחו שני הצדדים, הקאדטים והסוציאליסטים, לכפות את המיניסטריין ערוף הראש שיחליט להבטל מרצונו ויתן לקרנסקי את הזכות לכוון על דעת עצמו ממשלה חדשה.

כדי להפחיד לגמרי את חברי הועדים הפועלים הנבהלים גם בלעדי זאת מבשרים להם את הידיעות האחרונות על המצב בחזית ההולך ורע. הגרמנים דוחקים את הצבא הרוסי, הליברלים דוחקים את קרנסקי, קרנסקי דוחק את הפשרנים. אור לכ"ד ביולי יושבות סיעות המנשביקים והס.ר.ים כל הלילה ומתענות באפס אונים. סוף סוף מאשרים הועדים הפועלים את ההחלטה בדבר מסירת השלטון לידי קרנסקי בלי שום תנאי וכלי כל הגבלה, שנתקבלה ברוב דעות: 147 נגד 46 ו-42 נמנעים מלהצביע (אפוזיציה שלא היתה עדיין דוגמתה!). בועידת הקאדטים, שנתכנסה באותה שעה עצמה, נשמעו קולות הדורשים את מיגורו של קרנסקי, אבל מיליוקוב עצר ברוחם של קצרי-הרוח, בהציעו להסתפק לפי שעה בלחץ בלבד. אין זה אומר, כי מיליוקוב היה משלה את נפשו ביחס לקרנסקי, אבל הוא ראה בו את נקודת המשען לכוחותיהם של המעמדות האמידים. לאחר שהממשלה תפרוק מעליה את עול המועצות, אפשר יהיה, בלי שום גיעה, לשחררה גם מקרנסקי. ואלהי הקואליציה הוסיפו להיות צמאים. ליסודה של ממשלת המעבר ב-7 ביולי קדמה ההחלטה בדבר מאסרו של לנין. והיה הכרח עכשיו לציין את תחית הקואליציה על ידי איזו פעולה נמרצת. עוד ב-13 ביולי נתפרסם בעתוננו של גורקי – העתונות הבולשביסטית לא נתקיימה כבר – מכתבו הגלוי של טרוצקי לממשלה הזמנית. ובו היה כתוב: "אין לכם שום יסוד הגיוני לפטרני מן הגזירה, שעל פיה נתחייבו מאסר החברים לנין, זינוביב וקאמיניב. ואשר לצד הפוליטי שבדבר, הרי אין לכם שום יסוד לפקפק, כי הנני מתנגד בהחלט לפוליטיקה הכללית של הממשלה הזמנית, לא פחות מן החברים הנ"ל". בלילה שבו התכונן המיניסטריין החדש נאסרו בפטרוגראד טרוצקי ולונאצ'ארסקי, ובחזית – הקצין קרילנקו העתיד להיות המצביא הראשי של הבולשביקים. הממשלה, שיצאה לאויר העולם לאחר שלושה שבועות של משבר, נראתה כנפל. היא הורכבה מאנשים בני מדרגה שניה ושלישית, שנבחרו על פי הכלל של תפיסת הרע במיעוטו. ממלא מקומו של נשיא המיניסטריין היה המהנדס ניקראסוב, קאדט שמאלי, שהציע ב-27 בפברואר למסור את השלטון לידי אחד הגינראלים של הצאר, כדי לדכא את המהפכה. הסופר הבלתי מפלגתי והמשולל פרצוף, פרוקופוביץ, שהסתופף על הגבול שבין הקאדטים והמנשביקים, נתמנה מיניסטר לעניני התעשייה והמסחר. זארודני, מי שהיה קטיגור ואחר כך עורך דין ראדיקלי, בנו של המיניסטר הליבראלי בימי אלכסנדר השני, הוזמן לעמוד בראש עניני המשפטים; נשיא הועד הפועל של מועצת האכרים קבל את תיק המיניסטר לעניני הפנים; המיניסטריין לעניני העבודה נמצא כקודם בידי המנשביק סקובליב; המיניסטריין לעניני ההספקה –

בידי הסוציאליסט העמוני פֶּשְׁחוֹנוֹב. מן הליבראלים נכנסו למיניסטריון אנשים שהיו בינוניים לא פחות מהנ"ל ולא מלאו תפקיד חשוב לא קודם לכן ולא אחר כך. אל כהונת המיניסטריון לעניני החקלאות חזר לפתע פתאום צ'רנוב: במשך ארבעת הימים שבין הסתלקותו ובין התמנותו מחדש הספיק להוכיח את צדקתו. בספרו "תולדות המהפכה" מציין מיליוקוב ברוח שקטה, כי טיב היחסים שבין צ'רנוב ובין שלטונות גרמניה "לא נתברר כל צרכו; יתכן – מוסיף הוא – שהעדויות של לשכת הריגול הרוסי וחשדותיהם של קרנסקי, טירשצ'נקו ואחרים היו מופרזים בענין זה". החזרת תואר מיניסטר החקלאות לצ'רנוב לא היתה אלא תשלום מס לפריסטיג'ה של המפלגה השלטת, היא מפלגת ה.ס.ר.ים. אגב: השפעתו של צ'רנוב הלכה ונתמעטה בה. כנגד זה נשאר צרטלי ככוונה מחוץ למיניסטריון: במאי סבר צרטלי, כי עתיד הוא להועיל למהפכה אם יהיה מחברי הממשלה, ואלו עכשיו בקש להועיל לממשלה כאחד מחברי המועצה. ואמנם, מכאן ואילך ממלא צרטלי את תפקיד הקומיסאר לעניני הבורגנות בתוך המועצות. "אילו היו עניני המדינה מתקפחים על ידי הקואליציה, – אמר צרטלי בישיבת המועצה הפטרואגראדית, – כי עתה היתה זו חובתנו להוציא את חברינו מתוך הממשלה".

לכתחילה דובר על סילוק הליבראלים לאחר שידולדלו, כפי שהבטיח דאן לפני זמן מה, ועכשיו דובר על הסתלקות בעוד מועד מהגה השלטון לאחר שירגישו הפשרנים שהם עצמם מדולדלים. בקש צרטלי להכשיר את מסירת כל השלטון לבורגנות. בקואליציה הראשונה, שנתכוננה בששה במאי, היו הסוציאליסטים מיעוט; אלא שלמעשה היו הם המושלים בכיפה; במיניסטריון של כ"ד ביולי היו הסוציאליסטים רוב, אלא שבעצם לא היו אלא צֶלֶם של הליבראלים. "במיניסטריון היה לסוציאליסטים רוב נומינאלי קטן – מודה מיליוקוב, – אבל אין ספק, כי למעשה היתה ההכרעה בידי חסידיה הגמורים של הדימוקראטיה הבורגנית". ביתר דיוק צריך לומר: "הרכוש הבורגני". כי ענין הדימוקראטיה לא היה ברור כל צרכו. ברוח זו, אם כי בנימוק מפתיע, למד המיניסטר פֶּשְׁחוֹנוֹב גזירה לא-שווה בין שתי הקואליציות של מאי ושל יולי: בימים ההם נצרכה הבורגנות למשענת משמאל; עכשיו, כשיש סכנה של קונטר-מהפכה, זקוקים אנו לתמיכה מימין: "במדה שנרבה למשוך כוחות מצד ימין, בה במדה יתמעטו המתקפים את השלטון". כלל אסטרטגי-פוליטי, שאין ערוך לו: הרוצה לנצח את הצרים על המבצר, אין טוב לו אלא – לפתוח את השערים מבפנים. אכן, זו היתה הנוסחה של הקואליציה החדשה.

הריאקציה התקיפה, הדימוקרטית נסוגה אחור. המעמדות והחוגים, שבראשית המהפכה נפל עליהם הפחד, עכשיו הרימו ראש. האינטרסים שהיו מוצנעים אתמול יצאו היום ממסתריהם. הסוחרים והספסרים דרשו להשמיד את הבולשביקים ולהנהיג את חופש המסחר; הם הרימו קולם נגד כל סייג והגבלה בעניני עסק, לרבות ההגבלות שנקבעו בימי הצאריזם. הועדים לעניני ההספקה, שניסו להלחם בספסרות, הוכרזו כאשמים במחסור המזונות. מן הועדים הללו עברה השנאה אל המועצות. האקונומיסטון המנשיק גרומאן הודיע, כי התקפת הסוחרים התגברה ביחוד אחרי מאורעות 3–4 ביולי. על המועצות הטילו את האחריות לתבוסתן, לשער המאמיר ולמעשי השוד בלילות. נבהלה הממשלה מפני המזימות שחרשו המונרכיסטים וחששה מפני התפוצצות שכנגד מצד שמאל, ועל כן נזדרזה ושלחה בראש חודש אבגוסט את ניקולי רומאנוב ואת משפחתו לטיבולסק. למחרת היום נסגר עתונם החדש של הבולשביקים "הפועל והחייל". מכל מקום באו ידיעות על חברי הועדים הצבאיים שנאסרו בהמון. רק בדרך סתרים למחצה יכלו הבולשביקים לכנס את ועידתם בסוף יולי. ועידות החיילים נאסרו. מעתה התחילו להתכנס כל אלה שישבו עד כה ספונים בבתיהם: בעלי-הבתים, הסוחרים, בעלי התעשייה, מרומי הקוזאקים, הכמרים, פרשי הצלב גיאורגי. קול אחד היה לכולם, ולא נבדלו זה מזה אלא במדרגת חוצפתם בלבד. המנצחים על כל אלה היו, בלי ספק, אם כי לא תמיד בגלוי, הקאדטים.

בועידת המסחר והתעשייה, שבה נתכנסו בראשית אבגוסט קרוב לשלוש מאות באי-כוח האגודות החשובות ביותר של הבורסה והעסקים, נאם את נאום-התכנית מלך הטכסטיל, ריאבושינסקי, שלא הסתיר את כוונותיו: "לממשלה הזמנית לא היה שלטון אלא למראית עין בלבד... למעשה השתלטה כנופיה של נוכלים פוליטיים... הממשלה מכבידה את עול המסים ומטילה אותם בראש וראשונה ובמדה אכזרית על מעמד הסוחרים ואנשי התעשייה... היש טעם ותכלית לתת כסף לבזבזנים? האם לא טוב מזה, למען הצלת המולדת, להעמיד אפיטרופוסות על הבזבזנים הללו?... "ולבסוף – איום אחרון: "היד הגרומה של הרעב ודלות העם תתפוס בגרונם של ידידי העם!" הפסוק על היד הגרומה של הרעב, שסמל את הפוליטיקה של הלוקאוטים, נקבע מכאן ואילך בערך-המלין הפוליטי של המפלגה. דמים מרובים שלמו הרכושנים במחירו. בפטרואגראד נפתחה ועידת הקומיסארים של הפלכים. סוכני הממשלה הזמנית, שצריכים היו, לפי מה שעלה במחשבה תחילה, להיות לה כחומה בצורה, נתלכדו למעשה נגדה ובהנהגת הגוש הקאדטי שבתוכם הניחו חרב על צוארו של המיניסטר לעניני הפנים אַבְקָסְנְטִיב. "אסור לפסוח על שתי סעפים: הממשלה צריכה למשול ולא להיות מאריזנטה". הפשרנים הצטדקו ומיחו בשפה רפה מחשש שמא, חס ושלום, יגונב לאזנם של הבולשביקים שמץ דבר מריבם עם בני בריתם. המיניסטר הסוציאליסט יצא בשן ועין מן הועידה.

העתונות ה.ס.ר.ית והמנשיבסטית התחילה לאט-לאט לדבר כקובלת ונעלבת. פתאום התחילו להתפרסם על דפיה תגליות מפתיעות. בששה באבגוסט פרסם עתון ה.ס.ר.ים "דבר העם" מכתב מאת קבוצת יונקרים שמאליים שנסעו אל החזית: בעלי המכתב "נדהמו מן התפקיד שמלאו היונקרים... משיטת המהלומות, מהשתתפות היונקרים במשלחות העונשין שהוציאו להורג אנשים בלי דין ובלי חקירה, כי אם בפקודתו של ראש הגדוד בלבד... החיילים מרי הנפש התחילו לירות ביונקרים מן המארב". בדרך זו בקשו אנשים להבריא את הצבא. הריאקציה התקיפה, הממשלה נסוגה אחור. ב-7 באבגוסט הוצאו מבית-הסוהר עסקני המאה השחורה מן המפורסמים ביותר, שהיתה להם דריסת רגל בחוגי רספוטין, ויד וחלק בפוגרומים. הבולשביקים הוסיפו לשבת בבית-הסוהר בקרסטי, שהפועלים, החיילים והמלחים האסורים בו התכוונו להכריז שביבת רעב. סיעת הפועלים של המועצה הפטרואגראדית שלחה ביום ההוא ברכה לטרופצקי, לונאצ'ארסקי, קולונטאי ושאר האסירים. בעלי התעשייה, קומיסארי הפלכים, ועידת הקוזאקים

בנובו-צ'ירקאסק, העתונות הפאטריוטית, הגינראלים, הליבראליים – היו בדעה אחת, כי אין שום אפשרות לסדר בחירות לאסיפה המכוננת בספטמבר; מוטב לדחות עד גמר המלחמה. הממשלה לא יכלה להסכים לכך. אבל נמצאה דרך של פשרה: כינוס האסיפה המכוננת נדחה עד כ"ח בנובמבר. רטנו הקאדטים והסכימו לארכא: הם האמינו באמונה שלימה, כי במשך שלושת החדשים עתידים להתרחש מאורעות מכריעים, שיעבירו את עצם שאלת האסיפה המכוננת לשטח אחר לגמרי. מיום ליום היו אנשים מקשרים בגלוי את התקוות הללו בשובו של קורנילוב.

הפרסומת מסביב לאישיותו של "המצביא" החדש הועמדה מעכשיו במרכזה של הפוליטיקה הבורגנית. ספר תולדותיו של "המצביא העממי הראשון" נפוץ בטפסים רבים מאד בעזרתה הפעילה של המפקדה הראשית. וכשבתורת מנהל הענינים של המיניסטריון הצבאי היה סאבינקוב אומר לעתונאים: "סבורים אנו", הרי פירוש המלה "אנו" היה לא "סאבינקוב וקרנסקי" אלא "סאבינקוב וקורנילוב". הרעש, שהוקם מסביב לקורנילוב, מלא את לבו של קרנסקי חרדה רבה. מיום ליום גברו השמועות על קשר, שבמרכזו עומד ועד אגודת האופיצרים שעל יד המפקדה. הפגישה בין ראש הממשלה וראש הצבא בראשית אבגוסט הגבירה את שנאתם ההדדית. "המליץ הקלוקל הזה מבקש לפקד עלי?" – ודאי חשב בלבו קורנילוב. "קוזאק זה, שהוא בור ועם-הארץ, מתעתד להציל את רוסיה?" – ודאי חשב בלבו קרנסקי. ושניהם צדקו, איש איש לפי דרכו. בינתיים נתפרסמה בחוגי הפשרנים תכניתו של קורנילוב, שכללה בתוכה מיליטריזציה של בתי החרושת ומסילות-הברזל, משפטי מות גם ב"עורף" והטלת מרותה של המפקדה הראשית על ההנהלה הצבאית של מחוז פטרוגראד.

נקל היה לנחש מאחורי התכנית הרשמית תכנית אחרת, שלא הובעה במפורש, ואף על פי כן היתה ממשית מאד. העתונות השמאלית התריעה על הסכנה. הועד הפועל הציע מועמד חדש למצביא ראשי, הלא הוא הגינראל צ'רימיסוב. על פטוריו של קורנילוב התחילו לדבר בגלוי. הריאקציה נתחללה. הכינוס של ברית י"ב גדודי הקוזאקים החליט בשישה באוגוסט, לא בלי השתתפותו של סאבינקוב, להודיע "בקול רם ובכל תוקף – לממשלה ולעם כולו", כי הוא מסיר מעליו את האחריות למעשי גדודי הקוזאקים בחזית ובעורף, אם יודה ה"מנהיג הגבור" הגינראל קורנילוב. ועידת ברית הפרשים של "צלב גיאורגי" איימה על הממשלה ביתר תוקף: אם יודה קורנילוב, תשלח הברית תיכף ומיד "קול קורא לקרב" אל כל פרשי צלב גיאורגי שיצטרפו לפעולה יחד עם הקוזאקים. איש מן הגינראלים לא מיחה על הפרת הסובאורדינציה, והעתונות, הדוגלת בשם הסדרים, פרסמה בהתלהבות את ההחלטות הללו, שפירושן היה: איום לקדש מלחמת אזרחים. הועד הראשי של אגודת האופיצרים בצבא ובצי שלח טלגרמה, שבה תלה את כל תקוותיו ב"מנהיג האהוב הגינראל קורנילוב" ועורר את "כל האנשים הישרים" להביע לו אימון. כינוס ה"עסקנים הפוליטיים" מאנשי הימין, שנתוועד בימים ההם במוסקבה, שלח לקורנילוב טלגרמה, שבה נצטרף לדעתם של האופיצרים, פרשי צלב גיאורגי והקוזאקים: "כל רוסיה המשכילה שומרת לך אמונים ומשליכה את ידה עליך". וכי אפשר היה לומר דברים ברורים מאלה? בכינוס השתתפו בעלי תעשייה, בנקאים, כריאבושינסקי וטרטיאקוב, הגינראלים אלקסיי וברוסילוב, באי כוח הדת והפרופיסורים, מנהיגי מפלגת הקאדטים, ובראשם מיליוקוב. לשם כסות-עינים הופיעו באי כוח "ברית האכרים", שהיתה פיקטיבית למחצה ונועדה לשמש לקאדטים משגב ומשענת במרומי מעמד האכרים. על כסא הנשיאות התנוססה לתפארה דמותו המונומנטאלית של רודזיאנקו, אשר הודה למשלחת גדוד הקוזאקים על דכוי הבולשביקים, משמע, שקורנילוב הועמד בגלוי כמושיע המדינה על ידי באי כוחם המוסמכים ביותר של המעמדות האמידים והמשכילים ברוסיה.

לאחר הכשרה כזאת בא המצביא הראשי שנית אצל המיניסטר לעניני הצבא לשאת ולתת עמו בענין התכנית שהציע לפניו לשם הצלת המולדת. "כשבא קורנילוב לפטרוגראד – מספר על הבקור הזה ראש המפקדה שלו, הגינראל לוקומסקי – נסע מיד לארמון החורף בלויית חיילי גדוד טקין ושתי מקלעות. לאחר שנכנס הגינראל קורנילוב לארמון החורף, הוסרו המקלעות מעל האוטו, ועל כל צרה שלא תבוא עמזו הטקינאים על המשמר בשערי הארמון, כדי להחיש עזרה לגינראל". נסתבר, כי יאה צורך להציל את המצביא הראשי מידי נשיא המיניסטריון. המקלעות של גדוד אנשי טקין היו מקלעותיה של הבורגנות, שלועותיהן מכוונים כלפי הפשרנים, המתלבטים בין הרגלים. זו היא וזה טבעה של ממשלת ההצלה הבלתי כפופה למועצות! מיד לאחר בקורו של קורנילוב, הודיע חבר הממשלה הזמנית קוקושקין לקרנסקי, כי הקאדטים יצאו בדימוס, "אם תכניתו של קורנילוב לא תתקבל היום". הקאדטים דברו עם הפשרנים אמנם בלי מקלעות, אך בנוסח של אולטימאטום. והנוסח השפיע. מיד נזדרזה הממשלה הזמנית לעיין בתזכירו של המצביא הראשי והחליטה, כי בעיקרם של הדברים אפשר לקבל את הצעותיו, "לרבות משפטי המות בעורף".

בגיוס הכללי של כוחות הריאקציה נכללה בדרך הטבע גם הכנסת הכלרוסית הגדולה, שתפקידה הרשמי היה לגאול את הכנסיה הפראבוסלאבית משעבודה הביורוקראטי, ולמעשה לא באה אלא לשמור עליה מפני המהפכה. עם סילוקה של המונארכיה ניטל מן הכנסיה ראשה הרשמי, מעתה נתלו ברפיון יחסיה אל הממלכה, שבמשך דורות היתה לה משגב-עוז. אמנם, בקול הקורא שנתפרסם במארס נזדרזו הסינוד הקדוש לברך את המהפכה שנתחוללה ועורר את העם ש"ישליך את יהבו על הממשלה הזמנית". אבל העתיד הפיל עליו אימה ופחד. הממשלה התעלמה משאלת הכנסיה, כשם שנתעלמה גם משאר השאלות. ראשי הדת נבוכו. לעתים רחוקות באה אי משם, מירכתי ארץ, מן העיר וורני בגבול סין, טלגרמה מאת חבר הכמרים שבעיר, להודיע לנסיך לבוב, כי הריפובליקה שלו היא על פי עיקרי הברית החדשה. הכנסיה ניסתה להסתגל למאורעות, אך להתערב במאורעות לא העיזה. בחריפות יתירה ניכר הדבר בחזית, שהשפעת הכמרים נתבטלה בה עם ביטולה של משמעת הפחדים. דניקין מודה ואומר: "אם אף על פי כן נלחמו האופיצרים ימים רבים לשלטונם כמפקדים וכפוסקים יחידים בעניני הצבא, הרי קולם של הרועים הדתיים נאלם עם ראשית המהפכה, והשתתפותם בחיי הצבא פסקה לגמרי". ועידות הכמרים במפקדות הצבא לא עשו שום רושם. הכנסיה, שהיתה בעיקר ענינם הכתתי של ראשי הדת, וביחוד רמי המעלה שבהם, לא נצטמצמה בכל זאת במסגרת הביורוקרטיה הדתית. בכל כוחה החזיקה

בה החברה הליבראלית. מפלגת הקאדטים, שלא היו לה שום שרשים פוליטיים בעם, השתוקקה שהכנסיה המחודשת תהיה לה תחנה מקשרת בינה ובין ההמון. בהכנת הכנסת הגדולה השתתפו השתתפות פעילה – יחד עם אלופי הדת ומעליהם – עסקנים פוליטיים להבדליהם השונים, כגון הנסיך טרובצקוי, הגרף אולסופייב, רודזיאנקו, סאמארין, פרופיסורים וסופרים ליברלים. לשוא השתדלה מפלגת הקאדטים להקיף את הכנסת באוירה של ריפורמציה דתית וחששה יחד עם זה שמא חכשל במעשה בלתי זהיר וחמוטט חס ושלום את הבנין הרעוע ביסודו. ראשי הדת והריפורמטורים החילוניים לא בקשו כלל להפריד בין הכנסיה והמדינה. מאליו מובן, כי אלופי הכנסיה נתאו למעט את השגחת הממלכה על עניניהם הפנימיים, אבל בתנאי שגם להבא תוסיף הממלכה לא רק לשמור על זכויותיהם היתירות, קרקעותיהם והכנסותיהם, אלא גם למלא את חלק הארי מהוצאותיהם. וגם הבורגנות הליבראלית היתה מוכנה להבטיח לדת הפראבוסלאבית שמירה על זכותה להיות הדת השלטת, אך בתנאי שתשרת בדרכים חדשות את עניני המעמדות השליטים בתוך העם. אבל כאן התחילו המכשולים העיקרים. דניקין הנ"ל מציין שבברון לב, כי המהפכה הרוסית "לא הקימה שום תנועה עממית דתית, שפעולתה תהא ניכרת משהו". וביתר דיוק יש לומר, כי במדה שנספחו למהפכה שכבות עממיות חדשות, בה במדה היו הללו פונות עורף לדת גם אם קודם לכן היו דבקות בה. בכפר יכלו עדיין כמה מן הכמרים להשפיע השפעה אישית על ההמון (הכל לפי התנהגותם בשאלת הקרקע), לא כן בעיר. כאן לא היה איש – לא רק בין הפועלים, אלא גם בין הבורגנים הזעירים – שתעלה על דעתו לשאול מפי ראשי הדת פתרונים לשאלות שנתעוררו במהפכה. העם לא השתחף כלל בהכנת הכנסת הגדולה. עניניהם ומאוייהם של ההמונים מצאו את בטויים בשפת הסיסמאות הסוציאליסטיות ולא בפסוקי הקודש של אנשי הדת. רוסיה הנחשלת למדה את ההיסטוריה שלה למקוצרין. היא הוכרחה לפסוח לא רק על תקופת הריפורמאציה, אלא גם על תקופת הפרלאמנטריזם הבורגני.

הכנסת הגדולה, שעלתה במחשבה בחדשי הגאות של המהפכה, נתועדה בשבועות השפל שלה. על ידי כך הוגדש שבעתים גוונה הריאקציוני. הרכב הכנסת, חוג השאלות שטפלה בהן ואפילו טקס הפתיחה, – הכל העיד על תמורות יסודיות, שחלו ביחסם של המעמדות השונים אל הכנסיה. בפולחן שנערך בכנסית אוספינסק השתתפו יחד עם רודזיאנקו והקאדטים גם קרנסקי ואבקסנטייב. ראש עיריית מוסקבה, ה.ס.ר. רודניב, אמר בברכתו: "כל זמן שיתקיים העם הרוסי, תבער בלבו אש הזת הנוצרית". והרי אתמול דמו האנשים הללו בנפשם, שהם בנים לצ'רנישבסקי, מורו ורבו של העם הרוסי. הועידה שלחה לכל קצוי הארץ כרוזים מודפסים, התפללה לשלטון תקיף, קטרגה על הבולשביקים והשביעה, פה אחד עם המיניסטר לעניני העבודה סקובוליב, לאמור: "פועלים! עבדו ואל תחוסו על עמלכם ועברו על רצונכם מפני טובתה של המולדת". אבל שימת לב מיוחדת הקדישה הכנסת לשאלה האגרארית, לא פחות מבעלי האחוזות היו המיטרופוליטים והבישופים מרי נפש ומלאים אימה ופחד מפני עוצם תנופתה של תנועת האכרים, והחרדה לקרקעות הכנסיה והמנזרים מלאה את לבם הרבה יותר משאלת הדימוקראטיזציה של עדת בית אלוהים. הקול-קורא של הכנסת מאיים בחרון-אף אלהים ובנידוי מן הכנסיה ודורש "להחזיר תיכף ומיד לבתי הכנסיות, למנזרים ולבעלי הרכוש הפרטי את הקרקעות, היערות והיבול שנעשקו מהם". אכן, כאן המקום להזכיר את הקול הקורא במדבר! הועידה נמשכה שבועות על שבועות ואל שיא פעולתה, חידוש האפטרירארכות, שנתבטלה על ידי פטר לפני מאתיים שנה, הגיעה רק אחרי מהפכת אוקטובר. בסוף יולי החליטה הממשלה לכנס במוסקבה ב-13 באגוסט כינוס ארצי של כל המעמדות והמוסדות הצבוריים במדינה. את הרכב הכינוס קבעה הממשלה בעצמה. בניגוד גמור לתוצאות כל הבחירות הדימוקראטיות שהיו בארץ, השתדלה הממשלה להבטיח ביאת כוח שוה בכינוס הזה למעמדות האמידים ולעם. רק על יסוד שווי משקל מלאכותי זה היתה עדיין לממשלת ההצלה של המהפכה תקוה להציל את עצמה. שום זכויות לא ניתנו לכינוס הזה. "הכינוס – אומר מיליוקוב – קבל לכל היותר רק זכות של דעה מיעצת". המעמדות האמידים רצו להראות לדימוקראטיה דוגמה של ויתור מרצון, כדי על ידי כך לכבוש ביתר תוקף את כל השלטון. מטרתו הרשמית של הכינוס היתה "אחוד שלטון הארץ עם כל הכוחות המאורגנים שבמדינה". העתונות כתבה על ההכרח לאחד, להשלים, לעודד, להלהיב. כלומר: אלה לא רצו ואלה לא היו מסוגלים להגיד דברים ברורים: לשם מה, בעצם, מתכנס הכינוס? אף על פי שהפעם היה זה מתפקידם של הבולשביקים לכוונת את הדברים בשם המפורש.

פרק ה: קָרְנֶסְקִי וְקוֹרְנִילוֹב (יסודות הבונופארטיזם במהפכה הרוסית)

רבים בקשו להוכיח, כי את הפורעניות שהתרגשו ובאו אחר כך, ובתוכן גם השתלטות הבולשביקים, אפשר היה למנוע אילו במקומו של קרנסקי עמד בראש השלטון אדם בעל מחשבה ברורה ואופי חזק. אין איש מכחיש שקרנסקי חסר את שני הדברים גם יחד. אבל מפני מה הוכרחו מעמדות צבוריים מסוימים להעלות על כתפיהם דוקא את קרנסקי?

לשם חיזוק זכרוננו ההיסטורי כביכול התרגשו המאורעות האחרונים בספרד ובאו להוכיח לנו, איזו הדרך מצליחה המהפכה, המטשטשת את התחומים הפוליטיים המקובלים, לעטוף בראשיתה את הכל במעטה ענן ורוד. אפילו אויביה משתדלים בסטאדיה זו להתחפש בצבעיה: בכרומיות זו מתבטאת שאיפתם האינסטינקטיבית-למחצה של המעמדות השמרנים להסתגל לתקופת הסכנה כדי למעט את הפסדיהם. אחדות האומה, המיוסדת על מליצות נבובות, הופכת את הפשרנות לפונקציה פוליטית מחויבת המציאות. האידיאליסטים הזעיר-בורגניים, הצופים מעל למעמדות, חושבים את מחשבותיהם במליצות מוכנות מראש, אינם יודעים את מבוקשם ומאחלים כל טוב על ימין ועל שמאל, – הם היחידים, העלולים בסטיכיה זו להיות מנהיגי הרוב. אילו היתה מחשבתו של קרנסקי ברורה ורצונו חזק, כי עתה לא הוכשר בהחלט לתפקידו ההיסטורי. אין זו הערכה בדיעבד. זו היתה דעתם של הבולשביקים גם בעצם המאורעות. "קרנסקי, ששמש פרקליט במשפטים פוליטיים, סוציאל-רבולוציונר שעמד בראש העמונים, ראדיקאל בלי

שום אסכולה סוציאליסטית, היה הבבואה השלימה ביותר של תקופת המהפכה הראשונה, טשטוש צורתה "הלאומית", האידיאליזם המלהיב של תקוותיה וסיכוייה, – כך כתב כותב הטורים האלה בשבתו בבית הכלא של קרנסקי לאחר ימי יולי – קרנסקי דבר על קרקע וחופש, על סדר, על שלום העמים, על הגנת המולדת, על גבורתו של ליבקנט, על המהפכה הרוסית הצריכה להפתיע את העולם בנדיבותה, ותוך כדי דבור נפנף מטפחת משי אדומה. הבעל בית שלא התעורר עדיין הקשיב בהתלהבות לדברי הנאומים האלה: נדמה לו, כי הוא עצמו מדבר מעל הבמה. הצבא ראה בקרנסקי את האיש שהושיעם מידי גוצ'קוב. האכרים שמעו עליו, כי הוא מן העמונים, ציר האכרים. את לב הליבראלים קנתה המתנינות הגמורה של רעיונותיו, המקופלים במליצות הסתומות של הראדיקאליזם". אך תקופת החבוקים על ימין ועל שמאל לא ארכה הרבה. מלחמת המעמדות משתככת בראשית המהפכה כדי להתחדש אחר כך בצורת מלחמת אזרחים. עלייתה המדהימה של הפשרנות נושאת בתוכה מלכתחילה את הירידה ההכרחית. את ירידתו המהירה של קרנסקי מסביר העתונאי הצרפתי הרשמי קלוד אנה בחוסר הטאקט שדחף את העסקן הסוציאליסטי לעשות מעשים "שאינם הולמים ביותר" את תפקידו: "הוא יושב ביציע המלך, דר בארמון החורף ובארמון שבצארסקויה סילו, שוכב במטתם של הקיסרים הרוסים. זוהי אהבת כבוד מופרזת קצת וגם בולטת לעין יותר מדי; זה נותן טעם לפגם בארץ, שהיא הפשוטה מכל ארצות תבל", הטאקט, בענינים קטנים כבענינים גדולים, פירושו כשרונו של אדם להבין את התנאים ואת מקומו בתוכם. וסגולה זו לא היתה לקרנסקי אפילו במדה מועטת. הוא היה זר בהחלט להמונים שרוממוהו באמונה, הוא לא הבינם ולא התעניין כלל לדעת, איך הם תופסים את המהפכה ומה הן המסקנות שהם מסיקים ממנה. ההמונים ציפו למעשיו הנועזים, והוא דרש מהם שלא יפריעוהו מנדיבות-לבו וממליצותיו.

כשבא קרנסקי לבקר ביקור תיאטרלי אצל משפחת הקיסר האסורה, אמרו החיילים, שעמדו על משמר הארמון, למפקד: "אנו ישנים על גבי אצטבאות, מזונותינו זעומים, ואלו ניקולאשקה, אף על פי שהוא אסור, משליך בשר אל האשפה". הדברים הללו לא היו "נדיבים", אבל הם הביעו את רגשותיהם של החיילים. העם, שפרק מעליו עול של שעבוד-דורות, עבר על כל צעד ושעל את הגבול ששמו לו מנהיגי הנאורים. בסוף אפריל התאונן קרנסקי בענין זה: "האמנם רק ממלכת עבדים שמרדו היא הממלכה הרוסית החפשית? ... צר לי שלא מתי לפני חדשים: כי עתה נפטרתי מן העולם ונושא בלבי חלום גדול" וכו'. ... במליצה נכובה זו קיוה קרנסקי להשפיע על הפועלים, החיילים, המלחים והאכרים. ברבות הימים ספר האדמיראל קולצ'אק בפני הטריבונאל הסובייטי על המיניסטר הרדיקאלי לעניני הצבא, שהיה מסייר במאי את אניות הצי של הים השחור, כדי להשלים בין המלחים והאופיצרים. אחרי כל נאום בטוח היה הנואם, כי השיג את מטרתו: "הלא רואה אתה, אדוני האדמיראל, כי הכל מסודר על צד היותר טוב...". אבל שום דבר לא סודר: זו היתה תחילת חורבנו של הצי. מיום ליום היה קרנסקי מרגיז והולך את ההמונים בכווני חן, בגנדרנות, בהתרברבות. בשעת סיורו את החזית היה גוער מתוך עצבנות בשלישו שנסע עמו בקרון, אולי מתוך כוונה שישמעו הגינראלים: "גרש מפה את הועדים הארורים!" כשבא אל הצי הבאלטי, פקד על חברי הועד המרכזי של הימאים, שיבואו להתיצב לפניו באניות האדמיראל. "הצנטרובאלט" מהיותו מוסד מטעם המועצה, לא היה כפוף למיניסטר, וראה עלבון בפקודה הזאת. יושב ראש הועד דיבנקו השיב: "אם רוצה קרנסקי לדבר עם ה"צנטרובאלט", יתכבד נא ויבוא אלינו". האין זו חוצפה שאין לשאתה? לא טוב מזה היה מצב הדברים בין מלחי האניות, כשקרנסקי שוחח עמהם על ענינים פוליטיים, ביחוד באניה "ריפובליקה", שמלחיה היו נוהים אחרי הבולשביקים. כאן שאלוהו סעיף אחרי סעיף: – מדוע הצביע בדומא הממשלתית בעד המלחמה?

– מדוע חתם על התזכיר האימפריאליסטי של מיליוקוב מכ"א באפריל?

– מדוע קבע לסינאטורים של הצאר קצבה של ששת אלפים רובל לשנה?

קרנסקי סרב להשיב על השאלות הערמומיות ששאלוהו "שונאיו". המלחים ציינו בקרירות, כי תשובותיו של המיניסטר אינן "משביעות רצון". קרנסקי ירד מן האניה, והחיילים לווהו בשתיקת מות. "עבדים שמרדו!" – אמר העורך-דין הרדיקאלי בחרוק שנים. והמלחים התגאו: "כן, עבדים היינו – והנה מרדנו!"

מפני יחס הזלזול שלו אל דעת הקהל הדימוקראטי היה קרנסקי בא על כל צעד ושעל בסכסוכים למחצה עם מנהיגי המועצות, שהלכו בדרכיו, אבל הרבו ממנו לשאת עין אל ההמון. כבר ב-8 במאס נבהל הועד הפועל, מפני מחאות ההמון, והודיע לקרנסקי, כי לא יתכן להוציא מבית האסורים את שוטרי הצאר. לאחר ימים מספר הוכרחו הפשרנים למחות נגד המיניסטר לעניני המשפטים שבקש לשלוח את משפחת הצאר לאנגליה. וכעבור שבועיים, שלושה שבועות עורר הועד הפועל את השאלה הכללית בדבר "סדור היחסים" עם קרנסקי. אבל היחסים הללו לא סודרו ולא יכלו להסתדר. לא טוב מזה היה המצב גם בעניני המפלגה. בוועידת הס. - ר.ים בראשית יוני נפסל קרנסקי בבחירות לוועד המרכזי – רק מאה ושלושים איש ממאתים ושבעים הצביעו בעדו. התפתלו המנהיגים והשתדלו להסביר לאנשי הימין ולאנשי השמאל, כי – "רבים לא הצביעו בעד קרנסקי משום שהוא עמוס עבודה יותר מדי". והאמת היא, כי הס. - ר.ים שבמפקדה ובדפרטמנטים השונים העריצו את קרנסקי שהיה מטה לחמם, אך כנגד זה הס. - ר.ים הותיקים, המקושרים עם ההמון, לא רחשו לו לא אמון ולא כבוד. אבל הועד הפועל והמפלגה הס. - ר.ית לא יכלו להתקיים בלי קרנסקי: הוא היה נחוצ להם מהיותו החוליה המקשרת בקואליציה.

המושלים בכפה בגוש הסובייטי היו המנשביקים: הם המציאו החלטות, כלומר, השתמשויות ממעשים. אבל כנגד זה במנגנון הממשלתי היתה לעמונים הכרעה ניכרת לגבי המנשביקים. ואת בטויה הממשי ביותר מצאה הכרעה זו במעמדו השליט של קרנסקי. קרנסקי, שחציו ס. - ר. וחציו קאדיט, לא היה בממשלה בא כח המועצות, כצרטלי או צ'רנוב, אלא היה הקשר החי בין הבורגנות

והדימוקראטיה. צרטלי וצ'רנוב היו צד אחד של הקואליציה. קרנסקי היה ההתגשמות האישית של הקואליציה גופא. צרטלי קבל על קרנסקי, ש"המומנטים האישיים" מכריעים אצלו, ולא הבין, כי המומנטים הללו מקושרים קשר בל-ינתק עם הפונקציה הפוליטית שלו. הרי כמיניסטר לענייני פנים פרסם צרטלי עצמו מכתב חוזר, שהיתה הלכה לקומיסארי הפלכים, כי חובתם היא להשען על כל ה"כוחות החיים" שבמקום, כלומר: גם על הבורגנות וגם על המועצות, לקיים את הפוליטיקה של הממשלה הזמנית ולא לציית ל"השפעות המפלגתיות". ואכן, קומיסאר אידיאלי זה, המתרומם מעל למעמדות ולמפלגות המנוגדים, כדי לקבל השראה ליעודו מעצמו ומן המכתב החוזר, – הרי הוא קרנסקי במאשטאב של פלך או מחוז. לגולת הכותרת של השיטה הזאת נדרש קומיסאר כל-רוסי העומד ברשות עצמו בארמון החורף. בלי קרנסקי משולה הפשרנות לכפת כנסייה שאין צלב בגולתה. תולדות עליתו של קרנסקי מחכימות מאד. את כהונת המיניסטר לענייני המשפטים קבל בכוח מרד-פברואר, שמפניו פחד כל כך; הפגנת ה"עבדים שמרדו" עשאתו מיניסטר לענייני הצבא והצי; מלחמות יולי, שנתעוררו על ידי "סוכני גרמניה", העמידוהו בראש הממשלה; ובראשית ספטמבר באה תנועת המונים ומעלה את ראש הממשלה למדרגת מצביא ראשי. אכן, זוהי הדיאלקטיקה של משטר הפשרנות וזהו גם הלעג האכזרי, שההמונים בלחצם צריכים היו להעלות את קרנסקי אל הנקודה הגבוהה ביותר כדי להפילו אחר כך לארץ.

קרנסקי היה מתנער בבזו מן העם, שנתן את השלטון בידו, והשתוקק לאותות החיבה של החברה הנאורה. עוד בראשית המהפכה אמר ד"ר קישקין, מנהיג הקאדטים במוסקבה, בחזירתו מפטרבורג: "לולא קרנסקי, כי עתה לא קם ולא היה כל מה שיש לנו. באותיות זהב יחרת שמו על לוחות הברית של ההיסטוריה". התשבחות של הליבראליים היו לקרנסקי אחד הממדים הפוליטיים החשובים ביותר. אך הוא לא יכול, וגם לא רצה, לוותר על פרסומו ולהניחו לרגלי הבורגנות! אדרבא, מיום ליום גברה תאוותו לראות את כל המעמדות מתאבקים בעפר רגליו. "המחשבה להעמיד זו מול זו את ממשלת הבורגנות והדימוקראטיה ולעשותן שקולות – מעיד מיליוקוב – לא היתה זרה לקרנסקי מראשית המהפכה". כיוון זה היה מסקנה טבעית מכל דרך חייו, שנתמצעה בין הפרקליטות הליבראלית והחוגים שבסתר. מצד אחד בא קרנסקי לביוקנן⁷ והבטיח לו מתוך יראת הכבוד, כי "המועצה תמות מיתת טבעית", ומצד שני לא חדל מלהפיל על חבריו הבורגנים את אימת זעמה של המועצה. וכל פעם מן הפעמים התכופות שנתגלעה מחלוקת בין מנהיגי הועד הפועל ובין קרנסקי, היה הלה מאיים עליהם בפורענות הקשה ביותר: התפטרות הליבראליים. כשהיה קרנסקי שונה ומשלש, כי אין הוא רוצה להיות מאראט של המהפכה הרוסית, הרי פירוש הדברים היה, כי מסרב הוא לגזור גזירות על הריאקציה, אך לא על ה"אנארכיה". אגב: זהו בכלל מוסרם של מתנגדי האלמות בפוליטיקה: הם פוסלים אותה במדה שהמדובר הוא על שינוי הקיים; ואלו להגנת המשטר הקיים אין הם נרתעים מפני השפטים האכזריים ביותר. בתקופת ההכנה של ההתקפה בחזית היה קרנסקי האיש החביב ביותר על המעמדות האמידים. טרשצ'נקו היה מספר לימין ולשמאל, כי ממלכות ההסכמה מחשיבות מאד את "מאמציו של קרנסקי"; העתון "ק"ץ" שהחמיר לגבי הפשרנים ציין השכם והערב את יחסי חבתו למיניסטר לענייני הצבא; רודזיאנקו עצמו הודה, כי - "הבחור הזה... מתעורר במשנה-מרץ יום יום לתועלת המדינה ועבודת הבנין". בשבחים אלה בקשו הליברלים לפייס את קרנסקי. אך גם בעצם הדברים ראו הללו, כי הוא פועל לטובתם.

"... שערנו נא – שאל לנין – מה היה, אילו העז גוצ'קוב לתת פקודה להתקיף בחזית, לפרק גדודים, לאסור חיילים, למנוע ועידות, לגעור בחיילים "אתה", לכנותם בשם "פחדנים" וכו'. ... ואילו קרנסקי זכאי עדיין לעשות מעשי-מותרות כאלה, – כל זמן שלא אזל האמון, המסחר והנמוג חיש מהר, שהמוני העם נתנו לו בהקפה". ... ההתקפה בחזית, שהרימה את קרנו של קרנסקי במחנה הבורגנות, הבאישה לגמרי את ריחו בעם. תבוסת ההתקפה היתה, בעצם, תבוסתו של קרנסקי שנעשה קרח מכאן ומכאן. אך ראה זה פלא: דוקא חלול שמו מזה ומזה עשהו מעכשיו "אדם שאין שני לו". על תפקידו של קרנסקי ביסוד הקואליציה השנייה אומר מיליוקוב⁸ בזו הלשון: "האיש היחידי הבא בחשבון אך – אהה! – לא האיש שהיה דרוש". אגב: העסקנים הפוליטיים ממחנה הליבראליים לא התייחסו מעודם אל קרנסקי ברצינות יתירה. וחוגיה הרחבים של הבורגנות התחילו להטיל עליו את האחריות לכל פגעי הגורל. "קוצר-רוחם של האנשים בעלי הלך הרוח הפטריוטי" המריצם, לפי עדותו של מיליוקוב, לחפש את האדם התקיף. זמן-מה הועמד לתפקיד זה האדמיראל קולצ'אק. העמדת אדם תקיף ליד ההגה "נתכנה בדרך אחרת, לא דרך המו"מ והפשרות", והדבר מתקבל על הדעת. "על הדימוקרטיזם, על רצון העם, על האסיפה המכוננת – כותב סטאנקביץ בדברו על מפלגת הקאדטים – כבר הושלך היהב: הרי הבחירות לעיריות בכל רוסיה נתנו את הרוב לסוציאליסטים... אז התחילה להיטות אחרי השלטון, המסוגל לא להוכיח, כי אם לפקד". ביתר דיוק: שלטון, שיוכל לחנק את המהפכה.

בתולדותיו של קורנילוב ובתכונות אפיו לא קשה למצוא סגולות, שיצדיקו את מועמדותו לתפקיד המושיע. גנרל מארטינוב, שהיה לפני המלחמה מפקדו של קורנילוב בצבא, ובימי המלחמה ישב עמו בשבי באחת הטירות שבאוסטריה, מתאר את אפיו של קורנילוב בזו הלשון: "הוא הצטיין בשקידה עקשנית ובבטחון-עצמי מופרז, אך לפי כשרונותיו היה אדם רגיל, בינוני, המשולל גדלות-מוחין". מארטינוב מציין שתי סגולות: הוא אמיץ לב ואינו רודף בצע. אכן, בסביבה זו, שאנשיה היו בהולים בעיקר לנפשם וגונבים בלי רחמים, הובלטו הסגולות הללו. כשרונות אסטראטגיים, ובראש וראשונה הכשרון להעריך את נסיבות הדברים בכללותם, ביסודותיהם הגשמיים והמוסריים, לא היו לקורנילוב אפילו במדה מועטת. "מלבד זאת – אומר מארטינוב – הוא היה חסר את כשרון הארגון, וברחמנותו ופזיזותו לא היה מסוגל אלא במדה מועטת לעשות פעולות המצריכות שיטה ותכנית". ברוסילוב, שראה את פעולתו הצבאית של קורנילוב הכפוף למשמעתו בימי המלחמה העולמית, דבר עליו בביטול גמור: "מפקד של פלוגה פארטיזאנית אמיצה – ותו לא". האגדה הרשמית, שנרקמה מסביב לדיוויזיה של קורנילוב, באה מתוך ההכרח שהיה לצבוריות הפטריוטית למצוא סימני אורה על פני הרקע השחור. "הדיוויזיה ה-48 – כותב מארטינוב – אבדה רק מפני שהנהגתו

של קורנילוב עצמו היתה מבישה מאד... הוא לא ידע לארגן את תנועת הנסיגה, והגרוע מכל הוא, שהיה משנה את דעתו כמה פעמים ומאבד זמן לבטלה... ברגע האחרון הניח קורנילוב על קרן-הצבי את הדיוויזיה, שנלכדה בפה בעטיו, כדי להציל את עצמו מן השבי. אבל לאחר ארבעה ימי תעיה, הסגיר את עצמו הגינראל קטן המוחין לידי האוסטרים, ורק אחר-כך ברח מן השבי.

“בחזירתו לרוסיה יפה וסלסל קורנילוב, בשיחתו עם העתונאים, את פרשת בריחתו בשלל צבעים של דמיון”. אך למותר הוא לנו לעמוד על התיקונים הפרוזאיים שעדי ראייה הבקיאים בדבר מכניסים באגדה זו. ויש לשער, כי משעה זו נתעורר אצל קורנילוב חשק הפרסומת העתונאית. עד המהפכה היה קורנילוב מונארכיסטון המשוח בצבעי המאה השחורה. בשבתו בשבי היה קורא את העתונים ואומר פעם בפעם, כי “כחפץ לב היה תולה את כל הגוצ'קובים והמיליוקובים האלה”. אבל כדרך כל האנשים מבני מינו, לא נתן קורנילוב את דעתו על רעיונות פוליטיים אלא במידה שהם נגעו בבשרו ממש. לאחר מהפכת פברואר הכריז קורנילוב בקלות על הרפובליקניות שלו. “הוא לא הבין, – כפי שמעיד עליו מארטינוב הנ”ל – את האינטרסים המנוגדים של השכבות השונות בחברה הרוסית. הוא לא הבחין בין כוונות מפלגתיים ובין עסקנים צבוריים שונים”. המנשביקים, הס.ר.ים והבולשביקים היו בעיניו גוש אויבים אחד המפריע את המפקדים לפקד, את בעלי האחוזות – ליהנות מאחוזותיהם, את בעלי התעשייה – לנהל את עסקי החרושת ואת הסוחרים – לסחור. עוד בשנים במאוס שש הועד של הדומא הממשלתית לקראת הגינראל קורנילוב ובחתימת רודזיאנקו דרש מהמפקדה הראשית שתמנה את “הגבור אמיץ הרוח המפורסם בכל רוסיה” מצביא הגייסות של המחוז הצבאי הפטרוגראדי. הצאר, שכבר חדל להיות צאר, רשם בשולי הטלגרמה של רודזיאנקו: “יהי כן!”. וכך זכתה המטרופולין המהפכנית לגינראל האדום הראשון שלה. בפרוטוקולים של הועד הפועל מעשרה במרס כתוב פסוק כזה על אודות קורנילוב: “גינראל מן הנוסח הישן, המבקש לשים קץ למהפכה”. אמנם, בימים הראשונים השתדל הגינראל להצטיין לטובה, ולא בלי רעש עשה את טכס מאסרה של המלכה; הדבר הזה היה נזקף לזכותו. אבל מזכרונותיו של שר הגדוד קובילינסקי, שנתמנה מטעם קורנילוב קומנדאנט של צארסקויה סילו, מתברר, כי קורנילוב זה עשה את שליחותם של שני הצדדים בבת אחת.

“לאחר שהוצגנו לפני המלכה – מספר קובילינסקי בדברים כבושים, – אמר לי קורנילוב: “שר הגדוד, יצא נא מן החדר ויעמוד מאחורי הדלת, אני נשאר יחידי עם המלכה”. יצאתי, כעבור חמשה רגעים קראני קורנילוב להכנס. נכנסתי. המלכה הושיטה לי את ידה”. ברור: קורנילוב המליץ על שר הגדוד כעל ידיד. להלן יסופר על החבוקים שהתחבקו המלך ו”אוסרו” קובילינסקי. כאדמיניסטרטור היה קורנילוב בכהונתו החדשה רע בתכלית הרוע. “עוזריו בעבודתו בפטרוגראד – כותב סטאנקביץ – התאוננו עליו בלי הרף, שאין הוא מוכשר לעבוד ולנהל את הפעולה”. אבל במטרופולין לא שהה קורנילוב זמן רב. בימי אפריל ניסה, לא בלי השפעתו של מיליוקוב, להקיז את דמיה הראשונים של המהפכה, אבל נתקל בהתנגדותו של הועד הפועל, יצא בדימוס, נתמנה מפקד לצבא, ואחר כך למפקד החזית הדרומית מערבית. לא המתין קורנילוב עד שיתפרסם החוק הרשמי בדבר משפטי מות, ונתן פקודה להרוג את החיילים הבורחים ולהוקיע בראשי דרכים את גופותיהם המקועקעים; איים על האכרים בהטלת עונשים חמורים אם יפגעו בזכותם הרכושנית של בעלי האחוזות; סדר פלוגות הסתערות ובכל שעת כושר איים באגרופו על פטרוגראד. אחרי הפעולות האלה ראו האופיצרים והמעמדות האמידים את קורנילוב מעוטר בכתר גבורה. אבל גם רבים מן הקומיסרים של קרנסקי אמרו בלבם: אין לנו תקוה, אלא קורנילוב. הגינראל איש המלחמה, בעל הנסיון העגום במפקדת הדיוויזיה, נתמנה כעבור שבועות אחדים מצביאו הראשי של הצבא רב-המיליונים, המתנוון ומתפורר, שהאנטנטה בקשה להכריחו שילחם עד הנצחון הגמור. סחרחר ראשו של קורנילוב. הבורות הפוליטית וקטנות-המוחין שלו עשאוהו טרף נוח לשוחרי הרפתקאות, כי ה”איש בעל לב ארי ושכל של איל” (כעדות שהעיד על קורנילוב הגינראל אלקסייב ואחריו גם וורחובסקי), שעמד בשרירות לבו על זכויותיו האישיות, היה נוח לקבל השפעות זרות ובלבד שיתכוונו עם אהבת הכבוד שלו. מיליוקוב ידידו של קורנילוב, מציין בו “יחס של אמון ילדותי לגבי אנשים שידעו להחניף לו”.

המקורב ביותר למצביא העליון וראש המשפיעים עליו, אף על פי שנשא את התואר הצנוע שלישי היה פלוני ששמו זאבויקו – איש חשוב, בעל אחוזה לשעבר, ספסר של נפט ואוונטוריסטון, שנשא חן בעיני קורנילוב ביחוד בשל עטו המהיר: ואמנם היה לו לזאבויקו סגנון חרוץ של ארחי-פרחי שאינו נרתע מפני שום דבר. השליש המנצח על הפרסומת, מחבר המהדורה “העממית” של ספר תולדות קורנילוב, כותב התזכירים, האולטימטומים וכן כל שאר התעודות, שהצריכו, לפי דברי הגינראל “סגנון אמנותי חזק”. לזאבויקו התחבר עוד אחד, אלאדין שמו, שוחר הרפתקאות, שהיה ציר בדומא הראשונה, עשה כמה שנים באמיגראציה, לא הוציא מפיו את המקטורת האנגלית ומשום כן חשב את עצמו למומחה גדול בעניינים הבינלאומיים. הצמד הזה עמד לימינו של קורנילוב ומקשרו עם מרכזי הקונטר-מהפכה. על סטרא דשמאלא שלו פרשו את כנפם סאבינקוב, ופילוונקו: הם השתדלו בכל האמצעים לחזק בלב הגינראל את דעתו המופרזת על עצמו, ובקשו למנעו מלהשניא את עצמו על הדמוקראטיה בטרם מועד. “נספחו אליו אנשים ישרים ומנוולים, כנים ונרגנים, גם עסקנים פוליטיים, גם אנשי צבא וגם אוואנטוריסטים, – כותב הגינראל הפאטיטי דניקין, – וכולם פה אחד קראו: הושיעה נא”. את הפרופורציה שבין הישרים והמנוולים קשה לקבוע. קורנילוב, על כל פנים, חשב לפי תומו, כי הוא האיש המיועד “להושיע”. ועל כן היה מתחרה מסוכן לקרנסקי.

שני היריבים שנאו זה את זה שנאה היוצאת מן הלב. “קרנסקי – אומר מארטינוב – נקט לשון של יהירות לגבי הגינראלים רמי-התואר. אלקסייב הצנוע וברוסילוב הדיפלומטי מחלו על כבודם. אבל טכסיס זה לא הצליח לגבי קורנילוב, האוהב את עצמו והנוח להעלב, שאף הוא... התיחס ביוהרה אל העורך-דין קרנסקי”. החלש שביניהם מוכן היה לוותר והציע אוואנסים הגונים. על כל פנים, בסוף יולי אמר קורנילוב לדניקין, כי בחוגי הממשלה מציעים לו להכנס למיניסטרויון. “נו, לא! יותר מדי מקושרים האדונים הללו עם המועצות. אמרתי להם: מסרו את השלטון בידי או אז אקדש מלחמה ביד רמה”. מוט התמוטטה הקרקע מתחת לרגליו של

קרנסקי כבצה באדמת כבול, ואת המוצא מן המיצר בקש כמו תמיד בשטח האימפרוביזציות המלוליות: לכנס, להכריז, להודיע. הצלחתו האישית בכ"א ביולי שהעלתו למדרגת אדם שאין שני לו, והגביהתו מעל למחנות הדמוקרטיה והבורגנות האויבים זה את זה, נתנה בלבו את המחשבה לכנס ועידה ממלכתית במוסקבה. כל מה שהתרחש עד כה באולם הסגור של ארמון החורף יעבור נא מעתה אל הבמה הפתוחה. תראה נא כל הארץ ותווכח לדעת, כי הכל עתיד להיחרב אם לא יבוא קרנסקי ויקח בידו את המושכות ואת השוט!

* *

להשתתף בכנס הממלכתי הוזמנו על פי רשימה רשמית: "באי כוח הסתדרויות פוליטיות, צבוריות, דימוקרטיות, לאומיות, מסחריות-תעשיות וקואופראטיביות, מנהיגי מוסדות הדימוקראטיה, באי כחם הרמים של הצבא, מוסדות המדע, האוניברסיטאות, חברי ארבע הדומות הממלכתיות". לפי המשוער צריכים היו להשתתף בכינוס 1,500 איש, אחר כך הוגדל המספר והועמד על 2,500, וההרחבה רובה ככולה נעשתה לטובת האגף הימני. עתון הס.ר.ים במוסקבה קרא תגר על הממשלה שלו: "כנגד 150 באי כוח העבודה עומדים 120 באי כוח המעמד של המסחר והתעשייה; כנגד 100 צירי אכרים מוזמנים – 100 צירים מבעלי הקרקעות; כנגד 100 באי כוח המועצות באים 300 חברי הדומא הממשלתית"⁹. פקפק עתון מפלגתו של קרנסקי, אם יוכל כינוס כזה לתת לממשלה "את המשענת, שהיא מבקשת לעצמה".

הפשרנים נסעו לכינוס בלב נשבר והיו מבקשים להוכיח זה לזה: "יש לנהוג ביושר ולעשות נסיון של השלמה". אך מה תהא על הבולשביקים? מן ההכרח היה להפריעם, ויהי מה, מלהתערב בדושיה שבין הדימוקרטיה והמעמדות האמידים. הועד הפועל קבל החלטה מיוחדת השוללת מן הסיעות המפלגתיות את הזכות להופיע בלי הסכמת הנשיאות. הבולשביקים החליטו למסור מודעה בשם המפלגה ולפרוש מן הכינוס. הנשיאות, שעקבה בשבע עינים אחרי תנועותיהם של הבולשביקים, דרשה מהם שישובו ממחשבתם הפלילית. לא פקפקו עוד הבולשביקים והחזירו את כרטיסי הכניסה. הם הכינו תשובה אחרת, המשפיעה יותר: רשות הדבור למוסקבה הפרולטאריית. כמעט מראשית ימי המהפכה היו חסידי הסדר מצביעים על "כל הארץ" השקטה, בניגוד לפטרורגראד הסוררת. אחת הסיסמאות של הבורגנות היתה כינוס האסיפה המכוננת במוסקבה. "המרכסיסטן" הלאומי-הליברלי פיטרסוב קלל את פטרורגראד, המתמרת להיות "פאריס החדשה". והרי גם הז'ירונדיסטים איימו בקולות וברקים על פאריס הישנה והציעו לה לצמצם את תפקידה ולהעמידו על 1/83. המנשביק הפרובינציאלי אמר בוועידת המועצות ביוני: "כל עיר ברוסיה, כנבוצ'ירקאסק, למשל, משקפת את החיים בכל רוסיה בצורה יותר נכונה מפטרורגראד". כפי הנראה, גם הפשרנים, כבורגנים, בקשו לעצמם משענת לא בהלך-הרוח האמיתי של "כל הארץ", אלא בהשליות של תנחומין שיצרו בעצמם. ועכשיו, בבוא העת לבדוק את הדופק הפוליטי של מוסקבה, נכונה למסדרי הכינוס אכזבה מרה. הכינוסים הקונטרמהפכניים שנתוועדו בזה אחרי זה מראשית אבגוסט, למן ועידת בעלי הקרקעות ועד הכנסת הגדולה, גייסו לא רק את החוגים האמידים שבמוסקבה אלא קוממו גם את הפועלים והחיילים. איומי ריאבושינסקי, כרוזי רודזיאנקו, התידדות הקאדטים עם גינראלי הקוזאקים – כל זה נעשה לעיני דלת העם במוסקבה, והתועמלנים של הבולשביקים פרשו מיד את המעשים לרגל הידיעות המתפרסמות בעתונות. סכנת הקונטרמהפכה קבלה הפעם צורות מוחשיות, ואפילו אישיות.

בבתי החרושת עבר נחשול של מחאה. "אם אין אונים למועצות – כתב עתון הבולשביקים במוסקבה – צריך הפרולטריון להתלכד מסביב להסתדרויותיו שיש בהן רוח חיים". את המקום בראש תפסו האגודות המקצועיות, שהיו ברובן מונהגות כבר בידו הבולשביקים. יחס הפועלים בבתי החרושת אל הכינוס הממלכתי היה יחס של איבה גדולה, והצעת השביתה הכללית שבאה מלמטה נתקבלה בלי שום התנגדות באסיפת באי כוח כא התאים של הסתדרות הבולשביקים במוסקבה. האגודות המקצועיות נטלו מיד את האיניציאטיבה בידן. המועצה המוסקבאית ברוב של 364 כנגד 304 התנגדה לשביתה, אבל מכיון שבאסיפת הסיעות הצביעו הפועלים המנשביקים והס.ר.ים בעד השביתה, אלא שהם נכנעו למשמעת המפלגתית, הרי החלטתה של המועצה, שזה כבר לא נערכו בה בחירות, – ואגב: החלטה שנתקבלה בניגוד לדעתו של הרוב האמתי, – יכלה פחות מכל לעצור ברוחם של הפועלים המוסקבאים. ישיבת ההנהלה של האגודה המקצועית 41 החליטה לעורר את הפועלים לשביתה מחאה בת-יום. רוב המועצות הגליליות נצטרפו לדעתן של המפלגה והאגודות המקצועיות. ובה בשעה דרשו בתי החרושת לערוך בחירות חדשות למועצה המוסקבאית, שלא רק נחשלה אחרי ההמונים אלא גם התנגדה להם התנגדות חריפה. בישיבת המועצה הגלילית של עבר נהר מוסקבה יחד עם ועדי בתי החרושת הצביעו בעד הדרישה להחליף את הצירים, העושים "נגד רצונו של מעמד הפועלים", 175 איש נגד 4 (19 איש נמנעו מלהצביע). אור ליום השביתה היה אף על פי כן ליל חרדה לבולשביקים במוסקבה. הארץ הלכה בעקבות פטרורגראד, אבל נחשלה אחריה. הפגנת יולי לא הצליחה במוסקבה: לא רק רובו של חיל-המצב, אלא גם רובם של הפועלים לא העזו להפגין למורת רוחה של המועצה. ומה יהיה עכשיו? אך לבוקר תשובה. התנגדותם של הפשרנים לא הצליחה והשביתה נהפכה להפגנת-איבה אדירה כלפי הקואליציה והממשלה. עתונם של בעלי התעשייה במוסקבה כתב יומים קודם לכן בבטחון עצמי: "תמהר נא ממשלת פטרורגראד ותבוא למוסקבה. תקשיב נא לקול הכנסיות, הפעמונים, מגדלי הקודש של הקרימל...". הדממה שלפני הסערה החרישה היום את צלילי הקודש.

ברבות הימים כתב חבר ועד הבולשביקים במוסקבה פיאטניצקי: "השביתה הצליחה על צד היותר נפלא. לא היה אור, לא היו חשמליות, שבתו בתי החרושת, בתי המלאכה של מסילות הברזל והדפוס, אפילו המלצרים בריסטורנים שבתו". מיליוקוב הוסיף לתמונה זו קו בהיר: "הצירים שבאו אל הכינוס... לא יכלו לנסוע בחשמליה ולאכול פת שחרית בריסטורן". ולפי הודאתו של

ההיסטוריון הליבראלי ניתנה להם על ידי כך האפשרות להעריך שבעתים את כוחם של הבולשביקים, שמנעו מהם את ההשתתפות בכינוס. עתון המועצה המוסקבאית "איוזוסטיה" העריך הערכה ממצה את חשיבותה של הפגנת י"ב באבגוסט: "בניגוד להחלטות המועצות... הלכו ההמונים אחרי הבולשביקים". 400,000 פועלים שבתו במוסקבה וסביבותיה על פי כרוזה של מפלגה, שבמשך חמשה שבועות רצופים ניתכו עליה הגזירות ומנהיגיה הסתתרו עדיין במחתרת או ישבו בבתי הסוהר. כלי מבטאה החדש של המפלגה "פרולטריון", שיצא לאור בפטרבורג, הספיק, בטרם יסגרוהו, לשאול את הפורשים שאלה זו: "מפטרבורג – למוסקבה, וממוסקבה – לאן?" השליטים עצמם צריכים היו לשאול את השאלה הזאת בנפשם. בקיוב, קוסטרומה, צאריצין, נערכו שביתות-מחאה בנות-יום, קצתן כלליות וקצתן חלקיות. התעמולה הקיפה את כל הארץ. בכל מקום, בפניות הנידחות ביותר, הזהירו הבולשביקים השכם והזהר, כי הכינוס הממלכתי "יש לו אופי ברור של קשר קונטר-מהפכני"; בסוף אבגוסט נתגלה לעיני כל העם מלוא משמעה של הנוסחה הזאת.

צירי הכינוס וכל מוסקבה הבורגנית חכו להפגנת המונים מזוינת, לתגרות, למערכות קרב, ל"ימי אבגוסט". אבל יציאת הפועלים אל ראש חוצות פירושה, שיפקירו עצמם לכדורי הפרשים של צלב גיאורגי, פלוגות האופיצרים היונקרים, גדודי הרוכבים, שהשתוקקו להתנקם בעד השביתה. לעורר את חיל המצב שיצא החוצה משמע להטיל בו פירוד ולהקל על הקונטר-מהפכה, שעמדה מוכנת לקרב. המפלגה לא עוררה את הפועלים לצאת החוצה והפועלים עצמם ראו בחוש נכון, כי יש להמנע מהתנגשות גלויה. השביתה בת-יומה הלמה את המצב על הצד היותר טוב. אותה אי אפשר היה לגנוז כמו שגנוז את הכרזת הבולשביקים. כשנשתקעה העיר בחשכה, ראתה כל רוסיה את יד הבולשביקים השומה על כפתור החשמל. לא, פטרבורג אינה יושבת בדד! "במוסקבה, שרבים השליכו את יבם על הפטריארכיות שלה ועל הכנענה, התקוממו פתאום פועלי הגלילות ולטשו שון" – כך ציין סוחאנוב את ערכו של היום הזה. הכינוס הקואליציוני הוכרח להוועד בלי הבולשביקים, אבל גם למראה שניה הלטושות של המהפכה הפרולטאית. בני מוסקבה היו אומרים בדרך הלצה, כי קרנסקי בא אליהם לחוג את חג ה"הכתרה" שלו. אך למחרת היום בא למטרה זו מן המפקדה הראשית גם קורנילוב, שמשלחות רבות, ובתוכן גם משלחת מטעם הכנסת הגדולה, יצאו להקביל את פניו. אל הרציף קפצו מתוך הרכבת חיילי טקין הלבושים גלימות אדומות, שלפו חרבות עקומות ועמדו בשני טורים. הגבירות הנלהבות המטירו פרחים על ראשו של הגבור, שעבר על פני המשמר והמשלחות. הקאדיט רודיצ'ב סיים בקריאה זו את נאום הברכה שלו: "הושע נא את רוסיה, והעם אסיר התודה יענוז זר לראשך". נשמעו התיפחויות פאטריוטיות. גברת מורוזוב המיליונרית כרעה ברך. האופיצרים הוציאו את קורנילוב על כפיהם אל העם. ובשעה שהמצביא הראשי ערך מפקד לפרשי צלב גיאורגי, היונקרים, בית הספר לקצינים ופלוגת קוזאקים, שעמדו טורים טורים בככר שעל יד בית הנתיבות – אותה שעה עצמה ערך קרנסקי, בתורת מיניסטר לעניני צבא ובתורת מתחרה, מפקד של חיל המצב במוסקבה.

מבית הנתיבות נסע קורנילוב, כמנהג הקיסרים, אל איקונין של איבר, מקום שם נערך טכס תפילה במעמד פלוגת אנשי טקין המושלמים הלבושים מצנפות גדולות. "והדבר הזה – כותב אופיצר הקוזאקים גרקוב על טכס התפילה – הגדיל¹⁰ שבעתים בלב מוסקבה הדתית את אהבת קורנילוב". בינתיים השתדלה הקונטר-מהפכה לכבוש את הרחוב. מן האבטומובילים הפיצו ביד רחבה את ספר תולדותיו של קורנילוב עם תמונתו. על הכתלים היו מודבקות מודעות, המעוררות את העם לבוא לעזרת הגבור. כאדם שהשלטון בידו, קבל קורנילוב לראיון בקרון שלו עסקנים פוליטיים, בעלי תעשייה, פיננסיסטים. באי-כוח הבנקים מסרו לו דין וחשבון על המצב הפינאנסי של המדינה. "מכל חברי הדומא – כותב האוקטובריסט שידלובסקי בלשון של חשיבות – נסע אל קורנילוב, שישב ברכבת שלו, רק מיליוקוב, אשר שוחח עמו שיחה שתוכנה אינו ידוע לי". על השיחה הזאת נשמע אחר כך מפי מיליוקוב עצמו את הדברים שימצא לנכון לספר לנו. ובימים ההם כבר היתה התכונה למהפכה צבאית בכל תוקפה. ימים אחדים קודם לכינוס, באמתלה של משלוח עזר צבאי לריגא, נתן קורנילוב פקודה להכין למסע לפטרבורג ארבע דיוויזיות של חיילים רוכבים. את גדוד הקוזאקים מאורנבורג שלחה המפקדה למוסקבה "לשם שמירה על הסדר", אבל הוא נעצר בדרך על פי פקודתו של קרנסקי. בעדותו בפני ועדת החקירה בענין קורנילוב אמר קרנסקי: "קבלנו ידיעה, כי בשעת הכינוס במוסקבה תוכרו דיקטטורה".

ובכן, בעצם הימים החגיגיים של האחדות הלאומית היו המיניסטר לעניני הצבא והמצביא הראשי חובלים תחבולות צבא איש נגד רעהו. אבל כלפי חוץ לא נפגמו היחסים ככל האפשר. היחסים בין שני המחנות התלבטו בין הבטחות-ידידות רשמיות ובין מלחמת אזרחים. עם כל עוצר-רוחם של ההמונים, לא יצא נסיון יולי לבטלה. מלמעלה, מן המפקדות והמערכות הפיצו בשצף-עקשנות את השמועות על מרד הבולשביקים המתרגש לבוא. הסתדרויות המפלגה בפטרבורג פרסמו כרוזים להזהיר את ההמונים על אפשרות של פרובוקציות מצד האויב. בינתיים אחזה המועצה המוסקבאית באמצעים. נוסד ועד מהפכני חשאי ובו ששה חברים, שנים שנים מכל המפלגות הסובייטיות, לרבות הבולשביקים. בפקודה סודית הוטל איסור להעמיד בדרך מסעו של קורנילוב משמר כבוד של פרשי צלב גיאורגי, אופיצרים, יונקרים. לבולשביקים, שבאורח רשמי נאסרה עליהם מימי יולי דריסת הרגל בקסרקטין, ניתנו עכשיו רשיונות-כניסה בחפץ לב: בלי הבולשביקים אי אפשר היה להשפיע על החיילים. בפרהסיה היו המנשביקים והס.ר.ים נושאים ונותנים עם הבורגנות על שלטון חזק נגד ההמונים ההולכים אחרי הבולשביקים, ואותה שעה עצמה היו המנשביקים והס.ר.ים הללו יחד עם הבולשביקים, שנמנעה מהם האפשרות להשתתף בכינוס, מכינים בסתר את ההמון למלחמה בקשר הבורגני. הפורשים, שעוד אתמול התנגדו לשביתה הדימונסטריטית, עוררו היום את הפועלים והחיילים להתכונן למלחמה. ההמונים היו כועסים כעס מהול בכוז ובכל זאת נענו למעוררים אותם מתוך נכונות תוקפנית, שיותר מששמחה את הפורשים הפילה עליהם פחד. קשה היה להבין את הכפילות הנוראה הזאת, שקבלה צורה של בגידה גלויה כמעט לגבי שני הצדדים, אילו הוסיפו הפורשים במחשבה תחילה לבצע את הפוליטיקה שלהם; אך האמת היא, שהם רק סבלו מתוצאותיה. היה ברור, כי מאורעות כבירים

מתרגשים לבוא, אבל בימי הכינוס איש, כפי הנראה, לא תיכן את המהפכה. על כל פנים, בתעודות, בספרות הפשרנית ובזכרונות של אנשי האגף הימני אין שום חיזוק ואישור לשמועות, שעליהן הסתמך קרנסקי ברבות הימים. לפי שעה היתה זו רק התכונות. לדברי מיליוקוב, – ועדותו מתאשרת על ידי השתלשלות המאורעות, – הועיד קורנילוב עצמו, עוד לפני הכינוס, את יום פעולתו: כ"ז באבגוסט. רק מעטים, כמובן, ידעו את המועד הזה. אלא שאנשים, שאינם בקיאים בענינים, היו, כמו תמיד במקרים כאלה, מקרבים את יום המאורע הכביר, ומכל צד ועבר באו אל השלטונות ידיעות נמהרות: נדמה היה, כי בכל שעה יכולה להתחיל ההתפרצות.

אבל דוקא רוחם הגרויה של הבורגנים והאופיצרים יכלה להביא במוסקבה אם לא לידי נסיון של מהפכה, הרי, על כל פנים, לידי הפגנות קונטר-מהפכניות, שכוונתן לבחון את הכוחות. ביחוד אפשרי הנסיון להפריש מתוך חברי הכינוס איזה מרכז להצלת המולדת שיהא מתחרה עם המועצות: על הדבר הזה דברה העתונות הימנית בגלוי. אך גם לידי כך לא הגיעו הדברים: ההמונים הפריעו. אם גם נמצא אדם שזמם להחיש את שעת הפעולות המכריעות, הרי מכת השביתה הכריחה אותו להבין: להתקיף את המהפכה בפתע אי אפשר יהיה, – הפועלים והחיילים עומדים על המשמר, יש לדחות את הדבר. אפילו התהלכה העממית אל כנסית איבר, שבקשו לערוך הכמרים והליבראלים בהסכמת קורנילוב, נדחתה. משנתברר, כי אין סכנה קרובה, נזדרזו הס.ר.ים והמנשביקים להעמיד פנים כאילו לא קרה שום דבר היוצא מגדר הרגיל. אף את רשיון הכניסה לקסקטין סרבו מעתה לתת לבולשביקים, אף על פי שהחיילים הוסיפו לדרוש במפגיע דוקא נואמים ממחנה הבולשביקים. "הכושי עשה את שלו" – כך בוודאי היו אומרים זה לזה בערמוניות צ'רטלי, דאן וחינצ'וק, שהיה בימים ההם נשיא המועצה במוסקבה. אבל הבולשביקים לא התעתדו כלל להיות כושים. הם התכוננו עדיין לבצע את פעולתם. כל חברה מעמדית זקוקה לאחדות הרצון של השלטון. דו-השלטון הוא לפי מהותו משטר המשבר הסוציאלי: מהיותו סמל פילוגה של האומה הרי הוא נושא בחובו את מלחמת האזרחים אם בכוח ואם בפועל. איש לא רצה עוד בשלטון כפול. אדרבא, הכל השתוקקו לשלטון תקיף, מאוחד בדעתו, שלטון של "ברזל". לממשלת יולי של קרנסקי ניתנה סמכות בלתי מוגבלת. הכוונה היתה להעמיד בהסכמה כללית מעל לדמוקרטיה ולבורגנות, המשתקות זו את זו, ממשלה "אמיתית". והרעיון על שליט, שהוא החותך את גורל האומה ועומד מעל למעמדות, הוא רעיון הבונופרטיזם. שני מזלגות כי יונעצו בפקק נעיצה סימטרית מזה ומזה והתנווד הפקק נדנודים ניכרים מאד ויעמוד אפילו על חודו של מחט: זוהי הדוגמה המיכנית של הבורר העליון הבונופארטי. אם נסיח את דעתנו מן התנאים הבינלאומיים, נקבע את מידת הסולידיות של ממשלה כזאת על פי יציבות שיווי-המשקל בין המעמדות האויבים שבפנים הארץ.

בישיבת המועצה הפטרבורגית באמצע מאי הגדיר טרוצקי את קרנסקי כ"נקודה המאתימטית של הבונופרטיזם הרוסי". אי-החמירות של ההגדרה באה להעיד, כי המדובר היה לא על אישיות אלא על פונקציה. בראשית יולי, כפי שאנו זוכרים, הסתלקו, במצות המפלגות, כל המיניסטרים והניחו לקרנסקי שיכונן ממשלה. בכ"א ביולי נשנה הנסיון הזה בצורה דימונסטריבית יותר. הצדדים האויבים זה את זה התחננו לפני קרנסקי, כל אחד מהם ראה בו חלק מעצמו, אלה ואלה נשבעו לו אמונים. טרוצקי כתב מבית הסוהר: "המועצה, שבראשה עומדים פוליטיקאים היראים מפני כל דבר, לא העזה לקחת את השלטון בידה. מפלגת הקאדטים, ביאת כוחם של כל בעלי הרכוש לכנופיותיהם, לא יכלה עדיין לקחת את השלטון בידה. ולא היתה ברירה אלא לבקש את מלאך השלום הגדול, את המתווך, את הבורר". בכרוז אל העם, שפרסם קרנסקי בשמו הפרטי, היה כתוב לאמור:

אני, כראש הממשלה... איני רואה היתר לעצמי להרתע מפני העובדה, כי השינויים (במבנה הממשלה)... מגדילים את אחריותי בעניני השלטון העליון". זוהי מליצה על טהרת הבונאפארטיזם. ואף על פי כן, עם כל התמיכה מימין ומשמאל, לא יצא הענין מגדר מליצה בלבד. מהי, איפוא, הסיבה? כדי שקורסיקאי קטן יוכל לעלות מעל לאומה בורגנית צעירה מן ההכרח היה שקודם לכן תקיים המהפכה את תפקידה היסודי: מתן קרקעות לאכרים, ועל היסוד הסוציאלי החדש יכון צבא מעוטר בנצחון. במאה ה"ח לא יכלה המהפכה להרחיק לכת מזה: היא יכלה רק לסגת אחור. אבל בנסיגות הללו נפגעו כיבושיה היסודיים. צריך היה לשמור עליהם ויהי מה. האיבה המעמיקה, אבל עדיין בלתי בשלה, איבת הבורגנות והפרוליטאריין, גרמה למתיחות עצומה באומה, שנזדעזעה עד היסוד בה. בתנאים אלה היה ה"שופט" הלאומי מחויב המציאות. נאפוליאון הבטיח לבורגנים את האפשרות לצבור הון, לאכרים – את קרקעותיהם. לבני האכרים וליחפים – את האפשרות לשדוד במלחמה. השופט החזיק חרב בידו ומלא גם תפקיד של שוטר חוקר. הבונאפארטיזם של בונאפארט הראשון נכון על יסוד מוצק. מהפכת 1848 לא נתנה ולא יכלה לתת לאכרים קרקעות: זו לא היתה מהפכה רבתי, המחליפה משטר סוציאלי, אלא שינוי פוליטי שנעשה על יסודות המשטר הסוציאלי הקיים. מאחורי גבו של נאפוליאון השלישי לא עמד צבא מעוטר בנצחון. חסרו שני האלמנטים הראשיים של הבונאפארטיזם הקלאסי. אבל היו תנאים אחרים, נוחים ולא פחות ממשיים. הפרוליטאריין שהתגבר במשך יובל שנים הוכיח ביוני את כוחו האדיר; אבל לקחת את השלטון בידו לא היה מסוגל. הבורגנות פחדה מפני הפרוליטאריין ומפני נצחונה על ידי שפיכת דמים. האכר בעל הרכוש הפרטי נבהל מפני מרד יוני ורצה, שהממלכה תגן עליו מפני דורשי חלוקת הקרקע.

ולבסוף: העליה הכבירה בתעשייה, שנמשכה בעכובים קטנים עשרים שנה, גלתה לפני הבורגנות מקורות עושר, שלא היו דוגמתם. התנאים הללו היו יפים לבונאפארטיזם אפיגוני. בפוליטיקה של ביסמארק, שגם הוא עמד "מעל למעמדות", היו, כפי שכבר צוין פעמים הרבה, קיים בונופארטיזם ודאיים, אף על פי שהללו היו עטופים בלגטימיזם. יציבותו של משטר ביסמארק הובטחה על ידי זה, שהצליח, לאחר מהפכה אימפוטנטית, לאחר פתרון או חצי פתרון לשאלה לאומית גדולה כשאלת אחדותה של גרמניה, לנצח בשלוש מלחמות, והביא לארצו קונטריבוציה ופריחה רכושנית כבירה. והדבר הזה הספיק לעשרות שנים. לא זה אסונם של המועמדים לבונאפארטיזם הרוסי שאין הם דומים לא לנאפוליון הראשון ואף לא לביסמארק: ההיסטוריה יודעת להשתמש גם

בתחליפים. אלא זה אסונם שכנגדם עמדה מהפכה גדולה, ששאלותיה טרם נפתרו וכוחותיה טרם נתמצו. את האכר, שעדיין לא קבל קרקע, הכריחה הבורגנות להלחם לקרקעותיהם של בעלי האחוזות. במערכות המלחמה בחזית היו רק תבוסות. בתעשייה לא היה גם סימן של עליה: אדרבא, העזובה המיטה חורבנות חדשים לבקרים. ואם נסוג הפרוליטאריאון הרי רק לשם לכוד כוחות מחדש באה הנסיגה. רק עכשיו אזרו האכרים את כוחם להתקיף את¹¹ בעלי האחוזות התקפה מכרעת. העמים המדוכאים התחילו בהתקפה נגד העריצות הרוסיפיקאטורית. הצבא בקש דרך לשלום ומתוך כך נתהדקו קשריו עם הפועלים ומפלגתם¹². העליונים הלכו ורפו, התחתונים הלכו וחזקו. שווי משקל לא היה. המהפכה הוסיפה להיות שופעת-דמים ולא פלא, שהבונאפארטיזם היה חלוש ורפוי.

מארכס ואנגלס דימו את תפקידו של המשטר הבונאפארטיסטי במלחמה שבין הבורגנות והפרוליטאריאון לתפקידה של המונארכיה הבלתי מוגבלת לשעבר במלחמה שבין הפיאודאלים והבורגנות. קוי-הדמיון אינם מוטלים בספק, אבל בנקודה שבה מתגלה תוכנו הסוציאלי של השלטון שם נפסקים הקווים הללו. תפקיד הבורר בין יסודי החברה הישנה והחדשה היה בגדר האפשרי בתקופה מסוימת, במדה ששני משטרי הניצול הוזקקו להגנה מפני המנוצלים. אבל גם בין הפיאודאלים והאכרים המשועבדים היה התווך "ללא פניות" בגדר הנמנע. המונארכיה השלימה בין עניני הבעלות הקרקעית של בעלי האחוזות ובין עניני הקפיטליזם הצעיר ואילו לגבי האכרים היתה המונארכיה לא בורר, אלא נאמנם של המעמדות המנוצלים. וגם הבונאפארטיזם לא היה הבורר בין הפרוליטאריאון והבורגנות: הוא היה לאמיתו של דבר השלטון המרוכז ביותר של הבורגנות, המדכאה את הפרוליטאריאון. בונאפארט החדש, שעלה במגפיו על גבה של האומה, נוקט בהכרח פוליטיקה של שמירת הרכוש הפרטי, הרינטה, הרווחים. סגולותיו של המשטר אינן יוצאות מגדר של אמצעי שמירה. אמנם אין השומר עומד על יד השער, אלא יושב בראש הבית; אך תפקידו הוא, אף על פי כן, תפקיד של שומר. אי-תלותו של הבונאפארטיזם היא בחלקה הגדול רק כלפי חוץ, למראית עין, לראוה: סמלה היא אדרת הקיסר. ביסמארק השכיל לנצל את מורא הפועלים על הבורגנים, אך בכל תקנותיו הפוליטיות והסוציאליות היה תמיד נאמנם של המעמדות האמידים שלא בגד מהם מעודו. כנגד זה אין ספק, כי לחצו המתגבר של הפרוליטאריאון נתן לו את האפשרות לעמוד מעל ליונקרים ולרכושנים בתורת בורר ביורוקראטי כבד-משקל: ואכן זה היה תפקידו. המשטר הסובייטי מניח לשלטון מדה רבה של אי-תלות לגבי הפרוליטאריאון והאכרים, וממילא גם מתווך ביניהם, במדה שעניניהם, אף על פי שהם גורמים לחכוכים וסכסוכים, אינם בכל זאת נמנעי-השלמה ביסודם. אך לא על נקלה ימצא בורר "ללא פניות" בין מדינה סובייטית ומדינה בורגנית, על כל פנים בשטח הענינים היסודיים של שני הצדדים. הסיבות המונעות בשטח הבינלאומי את כניסת ברית הסובייטים לחבר הלאומים, הן הן הסיבות הסוציאליות המונעות את "חוסר-הפניות", האמיתי ולא החיצוני, של השלטון במלחמה הנטושה בין הבורגנות והפרוליטאריאון. הקרנסקיות, שלא היו לה הכוחות של הבונאפארטיזם, לקתה כנגד זה בכל חסרונותיו, היא הגביהה לשבת מעל ללאום רק כדי לכוון אותו בחוסר-האונים שלה. אם מן השפה ולחוץ הבטיחו מנהיגי הבורגנות והדימוקראטיה ל"ציית" לקרנסקי, הרי למעשה היה הבורר הכל-יכול הזה מציית למיליוקוב, וביחוד לביוקנן. קרנסקי עשה מלחמה אימפריאליסטית, שמר על רכושם של בעלי האחוזות מפני התנקשות, דחה את התקנות הסוציאליות עד שיקומו ימים טובים מאלה. אם ממשלתו היתה חלשה, הרי הסיבה לכך היא הסיבה שמנעה מן הבורגנות את האפשרות להעמיד על יד הגה השלטון אנשים משלה. אבל עם כל אפסותה של "ממשלת ההצלה" היה צביונה השמרני-רכושני מתגבר בעליל עם תגבורת "אי-תלותה". אף על פי שהבינו הפוליטיקאים של הבורגנות, כי משטר קרנסקי בתקופה זו היא הצורה ההכרחית של האדנות הבורגנית, בכל זאת היה קרנסקי להם למורת רוח והם התכוונו להפטר ממנו בהקדם האפשרי. ובדעה אחת הסכימו המעמדות האמידים, כי הכרח הוא להם שיעמידו מתוכם איזו אישיות כנגד הבורר הלאומי, שהועמד על ידי הדימוקראטיה הזעיר-בורגנית.

מדוע דוקא קורנילוב? המועמד לבונאפארט צריך היה להלום את אפיה של הבורגנות הרוסית, הנמושה, המנותקת מן העם, המנוונת והמחוסרת כשרון. בצבא, שידע כמעט רק תבוסות של בזיון, לא קל היה למצוא גינראל בעל שם בעם. קורנילוב נתעלה על ידי זה ששאר המועמדים, המוכשרים עוד פחות ממנו, נפסלו. הפשרנים והליברלים לא יכלו, איפוא, להתאחד בקואליציה איחוד של קימא ואף לא לבוא לידי הסכם בדבר המועמד למושיע המולדת: הפריעו שאלות המהפכה, שלא נפתרו עדיין. הליברלים לא האמינו לדימוקראטים. הדימוקראטים לא האמינו לליברלים. אמנם, קרנסקי היה פושט זרועותיו לרווחה לקראת הבורגנות; אך קורנילוב היה רומז רמיזה, שאינה משתמעת לשני פנים, כי בהזדמנות הראשונה ישבור את ערפה של הדימוקרטיה. החכוך שבין קורנילוב וקרנסקי, שנבע בהכרח מהשתלשלות הענינים עד כה, היה תרגום הניגודים של דו-השלטון ללשון ההתפוצצות של הפניות האישיות. כשם שבראשית יולי נתהווה בפרוליטאריאון ובחיל המצב של פטרוגראד אגף קצר-רוח, שלא היה מרוצה מן המתניות היתירה של הפוליטיקה הבולשביסטית, כן בראשית אבגוסט קצרה רוחם של המעמדות האמידים לגבי הפוליטיקה של "צפיה לשעת כושר", שנקטה הנהגת הקאדטים. יחס זה התבטא, למשל, בועידת הקאדטים שבה נשמעו הדרישות למגר את קרנסקי. ביתר חריפות נתגלה קוצר הרוח הפוליטי הזה מחוץ לתחומי המפלגה הקאדטית, במפקדות הצבאיות, שהיו שרויות בפחד-תמיד מפני החיילים, בבאנקים, שטבעו בנחשולי האינפלציה, באחוזות, שאש אחזה בגות בתיהן מעל לראשי האצילים. "יחי קורנילוב" – זו היתה סיסמת התקוה, היאוש ותאות הנקם.

קרנסקי, שהסכים בכל דבר לתכניתו של קורנילוב, היה מחולק עמו בנוגע לזמן: "אי אפשר לעשות את הכל בבת אחת". ומיליוקוב, שהודה בהכרח להפטר מקרנסקי, היה משיב לקצרי הרוח: "עדיין לא הגיעה השעה". כשם שמהתפרצותם של המוני פטרוגרד יצא חצי-מרד ביולי, כן מקוצר רוחם של בעלי הרכוש יצא מרד קורנילוב באבגוסט. וכשם שהבולשביקים ראו הכרח לעצמם ללכת בדרך ההפגנה המזוינת, כדי להבטיח, אם אפשר, את הצלחתה, ומכל מקום, לשמור עליה מפני חורבן וכליה, כן הוכרחו הקאדטים, לשם מטרה זו עצמה, ללכת בדרך המרד הקורנילובי. בתחומין אלה אתה מוצא סימטריה מפליאה. אבל במסגרת הסימטריה הזאת

1. הידיעה על מותו של מ. נ. פוקרובסקי, שבשני הכרכים הוכרחנו להתווכח עמו פעמים רבות, באה לאתר גמר כתיבתו של הספר. פוקרובסקי בא אל המרכסיזם ממחנה הליברלים כאיש המדע שכבר הגיע לפרקו והעשיר את ספרות ההיסטוריה החדשה בספרים רבי ערך ובראשי-פרקים חשובים. ואף על פי כן את דרכי המטריאליזם הדיאלקטי לא סגל לעצמו עד סוף ימיו. ממדת היושר האלמנטארי היא להוסיף ולומר, כי פוקרובסקי היה לא רק איש הבקיאות הבלתי מצויה והכשרונות הנעלים, אלא גם איש המסירות העמוקה למטרה שהיה משמשה. [←](#)
2. “קיותת” במקור המודפס, צ“ל: קיותה – הערת פב”י [←](#)
3. “ההוסטוריון” במקור המודפס, צ“ל: ההיסטוריון – הערת פב”י [←](#)
4. “ברובע” במקור המודפס, צ“ל: ברוב – הערת פב”י [←](#)
5. “בונאפורט” במקור המודפס, צ“ל: בונאפארט – הערת פב”י [←](#)
6. “להן” במקור המודפס, צ“ל: להם – הערת פב”י [←](#)
7. “ביוקנין” במקור המודפס – הערת פב”י [←](#)
8. “מילוקוב” במקור המודפס – הערת פב”י [←](#)
9. “המשלתית” במקור המודפס, צ“ל: הממשלתית – הערת פב”י [←](#)
10. “הגדול” במקור המודפס, צ“ל: הגדיל – הערת פב”י [←](#)
11. “על” במקור המודפס – הערת פב”י [←](#)
12. “ומפלגתו” במקור המודפס – הערת פב”י [←](#)